ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

اوزبیکستان ادبیاتی و صنعتی

1993

МУСТАҚИЛ ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

30 ИЮЛ, № 31 (3239) ● БАҲОСИ 20 СУМ ЖУМА

Шеърий лаҳза

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон халқ шоири

БУРГУТ ҚИСМАТИ

Қулоққа чалинар гоҳи-гоҳида
Шундай бир ривоят, шундай бир ўгит:
Ночору ноилож қолган чоғида
Ўзини тошларга урармиш бургут.

Мен сенга илтижо қилурман, эгам,
Агарчи тилимда шукронанг бисёр,
Меҳрингдан мосуво этма мени ҳам,
Дўстларга зор этма, душманларга хор.

Оқил бўлса ҳамки, бўлса-да нодон,
Розиман, берибсан фарзанд яратиб.
Қартайган чоғимда, тиланчисимон
Сен улар қўлига қўйма қаратиб.

Кулбаи вайронам етар менга, бас,
Яшайман сабрнинг кошонасида.
Илоё бош эгиб юрмайин бесас
Такаббур зотларнинг остонасида.

Қарайман сарғайган тунд қуёшимга
Секин оғиб борар умрнинг туни.
Магар раҳм этмасанг, тушсин бошимга
Майли ўша ночор бургутнинг куни.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

ЕТТИ ЙЎЛ ТУТАШГАН МАЙДОН

...Келинг, яхшиси, бугуннинг юмушлари-ю, эртанинг ташвишларини бир зум унутингда, хаёлларингизга эрк бериб, кўз ўнгингизга шундай манзарани келтиринг: бошдан-оёқ азим дарахтлару анвойи гуллар билан бурканган соя-салқин, сўлим боғ. Унинг чор тарафидан бошланган, четларига ўриндиқлар ўрнатилган йўлаклар боғ марказида ўзаро туташади. Кунчиқар томонга қараб йўналган анави йўл эса катталиги, равонлиги жиҳатидан алоҳида ажралиб туради: эни 8, узунлиги 83 метр. Ана шу қисқа, аммо кенг йўл сизни муқаддас зиёратгоҳга олиб киради. Ҳар томони икки метрли чорбурчак шаклли бетон тўшамалар узра оҳиста одимлаб борсангиз, хиёбон ўртасидаги доирасимон майдончадан чиқасиз. У гўёки уч қаватли. Биринчиси ва учинчисига олти қиррали безакдор тўшамалар ётқизилган. Оралиқдагиси киши диққатини жалб этувчи, ёғингарчилик пайтларида ҳам оёққа илашмайдиган қизил қум билан тўлдирилиб, шиббаланган. Майдон ўртасида эса чоғроққина тепалик. Унинг гир айланасида муҳаббат ва гўзаллик рамзи ҳисобланмиш ранго-ранг гуллару тириклик ва ҳаёт нишонаси бўлмиш кўм-кўк майсалар барқ уриб ётибди. Сўнгра шоҳсупа. Шоҳсупада от минган соҳибқирон тимсоли. У саман белида ўтириб, бир қўлини баланд кўтарганча мағрур боқиб турибди...

Йўқ, булар шунчаки ширин хаёллар эмас, насиб этса, учтўрт ҳафтадан сўнг ҳар биримиз ўз кўзимиз билан кўриб, ишонч ҳосил қилишимиз мумкин бўлган ҳаққоний манзарадир. Гап нима ҳақда бораётганини ўзингиз аллақачон илғаб олгандирсиз. Бундан роппа-роса бир ой муқаддам жумҳуриятимиз раҳбарияти яна бир савобли ишга қўл урди. Вазирлар Маҳкамаси кенг жамоатчиликнинг, ижодий ташкилотлар, олимлар, ёзувчилар ва зиёлиларнинг хоҳиш-иродасини ҳисобга олиб, улуғ бобокалонимиз Амир Темур хотирасини абадийлаштириш тўғрисида қарор қабул қилди. Худонинг марҳаматини қарангки, бу хайрли иш юртимиз Истиқлолга эришиб, ўз қадр-қимматини, минг йиллик мавқеини қайта тиклаётган умидбахш кунларга ҳамоҳанг келди. Жумҳуриятимиз мустақиллигининг икки йиллиги муносабати билан пойтахтимиздаги собиқ Инқилоб хиёбонида Амир Темур ҳайкали ўрнатилиб, ушбу сўлим гўша ул табаррук зотнинг номи билан аталадиган бўлди. Шунга кўра, айни кунларда ёдгорлик мажмуини яратиш авж паллага кирди. Бунёдкорлик ва таъмирлаш юмушларига пойтахт шаҳар ободонлаштириш бош бошқармаси бош-қош бўлмоқда. Асосий ишларни Тошкент метросозлари, шаҳар ирригация ва кўкаламзорлаштириш тресги, «Тошкент ободончилиги» ихтисослаштирилган йўл бирлашмаси вакиллари бажармоқдалар. Улар сафида алоқачилар, электрчилар, безакчилар ҳам меҳнат қилмоқдалар. Бунёдкорлик ишларида жумҳуриятимизнинг турли шаҳар-қишлоқларидан келган қурувчилар ҳам қатнашмоқда. Бир сўз билан айтганда, ёдгорлик мажмуини яратиш турли миллат ва турли касб эгаларининг муштарак мақсад-вазифасига айланган.

Қурилиш ва таъмирлаш жараёнида хиёбонга 40 минг тупга яқин турли-туман гуллар, кўплаб манзарали дарахтлар ниҳоллари ўтқазилади. Кўчатларни Тошкентдаги боғдорчилик ва манзарали дарахтлар етиштирувчи давлат хўжалиги етказиб беради. Бундан ташқари, уч минг квадрат метр жойга Тошкент денгизи соҳилларидан кўчириб келтирилган чим-майсалар ётқизилади.

Метросозларнинг саъй-ҳаракатлари туфайли бугунга келиб ўрнатилажак ҳайкалнинг тагзамини деярли қад ростлади. Бу иш батамом тугагач, тепалик атрофи гул ва майсалар билан кўкаламзорлаштирилади. Йўлсозлар эса 1400 квадрат метр сатҳли доира ичига безакли темирбетон тўшама ётқизадилар. Шу кеча-кундузда улар хиёбонга олиб кирувчи бош йўл қурилиши ҳамда йўлакларни тартибга келтириш ишлари билан машғулдирлар. Айни чоғда, боғ атрофидаги кўчаларни созлаш ишларини ҳам амалга оширмоқдалар. Жумладан, қисқа вақт ичида хиёбон атрофидаги халқа йўлнинг ярмини, Амир Темур кўчасининг эса Алишер Навоий кўчасигача бўлган бошланма қисмини асфалтлаб чиқдилар.

Хиёбонда мавжуд дарахтларни бутаб, шакл бериш, боғни ёмғирлатиб суғоришга мўлжалланган, эскирган сув қувурларини алмаштириш, шу ердаги қаҳвахона ва бошқа иморатларга шарқона тус бериш каби ишлар ҳам авжида.

Мен бу ердаги ўзгаришларни кузатиб, хиёбонни улкан қурилиш майдонига ўхшатдим. Пойтахтимизнинг ҳадемай Амир Темур руҳи кезажак табаррук гўшасидан бошланувчи еттита шоҳкўчасини бизни жаҳон билан боғловчи тинчлик ва дўстлик йўлларига йўйдим. Хиёбоннинг бош йўлаги кунчиқар сари ясланганни-ю, шавкатли бобомизнинг қиблага қараб туражагидан ҳам ўзига хос рамзий маъно уқиб олдим. Сўнгра ният қилдим: улуғ аждодларимизнинг шавкати ҳамиша бизга йўлдош ва раҳнамо бўлгай!

Абдунаби ҲАЙДАРОВ,
«ЎзАС» мухбири

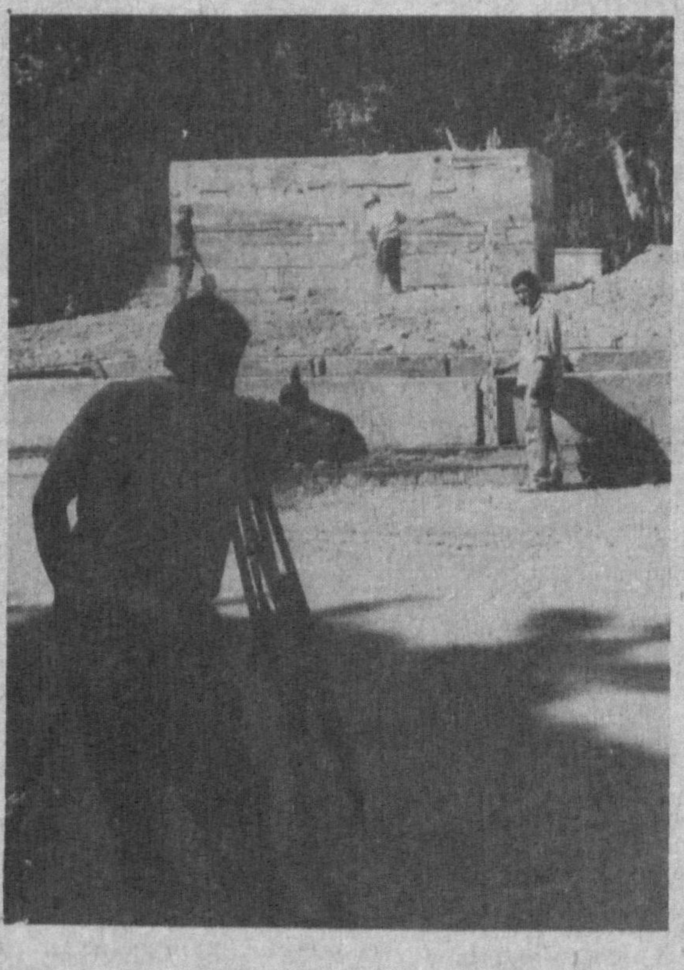

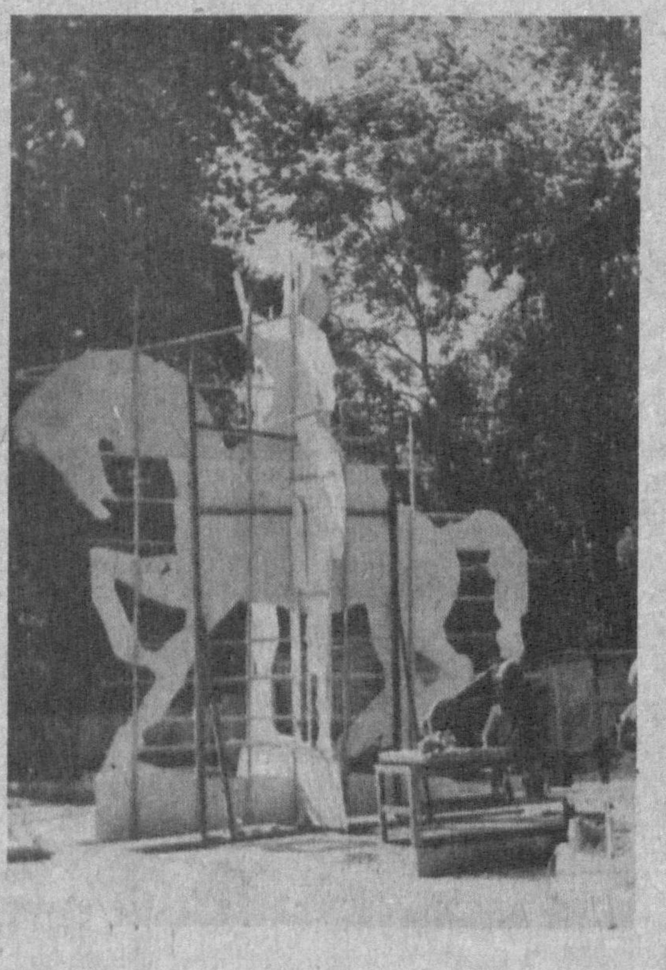

МУКАРРАМ ТУРҒУНБОЕВА МУКОФОТИГА НОМЗОДЛАР

Шу йилнинг бошида атоқли санъаткор, рақс устаси Мукаррам Турғунбоева таваллудининг 80 йиллигини нишонлаш тўғрисида Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори чиққанди. Шу қарор билан биргаликда М. Турғунбоева номидаги мукофот ҳам таъсис этилган эди. Ўшбу тадбир юзасидан бир қанча амалий ишлар қилинди. Мухбиримиз М. СОДИҚОВ Ўзбекистон Маданият ишлари вазирлиги бош мутахассиси, М. Турғунбоева номидаги мукофотни бериш комиссияси аъзоси Аҳмаджон РАҲИМОВ билан суҳбатлашди.

— Бу мукофот нима мақсадда таъсис этилди ва у кимларга берилади?

— Кейинги йилларда рақс санъатимиздаги миллийлик, баъзи ўзига хос услублар бироз унутила бошланди. Улар ўрнига қайтариқли ва бегона ҳаракатлар кўзга ташланадиган бўлди. Шулардан қутулиш ва миллий рақсларимизни келгуси авлодларга тўлалигича етказиш истагида таниқли раққоса Мукаррам опа номи билан боғлиқ мукофот таъсис этилди. Бу жумҳуриятимиздаги рақс санъатига оид илк мукофотдир.

У ўзбек миллий рақс санъати ривожига катта ҳисса қўшган етук раққос ва раққосаларга, рақс устаси — балетмейстерларга, Мукаррам опа шогирдларига қолдириб кетган ижодий меросини бойитишга хизмат қилаётган санъаткорларга, иқтидорли ёш раққосаларга берилади. Мукофот ҳар 2 йилда бир марта, санъаткорнинг таваллуд топган кунида топширилади. Бу йил истисно тариқасида, сентябр ойида М. Турғунбоеванинг юбилейи муносабати билан берилади.

— Сентябр ойида бериладиган илк мукофот учун номзодлар кўрсатиляптими?

— Ҳа, кўрсатиляпти. Масалан, Ҳамза номидаги Санъатшунослик институти ва Ўзбек Маданий-маърифий ишлар маркази Ўзбекистон халқ артисти Розия Каримовани шу юксак мукофотга тавсия этган. Ўзбекистон хореография билим юрти Ўзбекистон халқ артисти Қундуз Миркаримова номзодини кўрсатган. Р. Каримованинг 10га яқин рақс санъатига оид китоблари чоп этилган. Бу қўлланмалар ёш раққосалар учун жуда зарур маслаҳатчи сифатида асқотяпти. Қ. Миркаримовани эса устози Мукаррам опанинг ўзига хос услубларининг давомчиси ва ривожлантирувчиси, етук раққоса сифатида яхши биламиз.

Хоразм вилояти меҳнаткашлари, вилоят Маданият ишлари бошқармаси Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Гавҳар Матёқубовани, М. Турғунбоева номидаги «Баҳор» халқ рақс ансамбли жамоаси Ўзбекистон халқ артисти Маъмура Эргашевани, Муҳиддин Қориёқубов номидаги «Шодлик» ашула ва рақс ансамбли ёш раққоса Гулмира Шириновани мукофотга тақдим этишган. Булар ичида рақс устаси Азим Азизов ҳам бор.

Шу йил август ойининг ўрталаригача номзодлар кўрсатиш давом этади. Жойлардаги ансамбллар ҳамда тегишли ташкилотлар ўз вакиллари номзодини тавсия этишлари мумкин. Мукофотлаш комиссияси аъзолари номзодларнинг ижодий фаолияти билан чуқур танишиб чиқадилар. Мукофотлар I, II, III даражали бўлиб, йирик миқдорда пул маблағи ҳам ажратилган.

БИЗНИНГ ШАРҲ

ПУЛСИРОТДАН ЎТАЁТГАН ПУЛ

Ваҳоб ака Рўзиматов олиб келган «Гулистон»нинг 1937 йил март сонини варақлаб ўтириб, Уйғун домланинг «Менинг боғим» деган кичкинагина шеърларига кўзим тушди. Бу шеърни илгарилар ҳам ўқиган эканман-у лекин бунчалик эътибор бермаган эканман. Шеър шундай якунланарди:

Шу боғда ўсди, улғайди,
Башарнинг энг улуғ марди,
Шу боғда яшнаган гулнинг
Бўлармн заррача дарди?

Бу тарихий қирғиннинг бошланган пайти. Зиёлилар ҳаддан ортиқ қўрқитилган, тиғпаррон қилинган ва тоталитар болалар доҳийпарастлик руҳида тарбияланаётган давр. Коммунизм боғида яшнаб ўсаётган гулларнинг заррача ҳам дарди, ғами, қайғуси бўлиши мумкин эмас. Чунки бу фусункор боғда «башарнинг марди» — Сталин ўсган ахир! Шеъриятни шундай чиройли ёлғонлар тўқишга нима мажбур қилдийкин? Наҳот гўзал талантли Уйғун ўз сўзларига чиппа-чин ишонган бўлса? Шоирлар тоталитар қўрқув ва мисли кўрилмаган таҳдид остида ўзларини ва ўзгаларни ақл бовар қилмайдиган нарсаларга ишонтирдилар, ҳеч қачон бўлмаган ва бўлиши мумкин бўлмаган нарсаларни бўлди, бўлган эди, деб лоф ура бошладилар. Умумий миқёсдаги ижтимоий ёлғончиликка нозик бадан, ҳурилиқо шеър ҳам тўла шерик бўлди. Мен эллик беш йиллик умрни яшаб кўриб бирон пайт дардсиз ўтган онларни эслай олмайман. Менинг авлодим бундай дардсиз, тўла бахтиёр дамларни сира эслолмаса керак. Умр тўхтовсиз таҳликалар, етишмовчиликлар, океан бўлиб оққан ёлғончиликлар остида ўтди. Биздан олдинги авлод-чи? Улардан олдингилар-чи? Улар дардсизми эдилар? Уларнинг дардлари, ҳаётга саволлари бизникидан юз чандон, минг чандон, эҳтимол миллион чандон кўпроқ, кучлироқ эди. Энг оғир дардлар ҳоким бўла туриб, буни кўрмаслик, кўриб кўрмаганга олишлик ва яна устига устак дардсизлик дейишлик учун билмадим, одам руҳан ва маънан не кўйларга солиниши керак?

Нега ақли расолик билан қилиниши керак бўлган ҳамма нарсалар албатта катта алғов-далғовларга айланиши керак?

Мана, Россиянинг Марказий банки шўро пулларини тўла алмаштиряпти. Россия кейинги икки йил ичида мустақил янги давлатга айланди. Ўзининг асрлик давлатчилик традицияларини шитоб билан тикляпти. У янги давлат сифатида ўз пулини яратиш ва чиқаришга тўла ҳақли. Пул ҳам худди туғро ёки байроқ каби мустақилликнинг ажралмас бир белгиси, ажралмас атрибути. Бунинг устига Россия ўзини собиқ Иттифоқнинг тўла меросхўри деб жаҳонга эълон қилган. Лекин шу қонуний ва ўринли, Россия ва унинг халқлари манфаатларига хизмат қиладиган пул ислоҳи нега бунча алғов-далғовлар қилиб юборди? Нега бу қонуний бир ҳол Россиянинг атрофидаги янги унга дўст мамлакатларда ҳам ҳукуматлар ва халқларни безовта қиляпти?

Мен қаламкаш филологман. Пул сиёсати ғоятда нозик масала. Бу ҳақда муҳокама юритишга филолог сифатида менинг тишим ўтмайди. Буни аниқ биламан ва тасаввур қиламан. Лекин мен филолог ва журналист бўлишдан ташқари озод ва мустақил юртнинг президент сайловида тўла ҳуқуқ билан қатнашган фуқаросиман. Шу муносабат билан менга ўхшаган оддий фуқароларда туғилган саволлар бор. Ўйлайманки ва ишонаманки бу саволларга Ўзбекистон ҳукуматининг пул ислоҳоти муносабати билан Президент фармонига кўра тузилган комиссияси аниқ жавоблар беради. Бизда билимдон, ўз ишини чуқур эгаллаган молия мутахассислари кўп. Ўзбекистон чамаси Россия Марказий банки билан келишиб ҳозирча Россия чиқараётган янги банкнотлардан фойдаланиб турадиган бўляпти. Эҳтимол Ўзбекистоннинг ўз пулини чиқаришга иқтисодий ва сиёсий шароитлар айни мана шу тарихий бир воқеликда ҳали етилмагандир?.. Нега Маразкий бакн қарори билан ундан бир кун кейин чиққан Президент Елсин фармони ўртасида жуда катта фарқлар бор? Ахир шу фарқлар ва бошбошдоқликлар эмасми алғов-далғовларни ясаган? Иқтисодий ислоҳотлар ва иқтисодий тенг манфаатли алоқаларга зўр бериб сиёсий тус бериб сиёсий талаблар қўяётган, вазиятдан фойдаланиб яна иттифоқ шаклларини тиклашга уринаётганларнинг сиёсий найранглари боис эмасми бу ларзаларга? Кемани тўхтовсиз чайқатиш ўша кучларга — мустақилликларга қарши бўлган шовинистик, империячилик кайфиятларини коммунистик пардаларга ўраётганларга керак? Йўқ, янги давлатлар ва Россия ҳам бу машъумлик ҳиди келаётган қутқуларга асло учмайди, уларга йўл бермайди, улар етагида юрмайди. Чехословакияда ҳам яқинда шундай пул алмашган. Лекин у ерда бунга шундай тайёргарлик кўрдиларки, ҳар бир одамнинг бор пулларини алмаштириб беришга бор-йўғи 75 секунд вақт сарфланди ва ҳеч ким ҳеч қандай навбатда тургани йўқ, саросимага тушиб югургани, сарғайгани, алғов-далғовларга дучор қилиниб гангигани йўқ. Бир пул ўрнига иккинчи пулнинг келиши табиий ва заруратга асосланган ҳодиса. Фақат буни ортиқча эҳтиросларсиз амалга оширган маъқул. Пул — давлатнинг обрў-эътиборини белгилайди. Лекин пул янгиланганда халқнинг манфаати, унинг тер тўкиб топган жамғармаларига заррача зиён-заҳмат етмаслиги, аксинча, янги пул халқнинг давлатмандлигига хизмат қилиши, муомала учун ғоят қулай ҳамда давлат иқтисодий равнақининг рамзи бўлиши керак. Давлатга ишонч пул сиёсати, пул муносабатидан ҳам туғилади. Умид қиламизки, янги пул алмашганда, халқ бундан ҳеч қандай зарар кўрмайди. Балки иқтисодий фароҳмандликка эга бўлади ва юзи ёришади.

Иброҳим ҒАФУР,
«ЎзАС» таҳрир ҳайъати аъзоси

БИЗНИНГ ШАРҲ

ЭРТАГА РЕСПУБЛИКАМИЗНИНГ БАРЧА ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТЕСТ СИНОВЛАРИ БЎЛИБ ЎТАДИ

ЧИН БИЛИМ СИНОВЛАРИ

Тест — имтиҳон оламига момақалдироқдек ҳаммаёқни ларзага солиб кириб келди. Унинг гумбурлаши таниш-билишчилик ва порахўрлик иллатига аста-секин мослаша бошлаган олий ўқув юртлари ҳаётини остин-устин қилиб юборди. Таниш-билиши бор ёки боласини бирор олий даргоҳга жойлаш илинжида пул ғарамлаб қўйган ота-оналар ҳам тест олдида ночор аҳволга тушиб қолдилар. Шунингдек, имтиҳоннинг бундай кутилмаган янги усулидан айрим ўқитувчилар хушнуд бўлса, айримлари бироз хомуш тортиб қолишди. Айримлари эса тестнинг йўлини қилса бўлармикан деб, пана-пасқамларда иштаҳа билан пайт пойлаб турншибди. Ишқилиб, шундай «овчи»лар тестнинг йўлини топишмасинлар-да! Яна таниш-билишчилик, яна порахўрлик иллати авж олади. Бундай иллатлар пайдо бўлган даврда ёки жараёнда ҳақиқий билим бериш ва мустақил билим олиш завол топади. Айнан шундай бўлганлигини кўрдик-ку!..

Тест синов усулининг кириш имтиҳонларга жорий этилиши олий ўқув юртлари илгари ташлаган дадил қадамлардан ҳисобланади. Бу ишга шахсан Президентимизнинг ташаббускор бўлаётганлиги ҳам қувончли, ҳам ишончли. Энг муҳими, ана шу ишончга путур етказмаслик керак. Бу синов усулини кенгроқ жорий этиш зарур деб ўйлаймиз. Тестнинг барча олий ўқув юртларида кенг қўлланиши мактабларимизда билим беришни, савод ўрганишни янада такомиллаштириш, ҳар томонлама чуқурлаштириш зарурлигини кўрсатмоқда. Шундай бўлгач, мактаблардаги саёз ва ўртамиёна билимга эга ўқитувчиларнинг фаолиятида жиддий ўзгариш қилишга тўғри келади. Ўқувчилар ўз-ўзидан талантли, билимдон ўқитувчиларга интилади.

Тест фақат бугун, эртамизни эмас, балки узоқ келажагимизни ўйлаб қилинаётган пухта ва мардона иш. Президентимиз айтганидек: «Ёшларни қай усулда ўқитиш, уларни тарбиялаш, мустақил мамлакатнинг етук мутахассислари бўлишига қайғуриш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир». Ҳамма гап мактаб ўқитувчиларидан тортиб, дорилфунунларнинг профессорларигача ана шу муқаддас бурчни қалбан ҳис этишлари ва уни ҳалол бажаришларига боғлиқ. Ҳалоллик бўлган жойдагина яхши ниятлар илдиз отади, барқарорлик касб этади.

— Бизнинг институтимизда ўтган йилдан бошлаб тест синовлари жорий этилган эди, — дейди Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти ректори, профессор Комил Юсупов. — Ҳақиқатан талаба танловининг бу йўли билимдон ёшларни танлаб олиш учун жуда қулай. Тест йўли билан ўқишга кирган талабалар биринчи курсни муваффақиятли якунладилар. Ўқув жараёнида ўзларининг ҳақиқий билим эгаси эканликларини намойиш қилдилар. Бу келажакда етук мутахассислар тайёрлашдаги қийинчиликларга ўз-ўзидан барҳам беради. Илгари кириш имтиҳонлари даврида ўқитувчилар ҳам, ота-оналар ҳам ойлаб овора бўлиб юришарди. Тест эса барча муаммоларни бир кунда ҳал этади. Бу йил ҳам белгиланган режалар асосида ёшларни институтга тест синови усули билан қабул қилишга барча тайёргарликларни кўриб қўйдик. Уларга тегишли фанлар бўйича мутахассислар машғулотлар ўтказиб, қатор саволларга жавоб бердилар. Шунингдек, абитуриентлар учун тест тартиб-қоидасига доир тушунтириш ишлари олиб борилди. Эртага ҳар бир ёш ўз билимини тестда синаб кўради. Уларга фақат омад ёр бўлишини истаймиз.

Ҳурматли ректорнинг ушбу эзгу тилакларини давом эттириб айтмоқчимизки, барча олий ўқув юртларида тест синови топширадиган бўлажак талабаларга чин дилдан муваффақият тилаймиз.

Ашурали ЖЎРАЕВ

АКС САДО

«МУҚАДДАС ЗИЁРАТГОҲГА АЙЛАНСИН»

Мен журналист А. Ҳайдаровнинг ҳафталикнинг шу йилги 9 июл сонида эълон қилинган «Муқаддас зиёратгоҳга айлансин» сарлавҳали мақоласини катта қониқиш билан ўқиб чиқдим. Унда пойтахтимизда буюк бобокалонимиз Амир Темурга бағишлаб барпо этилаётган ёдгорлик мажмуини том маънодаги зиёратгоҳга айлантириш юзасидан ғоят жўяли таклифлар билдирилибди. Мен муаллифнинг барча фикр-мулоҳазаларини қўллаб-қувватлаган ҳолда ўзимнинг бир таклифимни ҳам ўртага ташламоқчиман.

Маълумки, жумҳуриятимиз Истиқлолга эришгач, мустақил Қуролли Кучларимиз ташкил этилди, Мудофаа Вазирлиги тузилди. Бундан ташқари, ҳарбий ўқув юртларимиз ҳам бор. Буларнинг ҳаммаси яхши. Бироқ ҳозирча жумҳуриятимизда миллий зобитлар тайёрловчи ҳарбий академия йўқ. Менимча, келгусида худди шундай академия ташкил этилиб, унга Амир Темур номи берилса, ниҳоятда мақбул иш бўлур эди. Чунки шавкатли бобокалонимиз жаҳон тарихида ўчмас из қолдирган буюк давлат асосчиси, илм-фан ташкилотчиси ва ҳомийси, миллий маданият ва меъморлик санъатини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшган соҳибқирон бўлиш билан бир қаторда, улуғ саркарда ҳам ҳисобланган. Унинг ҳарбий санъати жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари ҳарбий қўшинларида ўрганилиб келинган.

М. ИМОМНАЗАРОВ

ИСЛОМ МАЪРИФАТИ

НАВОИЙ КАШФ ЭТГАН ОЛАМ

⊙ Миллий маънавият ва Баҳоуддин Нақшбанд
⊙ Олий ҳақиқатни англаш йўли
⊙ Тариқатлар асоси ва тасаввуф

АЛИШЕР НАВОИЙ ЎЗИНИНГ маънавият жавҳари бўлмиш буюк асарларидан бири «Насоимул маҳабба мин шамойимул — футувва» асарида шайх Абу Бакр Абҳарий баёнида ёзади: «Андин сўрдилар-ки, ҳақиқат недур?». Дедики, «барчаси илмдур». Дедиларки «Илм недур?», дедиким «Илмнинг барчаси ҳақиқатдур».

Ўзбек маънавияти теран томирларга эга. Чунки у неча минг йиллик минтақа маданиятидан баҳра олади. Агар исломгача яратилган улкан хазинани қўя туриб, бу ёғини санаганимизда ҳам адоғига ета олмаймиз. Қуръоннинг илк нозил бўлган оятларидан бошланган илм тарғиби кейинги асрларда минтақа маданиятини юксак чўққиларга кўтарди. Илм, дунёни билиш ягона бир йўналишда эмас, турли йўналишларда ривож топди. Аждодларимиз «Ҳақиқат ягона, аммо унга элтувчи йўллар турли-тумандир», деган олий ақидага таяндилар. Илми калом, илми фалсафа, ботиния илми, тасаввуф илми ва бошқалар ҳар бири ўз йўлидан бориб, халқ шуурини маърифат нурлари билан ёритдилар. Уларнинг бири мантиқ асосида иш кўрса, иккинчиси муқаддас каломни тушунишга жаҳд қилди. Бошқаси илоҳий илҳомга таянди. Уларнинг барчасини тўғри ва бегидир англаб етиш ҳозирги кунда биз учун жуда мушкул вазифадир. Аммо ушбу вазифа барибир ўзбек зиёлилари уҳдасида бор. Бусиз халқ маънавиятининг теран илдизларига сув югурмайди.

Ҳозирги замон кишиси янги Европа маънавияти таъсирида кўпроқ ақлга, илмий мантиққа таяниб ўрганган. Ҳис-туйғу, қалб буйруғи, илоҳий илҳом унинг учун анчайин тутиб бўлмайдиган, мавҳум кечинмалар дунёси туюлади. Шу сабаб шоир, девона ва дарвиш сўзлари баъзи доираларда яқин маъноларда ишлатилади. Ҳар ҳолда жиддий илм изчил мантиқ асосига қурилиши биз учун табиий талаб даражасида ўрганиш бўлиб қолган. Аммо минтақамиз анъанасида доимо икки тушунчалар қатори: илм ва ирфон, олим ва ориф ёнма-ён юрганини унутмаслигимиз лозим.

Олим киму ориф ким?

Илм нимаю ирфон нима?

Тасаввуф ҳақидаги суҳбат ана шу ердан бошланади.

Биз билим манбаи ақл деб ҳисоблаймиз, суфий билим манбаи ишқ деб ҳисоблайди.

Чунки ишқ интилиш туғдиради, ақл фақат назарий мушоҳадага таянса, мантиқий билимлар мажмуидан келиб чиқса, ишқ инсоннинг бутун табиатини, шуурини ишга солади, унда кўзнинг ва қулоқнинг тажрибасигина эмас, инсоннинг бутун руҳияти ва моддияти тажрибаси бир нуқтага жамланади. Биз билгангина эмас, ҳали билмаган, аниқ тасаввур этмаган омиллар ҳам ишга тушади.

Араб тилида «алима» асоси «билмоқ», «хабардор бўлмоқ», «арафа» эса «англаб етмоқ», «таниб олмоқ» маъноларини билдиради. Албатта, гап араб тилидаги икки сўз ўзагининг маъно фарқланишида эмас. Гап билиш жараёнига ёндашувда. Мақсад — «хабар топиш»ми ёки моҳиятни англаб етиб шунга яраша ўзликни қайта қуришми? Масала ушбу ният йўналишларидаги фарқ билан боғлиқ.

Тасаввуф ирфони бир кунда шаклланган нарса эмас. Қуръон нозил бўла бошлаганидан унда мужассам бўлган ҳақиқат асрорини англаб етишга уриниш ҳам бошланган. Аввало Расулуллоҳ шарҳлари — ҳадислар дунёга келди, Пайғамбаримиз вафотларидан сўнг Қуръон матни аниқлангач, ҳадисларини тўплаш, уларни ўрганиш бошланиб кетди. Улар орқали моҳиятни англаб етишга уриндилар. Шу билан бирга илк зоҳидлар ёлғизликда Қуръон оятларини тиловат қилиб, уларни қалб билан англаб етиш йўлида жаҳд қилдилар. Биринчилардан бўлиб Робияи Адавия зуҳд орқали Ишқ мақомига кўтарилди ва . Ишқни инсон руҳий камолотининг олий даражаси деб эълон этди. Зоҳидлар тақвони риёдан ажратиб, Олий ҳақиқатга интилишни жаннат ва дўзахдан таъма қилиш поғонасидан фарқлаб бердилар. Аммо тасаввуф тараққиёти ушбу босқичда тўхтаб қолмади.

Мусулмон дунёсида риё ва таъмагирлик, ҳашамат ва мол-дунёга ўчлик кучайиб борган сари асл Ҳақиқат ошиқлари ҳам ўз йўлларини аниқлаштириб бордилар. Сарой ва жоҳ аҳли билан яқинлаша бошлаган илми калом ва фалсафа уламоларидан фарқ қилиб, улар оятларнинг зоҳирий талқини ва мантиқий мушоҳадалар билан қониқмадилар, инсоннинг ички руҳий ҳолатига етакчи аҳамият бердилар, Қуръон матнининг яхлит моҳиятини англаб етиш ва ҳар бир алоҳида оят, бирикма, сўз, ҳатто ҳарф маъносини ушбу асосда талқин этишга уриндилар. Улар чин ихлос ва сидқни биринчи ўринга қўйдилар, риё ва кибрни қаттиқ қораладилар, қалбни Олий ҳақиқат акс этувчи кўзгу деб билиб, уни ҳар қандай худбинлик зангидан поклашни асосий мақсад қилиб қўйдилар. Ўз айбу қусурларини пинҳон тутмаслик, қайтага савоб ишларини кўздан панада амалга ошириш уларнинг ҳаёт тарзига айланди. Улар таркидунёчиликни рад этдилар, бир бурда нонни ҳалол меҳнат эвазига топиб ейишни тақво деб билдилар. Аста-секин руҳий камолот босқичларидан юксалиб бориш тартиб ва усуллари ишлаб чиқилди. Исломнинг энг асосий қонуни — илм ва амал бирлиги суфийларда энг қатъий қоидага айланган эди. Шу орқали кўнгил ойнаси худбинлик чиркидан покланиб борарди.

БОЯЗИД БИСТОМИЙ ВА ЖУНАЙД БАҒДОДИЙ ўзларининг «фано» ва «бақо» ҳақидаги қарашларида, Мансур Халлож «Аналҳақ» китобида тасаввуф ирфонининг дастлабки тамал тошларини қўйган бўлсалар, XII—XIII аср буюк мутасаввифлари бу соҳада мукаммал тадқиқотларга киришдилар. Бу йўналишда айниқса Ибн ал-Арабий ва Кубравия тариқати намояндаларининг ҳиссаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Шу муносабат билан тадқиқотчилар эътиборидан четда қолаётган бир масалани эслатиб ўтиш жоизга ўхшайди. Юқорида таъкидланганидек, тасаввуфда дунёни идрок этиш жараёни мантиқий тафаккур йўналишларидан фарқ қилади. Шунга кўра орифлик ҳам икки кўринишда намоён бўлади. Биринчи йўналиш намояндалари ўз ирфоний камолотларини асосан амалий ҳаёт тарзи, суҳбатлар ва ишоралар, пурмаъно ҳикматлар орқали намоён этадилар ва асосли мукаммал тадқиқотлар яратишни мақсад қилиб қўймайдилар. Натижада, уларнинг таълимотлари ва қарашлари халифалари, шогирдлари, кейинги тасаввуф адиблари ёзиб қолдирган хотиралар, кузатувлар, ривоят ва ҳикоятлар орқали бизгача билвосита етиб келган ва кўпинча улар асосида аниқ, мукаммал тушунчалар ва тасаввурлар ҳосил қилиш ҳозирги давр кишиси учун жуда мушкулдир.

Аммо бу нарса ушбу буюк шахсларнинг миллат ва жаҳон маънавиятидаги мавқеини асло пасайтирмайди. Назаримда, бу тоифани биринчи ва асосий деб ҳисоблашимиз ўринлидир, чунки, аввало, илк тасаввуф намояндаларининг кўпчилиги шу тоифага мансуб бўлганлар, қолаверса, кейинги ривожланиш даврларида ҳам суфий шайхларининг назариётчисидан амалиётчиси бир неча баробар кўпроқ бўлиб келган. Тасаввуф тариқатлари, сулук ва силсила асосчилари ҳисобланувчи кўпчилик буюк шайхлар ҳам ўз ҳаётларида назариядан кўра амалиётга кўпроқ эътибор берган кишилардир. Улар китоб ёзиш, назарий мулоҳазалар юритишга эмас, дил зангини жилвирлаш, чирклардан тозалаш, яъни ички маънавий-руҳий покланишга бош эътиборни қаратганлар, мантиқий-назарий теранликка интилиш натижасида эмас, руҳий камолот орқали валийлик мақомига етишганлар. Аммо баъзи суфийлар ўзларидан олдин эришилган ирфоний ютуқларни умумлаштириш, изчил тартибга келтириш, кейинги авлодга етказиш эҳтиёжини ҳам ҳис қилдилар ва ушбу ўз олдиларига қўйган мақсадларини амалга оширдилар. Буларнинг хизмати биз учун жуда буюк, чунки аввалгилар ҳақидаги энг ишончли маълумотларни бизга шулар етказиб беради, руҳий силсилалар ўзилган ушбу замонамизда ўтмишнинг табаррук мероси, туганмас жавоҳирлар хазинасига йўл очувчи бирдан-бир восита биз учун ушбу сақланиб қолган китоблардир.

Китоблар ҳам ўз мундарижасига кўра икки шартли туркумга ажралади: бири буюк шайхларнинг маноқиблари, тазкиралар ва шу каби қимматли маълумот манбалари бўлса, иккинчи туркум соф ирфон назариясига оид китоблардир. Албатта, биринчи туркум ҳажман кўп ва унинг таркибида ирфон назариясига оид бевосита маълумот берувчи ўринлар ҳам анчагина. Аммо иккинчи йўналиш соф ирфоний тафаккур ҳақида бизга рўйи рост тасаввур беради ва шу жиҳатдан унинг аҳамияти тадқиқотчилар учун беқиёсдир. Бу йўналишнинг бутун дунё тан олган пири Ибн ал-Арабий ҳисобланади.

XIII асрда ўтган ушбу аллома асарлари ирфоний тафаккур қомуси бўлди ва тасаввуфнинг ўзидан кейинги ривожига беқиёс таъсир ўтказди.

Нақшбандия тариқати ирфоний тафаккур камолотининг ушбу авж нуқтаси файзидан баҳраманд бўлган, тасаввуфий онг ривожи ва амалий тажриба кўникмаларининг бутун ганжинасини ўзида мужассам этган мукаммал бир маънавий-руҳий оламни идрок этиш мактаби бўлди ва шу сабабдан анъанавий ислом минтақа доирасида ёйилибгина қолмай, жаҳоннинг ўзга минтақаларига ҳам дадил кириб борди, Россия, Европа, Сибир, Хитой, Ҳинд, Ҳинди-Хитой, Африка иқлимларида ҳам кўзга кўринарли нуфуз ҳосил қилди. Жомийнинг машҳур ибораси бежиз эмас. Муҳаммад (салли аъло алайҳи васаллам) ва Қуръон ўзидан олдинги пайғамбарлар ва илоҳий китобларга қандай нисбатда бўлса, Баҳоуддин Нақшбанд ва нақшбандия тариқати тасаввуф ирфони ва амалиётининг ўзидан олдинги ривожига ушбу нисбатдадир деб айтиш мумкин. Шу жиҳатдан нақшбандия кубравияга ҳам, яссавияга ҳам издошдир. Шу сабабдан, Юсуф Ҳамадоний ҳам, Абдулхолиқ Ғиждувоний ҳам Нақшбандия тариқатининг бешигини тебратганлар, аммо бу тариқат пилигини ёғдан кўтариб, уни порлатиб юборган Баҳоуддин Нақшбанд бўладилар. У кишининг араб, форс, турк тасаввуф анъаналарини бир томирга бирлаштириб, ягона маънавият мактабига айлантиришлари ҳам ислом маданияти учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Минтақанинг маънавий-руҳий яхлитлиги шаклланишида, ислом ҳақиқатини мужассам идрок этишдаги яна бир умумий поғонага кўтарилишда нақшбандиянинг мавқеи беҳиёс юксакдир.

ХОЖА АҲРОРИ ВАЛИЙ, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Бадриддин Симавий каби сиймолар ушбу маънавият поғонасида тарбия топиб вояга етдилар. Улар маънавий камолотни улус хайри учун эзгу амалий фаолият билан уйғунлаштирдилар, инсон камолотини жамият камолоти билан боғлай билдилар.

«Даст ба кору дил ба ёр» қоидаси янги даражага кўтарилди. Ва ниҳоят Алишер Навоий Низомий ва Деҳлавий, Ҳофиз ва Лутфий каби мутафаккир шоирларнинг бадиий тафаккур соҳасида очган янгича йўлларини такомилига етказиб, умрининг ниҳоясида бадиий, мантиқий, ирфоний тафаккур йўналишларида эришилган энг юксак натижаларни ягона бир нуқтага бирлаштирди ва дунёни билиш, Олий ҳақиқатни англаб етишда мутлақо янги босқичга асос солди, инсон ва жамият маънавий камолотида янги даврини бошлаб берди, янги бир олам кашф этди.

Фузулий, Машраб, Бобур, Бедил, Нодира ушбу янги дунёда яшадилар, унинг пок ҳавосидан нафас олдилар. Ушбу анъаналарни ўз ижодлари билан янада юксакларга кўтардилар.

Бугунги миллий маънавиятимиз тамал тошларини шундай муборак қўллардан олмоғимиз вожибдир.

Муҳаммаджон ИМОМНАЗАРОВ,
филология фанлари доктори

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

АҚЛ ТАРБИЯСИ

БУНДАН ИККИ-УЧ ОЙ БУРУН республика матбуот тарқатувчиларининг йиғилишида иштирок этдим. Йиғилишда матбуот тарқатишга доир жуда кўп муаммолар муҳокама қилинди. Айниқса йўл харажатларининг ошиб кетиши обуначига газета-журнал етказиб беришда жиддий қийинчилик туғдираётгани ҳақида қизғин баҳслар бўлди, турли хил фикрлар ўртага ташланди. Булар вақтинчалик бўлаётган қийинчиликлар албатта. Республика ўз қоғозини ишлаб чиқара бошласа, топилган нефт конлари ишга тушиб кетса йўл харажатлари ҳам, қоғоз ҳам арзонлашар. Мени шу ерда айтилган бошқа бир гап ўйлантириб қўйди. Тошкент шаҳар почтаси бошлиғининг гапига қараганда, кейинги бир йилда шаҳарнинг энг гавжум жойларидаги ўнта газета дўкони ўрнига тижорат дўконлари қурилган эмиш.

— Бозорлардаги газета дўконларимизнинг ҳам кўпи ёпиб қўйиляпти, — деди почта бошлиғи ўша йиғилишда. — Чунки бозорлар тўла бозорқўмлар ихтиёрига берилган. Бозор ҳудудига нима қуриш, нимани бузишни ҳам улар ҳал этади. Шундай бўлгач улар газета дўконини бошига уришадими. Тижорат дўкони бошқа гап. Ҳам жой учун катта пул тўлайди, ҳам...

Мана сизга маънавиятга муносабат. Бундай қилишга ким фатво берганини билмадиму, лекин ҳарқалай ундай одамларни кечириб бўлмайди.

Тўғри, тижорат дўконлари ҳам керак. Лекин улар бугуннинг ўзидаёқ керагидан ошиқча-ку. Ҳар қадамда биттадан тижорат дўкони шартми?

Кейинги пайтларда «Ота-боболаримиз катта тижоратчи бўлишган, барча савдо йўллари бизнинг заминимиздан ўтган» деган гаплар бот-бот қайтариляпти. Матбуотчилар ҳам шу жумлани кўп ишлатадиган бўлиб қолишди. Тўғри гап. Авлодларимиз уста савдогар бўлишган. Шарқ билан Ғарбни боғлайдиган карвон йўллари бизнинг ҳудудимиздан ўтган. Лекин шу билан бирга авлодларимиз жуда билимдон ҳам бўлишган. Дунёга донги кетган Ал-Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Форобий, Имом Бухорий, Ат-Термизий, Аҳмад Яссавий, Улуғбек каби юзлаб олиму фузалолар ҳам шу юртда вояга етган. Буни унутмаслигимиз керак. Мовароуннаҳрни оламга танитган ҳам уста тижоратчилар эмас, ўша олиму фузалоларимиздир.

Ота-боболаримиз фақат тадбиркор тижоратчи эмас, уста меъмор ҳам бўлишган. Шуларнинг қўллари ва меҳнати билан яратилган Самарқанд, Бухоро, Хева каби шаҳарларимиз оламга танитган Мовароуннаҳрни.

Қадимда савдогарлар фақат қимматбаҳо буюмлар сотиш билан шуғулланмаган. Карвонларда хат-хабарлар, китоблар ташилган. Савдогарлар халқнинг фақат моддий эмас, маънавий бойишида ҳам ўз ҳиссаларини қўшганлар.

Бугун эса вақтинчалик бўлаётган қийинчилик туфайли маънавиятга — китобга, газета ва журналга бўлган муносабат ўзгарди. Юқорида таъкидлаганимиздек, газета ва китоб дўконлари ўрнини тижорат магазинлари эгаллай бошлади. Умуман, тижорат дўконлари қурилишига катта эътибор берилаяпти.

Ал-Хоразмий мавзеси пойтахтимизнинг энг навқирон мавзеларидан бири. Бу ерда ҳозирги кунда 60 мингга яқин киши истиқомат қилмоқда. Кейинги икки йилда мавзеда беш-олтита тижорат дўкони иш бошлади. Негадир уларни қуришга ҳам қурилиш материаллари тез топила қолади. Лекин бу ерда битта кутубхона қуриш ҳеч кимнинг эсига келаётгани йўқ. Фақат Ал-Хоразмийда эмас, ҳамма жойда кутубхоналарга муносабат шундай. Бу ўз-ўзидан халқни маънавий қашшоқликка олиб келади.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач жуда катта ишлар қилинди. Кўплаб янги олий ўқув юртлари очилди. Шахсан Президентимиз Ислом Каримовнинг ташаббуси ва жонкуярлиги туфайли 2000 дан ортиқ талаба Туркияга ўқишга жўнатилди. Америка Қўшма Штатлари, Германия, Франция каби мамлакатларга ҳам талабалар юборилмоқда. Бир қанча жамғармалар очилди. Лекин булар бари давлат йўли билан амалга оширилаяпти. Бу ишларнинг ҳаммасига давлат хазинасидан маблағ ажратилаяпти. Қани энди бу харажатларнинг бир қисмини пулдор ташкилотлар ўз бўйнига олса.

Яқинда бир гуруҳ муҳаррирлар ва журналистлар билан Тошкентдаги «Ўрта Осиё электроаппарат» илмий ишлаб чиқариш бирлашмасида бўлдик. Бирлашма бош директори Абдуманноп Алимбоевнинг гапига қараганда корхона сўнгги йилда ўз кадрларини ўқитиш учун ўн беш миллион сўм пул сарфлаган. Афсуски бундай ташаббускор, тадбиркор раҳбарлар бизда ҳали унча кўп эмас. Ваҳоланки, миллиардлаб сўм даромад қилаётган завод ва фабрикалар анчагина топилади.

Қайсики мамлакатда билимли, маданиятли кишилар кўп бўлса, ўша ерда ўсиш, ривожланиш бўлади. Бунга мисоллар излаб юриш шарт эмас.

Япония иккинчи жаҳон урушидан жуда оғир аҳволда чиққани барчага маълум. Хиросима ва Нагасаки шаҳарларига ташланган атом бомбасининг жароҳатлари бугун ҳам битгани йўқ. Шундай оғир шароитда ҳам японлар асосий эътиборни ёшлар тарбиясига қаратган эканлар. Ёшларга билим бериш биринчи даражали вазифа қилиб белгиланган экан. Ўша сиёсатнинг мевалари мана бугун пишди. Япония дунёдаги энг бой мамлакатлардан бирига айланди.

ТЕЛЕВИЗОРЛАРДА ГЕРМАНИЯ ҳақида кўрсатувлар берилса қизиқиб томоша қиламиз. Немислар машиналарини кўчаларда очиқ қолдириб кетади, аммо ҳеч ким тегинмайди, деган гапни эшитсак ҳайрат билан бир-биримизга боқамиз. Киноларда светофорни қизил чироғи ёниб турса-ю машина бўлмаса ҳам йўлни кесиб ўтмаган йўловчини кўрсак куламиз. Аммо буларнинг ҳаммаси катта маданият эканлигини ўйлаб ҳам кўрмаймиз.

Иккинчи жаҳон урушида Германия саноати бутунлай издан чиққан эди. Жуда оз фурсатда жаҳондаги энг бой, ривожланган мамлакатга айланди. Бунинг сири нимада? Яхшилаб ўйлаб қарасангиз, ўша кўчада очиқ қолган машинани ўғирламасликда ва светафорнинг фақат кўк чироғи ёнганда йўлни кесиб ўтишда. Чунки бундай юксак маданиятга эришган халқ яхши яшашга ҳақли.

Шуни ҳеч қачон унутмаслигимиз керакки, дунёни эгаллашнинг ягона йўли дунё маданияти даражасидаги халқни тарбиялашдир. Бунинг учун эса аввало тарбиячининг ўзи билимли, маданиятли бўлиши керак. «Маънавият педагогикаси тарбиячиларни тарбиялашдан бошланмоғи зарур, — дейди русларнинг улуғ шоирларидан бири Евгений Евтушенко, —... ўқитувчи ҳам адиб, лекин у китоб эмас, тирик одам яратади. Ёлғончи муаллим оммавий тарзда бўлажак ёлғончиликларни кўпайтиради. Ёмон китобни кўп чиқариб бўлмагандай, ёмон болаларни кўплаб етиштириш кони зиён. Яхши одамлар ва яхши китобларнинг кам бўлиб қолиши миллат маънавияти учун хатарлидир. Барча етишмовчиликлар ғайриинсоний ва ҳеч қачон ўзини оқламайди. Лекин энг ғайриинсоний етишмовчиликлардан бири — бу китоб етишмаслигидир».

Бугун бизда фақат китоб эмас, газета-журналлар ҳам кам. Яқин-яқинда ҳар бир хонадон 3-4тадан газета-журнал оларди. Иқтисодий қийинчиликлар уларни шундан ҳам маҳрум қилди. Бундан 3-4 йил бурун болалар журналлари ва газеталари миллионлаб нусхада чоп этиларди. Хуллас, ҳамма болаларга биттадан журнал ёки газета тўғри келарди. Биз бу газета ва журналлар орқали «СССР деган буюк ватанимиз борлигини ва унинг халқлари албатта коммунизмга боражагини» уқтирардик. Болалар ишонишарди. Ёш қалбларни ишонтириш осон. Ёшликдаги тарбиянинг аҳамияти катта. Бугун биз болаларимизга мустақиллигимиз, унинг буюк аҳамиятини тушунтириб бера оляпмизми? Ҳа, аммо кўнгилдагидек эмас. Чунки боя юқорида айтганимиздек, китоблар, газета-журналлар, энг асосийси, тарбияли тарбиячилар етишмаяпти.

Яқинда Тошкент — Гулистон электричкасида бир болакайни учратиб қолдим. Ёши ўндан сал ошган. Ялангбош, қўллари кир. Устидаги майка ва калта иштонига қараб бўлмайди. У қўлидаги пақирни зўрға кўтарар, шунга қарамай вагондан вагонга ўтиб, одамларни сув сотиб олишга чорларди. Ҳаво жуда иссиқ эди. Айниқса одам тирбандлигидан ичкарида нафас олиб бўлмасди. Шунинг учун бўлса керак, одамлар болакайнинг ташқи кўринишига бир қараб қўярди-ю, лекин бир истакан сувни 5 сўмдан сотиб оларди.

Орадан 10—15 минут ўтгач бола сувни сотиб бўлди. Сўнг биз ўтирган вагонда тўхтади. Шунда менинг ёнимда ўтирган киши болакайни саволга тутди:

— Пулинг қанча бўлди?

— Билмайман, уйга бориб санайман.

— Ҳаммага сотдингми ёки чоллар, кампирлар, ёш болаларга бепул бердингми?

— Нега бепул бераман? — деди болакай саволга савол билан.

— Дуо қилишади.

— Дуони нима қиламан? Ҳозир менга пул керак. Шунча меҳнат қилиб, сув олиб чиқайину, бепул берайми.

Мен болакайнинг гапларини эшитиб ҳайратдан қотиб қолдим. Бу не ҳол, наҳотки 10 яшар бола шундай ноўрин фикрласа. Бундай болалар осмондан тушиб қолаётгани йўқ. Уларнинг бундай бўлишига ўзимиз йўл қўйиб бераяпмиз. Балки меҳнат қилиб сув сотаётгани тўғридир, бу билан кимларнидир ҳожатини чиқараётгандир, чанқоғини босаётгандир. Шу йўл билан пича пул топаётгандир. Аммо ўша пул аллақачон унинг онгини, дунёқарашини бузиб улгурган-ку.

Болакай узоқлашгач ёнимда ўтирган киши «Шулар ишбилармон бўлади-да», деб қўйди. Мен эса бу сув сотувчи боланинг келажагига ишонмадим. Ҳамроҳим ишбилармон деган сўзнинг маъносини қандай тушунади билмадим-у, аммо чет элда катта-катта корхоналарнинг эгаларини, банкирларни ишбилармон деб аташади. Улар моддий жиҳатдангина эмас, маънавий жиҳатдан ҳам бой одамлар. Улар меҳнат қилиш билан бирга кўп вақтларини мутолаага ҳам сарфлашади. Улар бойликларининг маълум бир қисмининг миллат тараққиёти йўлида сарфлайди. Кўплаб етим-есирлар, қариялар, ишсизларга нафақа беради. Бизнинг «бўлажак ишбилармон» — болакайнинг дунёқараши эса мутлақо бошқача. Бугун қариялардан бир истакан текин сувни аяган одамдан эртага бой бўлиб кетса нимани кутиш мумкин.

РЕСПУБЛИКАМИЗДА МАКТАБ дарсликларини тубдан яхшилаш ҳақида жуда кўп баҳс мунозаралар бўлди. Аста-секинлик билан бўлса-да бу ишга киришилди. Яқин йиллар ичида бирин-кетин биз кутган дарсликлар ўқувчилар қўлига бориб тегади. Лекин бугунги айрим ўқитувчиларнинг билим даражаси дарсликлар даражасидами? Масаланинг шу томонига эътиборни қаратмоқ зарурга ўхшайди:

Кейинги уч-тўрт йилда олий ўқув юртларига кириб ўқиш истагини билдираётган ёшлар сони бироз камайди. Бир вақтлар институтларда бир ўринга 25—30 талабгор бўларди. Ҳозир эса бу рақам бир-иккитага тушиб кетди. Нега шундай бўлаяпти? Наҳотки бу ҳам иқтисодий қийинчиликлар билан боғлиқ бўлса? Йўқ, ундай эмас. Бугунги талаба давлат томонидан тўла муҳофаза қилинаяпти. Ўқишга қизиқиш камайишининг сабаблари бошқа жойда.

Ўтган йили бир қўшнимнинг ўғли мактабни тугатди. Ўқитувчиларнинг гапига қараганда анча дуруст ўқиган. Бир куни ундан энди қаерга ўқишга кирмоқчи эканлигини сўрадим.

— Ҳеч қаерга, — деди бирдан томдан тараша тушгандек. — Ўқиган одамларни кўриб юрибмиз. Қуруқ ойликка кун кечиришади. Тижорат билан шуғулланаман.

У ҳақиқатан ҳам айтганини қилди. Аввал Панфилов бозоридан ул-бул олиб келиб сотиб юрди. Кейин тижорат магазини очди. Бир йилга етмай эскироқ бўлса ҳам машина олди.

Шу ерда бир ҳақли савол туғилади. Заводда ишлаётган олий маълумотли инженер ҳозирги шароитда бир йилда енгил машина ола оладими? Йўқ. Кўриниб турибдики, атрофдаги воқеалар болалар тарбиясида катта аҳамиятга эга. Кўпгина иқтидорли ёшлар ўзини савдога ураётганининг сабаблари ҳам шунда. Агар шундай кетаверса, балки бозорларимиз молга тўлиб кетар, лекин маънавий жиҳатданчи?

Бугун дунёни Америкасиз тасаввур қилиш қийин. Америка долларига жаҳоннинг исталган ерида савдо қилишингиз мумкин. Лекин Америка бунга тижорат туфайли эришгани йўқ. Американи Америка қилган ақлли одамлари. Демак, ақллар тарбияси бизда биринчи ўринга чиқиши керак.

Кеча метрода келаётиб бир одам ўтиш даври қийинчиликларидан нолиб қолди.

Ачинарли томони шундаки, атрофдаги уч-тўрт киши ҳам унинг гапини маъқуллади. Наҳотки мустақиллик бизга ҳеч нарса бермаган бўлса? Йўқ, ўртоқ, сиз адашяпсиз. Мустақиллик бизга жуда кўп нарса берди. Назаримда сизга қоп-қоп пул берадиган мустақиллик керакка ўхшайди. Сиз бировни оёғини ялаб, елкасини уқалаб бўлса-да яхши яшасам дейсиз. Қорнини ўйлаб қадрини унутган одам мустақилликнинг маъносини тушунармиди.

Яқин-яқингача дунёдаги айрим халқлар ўзбек деган миллат борлигини билмасди. Жаннатмакон юртимизни Россия деб аташарди. Бугун БМТ биноси олдида мустақил Ўзбекистон байроғи ҳилпираб турибди. Шунинг ўзи фахр эмасми миллат учун.

Илгари оддийгина ўз тарихимизни тўлиқ ўргана олмасдик. Бугун Амир Темурга ҳайкал ўрнатаяпмиз. Яқин-яқингача қариндоши вафот этган масъул ходим жанозага бора олмасди. Худога шукр, бугун Қуръони Карим ўзбек тилига таржима бўлиб босилиб чиқди.

Собиқ СССР даврида барча алоқалар Москва туфайли бўларди, бугун дунёнинг барча мамлакатлари билан ўзимиз музокаралар олиб бораяпмиз. Тошкентдан Лондонга, Мюнхенга, Деҳлига ва яна кўплаб шаҳарларга самолётлар учаяпти. Юзлаб, минглаб чет эл корхоналари, фирмалари билан ҳамкорлик йўлга қўйилди. Яқин ойлар ичида Ўзбекистон ўзининг енгил машиналарини чиқара бошлайди.

Мустақилликдан яна нима истайсиз? Икки йилда бундан орттириб яна нима қила олиш мумкин?

Бугунги иқтисодий қийинчиликлар ўткинчи. Эрта-индин яхши кунлар ҳам келар. Эсингизда бўлса, СССР парчалана бошлаганда дўконлар бутунлай бўшаб қолганди. Сотувчилар пештахталар устини ҳар хил елим халталар билан беркитиб қўйишганди. Ҳозир дўконлардан истаган нарсангизни топасиз. Тўғри, қиммат. Демак, иқтисодий жиҳатдан ўнгланиб бораяпмиз. Энди бор кучни халқни маънавий тарбиялашга қаратмоғимиз лозим. Одамларимиз дунёқарашини ўзгартиришимиз керак.

МАҚОЛАМНИНГ ОХИРИДА юқорида айтилган бир жумлани такрорлашни истардим: «Дунёни эгаллашнинг ягона йўли дунё маданияти даражасидаги халқни тарбиялашдир».

Беккул ЭГАМҚУЛОВ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ 2 ЙИЛЛИГИ ОЛДИДАН

БИЗГА ҲАМ НАВБАТ КЕЛАДИ

Уруш йиллари жасур ўзбек ўғлони Собир Раҳимовга генерал унвони берилганда халқимиз «Ўзбекдан генерал чиқибти» деб қувонган эди. «Генерал» унвонини, дарҳақиқат, шўроларнинг 1917 йилдаги тўнтаришидан сўнг биринчи бўлиб Собир Раҳимов олгани аниқ. Кейин Каримов, Норхўжаев, Ҳожибоев, Узоқов ва бошқа ўзбек ҳарбийлари ҳам генерал бўлишди. Уларнинг айримлари бундан ҳам юқорироқ даража — генерал-лейтенантгача етишди. «Генерал полковник», «армия генерали», «маршал» унвонлари эса ўзбекларга насиб этмаган эди.

Ваҳоланки, чор армиясида китоблик Жўрабек генерал-майор унвонига эришган. 1937 йилги қирғинда комдив (генерал-лейтенант) Миркомил Миршаропов, биринчи ранг командарм (армия генерали), мамлакат ҳарбий кенгаши аъзоси Файзулла Хўжаев ва яна икки ўзбек генерали «комбриглар» ҳалок бўлдилар.

Авиация, ракета техникаси, бронетанк ва чегара қўшинлари, электроника, алоқа қўшин турларида ўзбеклардан полковник чиқаришга ҳам раво кўрилмаган эди. Фақат бирор ўзбекча исмшарифлик ёки аралаш никоҳдан туғилган кишилардан чиққан (аммо ўзбекча билмайдиган) ўзбек полковниклари бўлиши мумкин.

Сапёр, қурилиш, қоровуллик қисмлари ўзбек йигитларидан рози. Чунки, булар асосан Қашқадарё йигитлари, Фарғона фарзандлари, Тошкент ўғлонларидан иборат бўлар эди.

Илгари бирор чет эл дипломатия ваколатхоналарида ўзбек зобити хизмат қилганини эслай олмайман. Ҳолбуки, йирик мамлакатлардаги элчихоналарда беш-ўнлаб ҳарбийлар дипломатик хизматни ўташади...

Тарихдаги энг даҳшатли урушда — 41—45-йилларда ўзбек халқи ярим миллионга яқин қурбон берди. Уч-тўртлаб ўғли урушдан қайтмаган оилалар бор. Берлинда, Райхстаг устига Ғалаба байроғини биринчилардан бўлиб олиб чиққанлар орасида ҳам ўзбек йигитлари бор эди. Батальон комиссари наманганлик Қошқарбоев, «Берлиннинг таслим бўлиши» филмидаги жангчи Юсупов (бу образ), Сталинграддаги Павлов уйи ҳимоячиларидан бири Турғунов ҳам ўзбеклардан эди. Матросовчилар ичида ҳам ўзбек бор эди. Ленинград ҳимоячилари ичида ҳам, Днепрни дастлаб кечиб ўтиб, қаҳрамонлик унвонига эришганлар ичида ҳам йигитларимиз бор эди.

Миллатдошларимиз — буюк Амир Темур авлодлари, Жалолиддин ва Бобур авлодлари ўзини бутун дунёга энг адолатпарвар қилиб кўрсатган шўролар даврида катта қўшилмаларга ҳам қўмондонлик қилишга лойиқ топилмади. Ваҳоланки, уруш йиллари бир неча юз корпус, юзга яқин армия ва армия гуруҳлари, қирққа яқин фронт ташкил этилган бўлиб, унинг қўмондонлари, ўринбосарлари, штаб бошлиқлари бўлишган. Ўзбек, тожик, қозоқ, қирғиз, туркман, ёқут, тува... қўйинг-чи, рус, украин, армани, грузин ва яҳудийдан ўзгаси бу доирага кирмаган! Мудофаа вазирлиги идорасига эса умуман яқинлаштирилмаган! Бунга лойиқлар бўлмаганми! Ё бўлгану ишонишмаганми?

Кичкина Яман, Мўғулистон ёки Исроил ўнлаб ўз генералларига, маршалларига, лашкарбошиларига эга эди.

Бизга ҳам навбат келди. Мустақил давлатимиз ўз ҳарбий куч-қудратини мустаҳкамламоқда, ўз миллий ҳарбийларини камолга етказмоқда. Ўзини ҳимоя қила оладиган мамлакатгина мустақил бўлади. Ўз Ватанини ҳимоя қиладиган халққагина озодлик ярашади. Мустақиллик, озодлик эса — ўз қўшинлари, қўшинлар эса ботир лашкарбошилари билан шарафли.

Ўр армиямиз бор, энди ўз генералларимиз, маршалларимиз бўлади. Бу мустақиллигимиз гаровидир.

Анвар ТОЖИЕВ

ҚИРОАТ

ЖАННАТ СОҒИНЧИ

ШОИР РАУФ ПАРФИ ШЕЪРИЯТИГА БИР НАЗАР

ШЕЪР ЎҚУВЧИГА АҚЛ ЎРГАТМАЙДИ. Шеър ўқиб, ақлли ва устамон бўлишнинг сира иложи йўқ. Ақлли бўламан деган зот умуман шеър ўқимасин. Дилозор, қўпол ва тошбағир кимсалар кўпайган бугунги кунда иложи борича камроқ шеър ўқиган маъқул. Чунки гўзал шеър таъсирида туйғулари тиниқлашиб, раҳмшафқатли ва кўнгилчан бўлиб қолган шеърхон кўчага чиқолмай қолиши мумкин. Ахир:

Бу аҳволда қалтисдир жуда
Атроф билан ёнма-ён юрмак.

Киши ташқи мажбурият тазйиқи ва руҳий эҳтиёж ундови остида шеър ўқийди, ёд олади. Ташқи мажбурият зўри билан ёд олинган шеър — ичимиздаги мардикор: унда шахсий ташаббус бўлмайди; у бизга фақат расмий доира ва сунъий ҳолатлардагина бакор келиши мумкин. Руҳий эҳтиёж талаби боис ўқилган ва ёдда қолган шеър юракнинг чинакам дўстидир. У — бетоб Ҳумоюнга ўз жонини бермоқчи бўлиб худога нола қилаётган Бобур.

Юракдан севиб ёд олган шеърни ҳақиқий шеърхон давраларда овоз чиқариб ўқимайди: жиндак тарбия кўрган одам учун ўзгалар олдида юракни яланғочлаш — уят... Кимдир ўрта кўчада ўзини ерга отиб инграниб йиғласа, бечорани фаросатсизлик ҳамда ўзгаларнинг дил дардини билмасликда айблаш мумкин. Ақлли одам ёмон ҳоли учун тутган мотамини бировга кўрсатмайди...

Асли жазо тариқасида елкамизга ортилган бу юкдан, ҳаётидан ошкора нолишнинг фақат битта йўли бор: санъат. Агар шоир ўз ғамини гўзал шеърий шаклда эмас, балки оғзаки суҳбат тарзида сўзлаб берса, шубҳасиз, уни ёмон кўриб қоламиз. Санъаткор ўз кулфатини пуллаб кун кўради, шон-шуҳрат қозонади. Лекин бу кулфат фақат санъат деган бозордагина тенгсиз қимматга эга. Кимки қайғу отлиғ маҳсулотини санъат бозоридан ташқарида сотмоқчи бўлса, уни дарров «Бунча мунғаймасанг, бунча титрамасанг, бунча ғариб боқмасанг... Кет кўзим олдидан, кет дейман...» деб маломат қиладилар.

Ёрилмаган ярамизни аста силасак, ғалати ором ҳис этамиз, лаҳза олдин жонга азоб бераётган оғриқ ўрнида ҳаддан зиёд ширин лаззат пайдо бўлади. Берилиб шеър ўқиётган шеърхон кўнглида ҳам шунга яқин ҳолат кечади. Бунинг боиси шуки, шеър сеҳри оғушида кўчадаги умумий тафаккур йўлидан четга чиқиб, бир зум қалбимиз нолишига қулоқ солиш имконига эга бўламиз: «Фақат мен яшайман ўксиниб».

Шеър ўқишга қизиқиш — жаннат соғинчи.

Шеъриятга муҳаббат — жамият доирасидаги хилма-хил муносабатлардан озгина вақт бош олиб кетиш истагимизнинг энг гўзал кўринишларидан бири. Кўнгли безовта зот дарё бўйига бориб, сокин оқаётган сувга узоқ тикилиб ўтирса кўнгли тинчланар экан. Шеърият ҳам нотинч ва инсон учун маънавий бир дарёдир. Лекин кўпчилик шоирларнинг ижоди шаҳар ўртасидан оқиб ўтадиган сойнинг сувига ўхшайди. Уларнинг шеърияти ёмғирдан қочган шеърхонни қорга тутиб беради. Ижтимоий ҳақиқатни тиклаш учун ўрта кўчада жиззакилик қилиш ярашмайди шеъриятга. Агар жиноятчи ярадор бўлса, аввал уни даволаб, сўнг қатл этадилар. Бунда даволаш жараёни — шеърият. Шеъриятда инсон юрагининг сир-асрори акс этади. Инсон юрагининг сирли томони шундаки, у дунёга аввал-бошданоқ забт этилган ҳолда келади. Шунинг учун нон деб йиғламайди у, обрў деб ўкинмайди. Юрак — ғойибдан келиб ичимизга ўрнашган элчи. У, алалоқибат, ўша ғойибнинг иродасига бўйинсунади. Шеърият эса ичимиздаги элчиларнинг хос суҳбатидир.

Гоҳо руҳимизда бир ёмон танглик уйғониб, ичимиздаги энг нозик туйғу нафас олишга қийналиб қолади: бўйнига оғир тош боғланиб, сув остига чўктирилган бебахт каби бўғила бошлаймиз; одамларга, одамнинг қўли теккан нарсаларга ҳамда турмуш икир-чикирларига кўзимиз тушса, кимдир тикан кирган товонимизга илкис теккандек бўлади: қаттиқ азоб чека бошлаймиз. Бу телба аҳволимизга фақат инсон қадами етмаган ғорлар, тўқайлар ва ўрмонлардаги сокинлик, беғамлик, бефарқлик, бағри кенглигу бемалолликларгина шифо бериши мумкин. Хилват маконларга бош олиб кетишнинг иложини тополмай, дардини ютишга мажбур бўлган зот темиртанлик сари бир қадам қўйган бўлади. Лекин шеърнинг ҳеч бир мисрасида турмуш икир-чикирлари, ижтимоий долғалар ва бу чигалликлар орасида кўнгли эмас, балки қорни тўймаётган одамнинг аччиқ-тирсиғини ёдга соладиган ҳис, кечинма ва бошқа нарсалар бўлмасин. Инсоннинг ярим бўлаги ижтимоий муносабатлар маҳсули бўлиши мумкин, унинг бошқа бир бўлаги эса жамиятдан ташқарида яшайди. Шеърият айнан мана шу «бегона» бўлагимизнинг эҳтиёжини қондиради.

●

РАУФ ПАРФИ ШЕЪРИЯТИ сизни «меҳрибон елларнинг қанотларида» табиат бағрига, сокинликка, севги ва санъат оламига «Қани юр, борайлик» деб даъват қилади.

У ерга қаро тун йўламас асло,
Булутлар қайғудан кетмас қорайиб, —

дея ишонтира олади ҳам. Бу гўзаллик оламида инсон учун энг азиз бойлик болалик хотиралари, ишқ изтироблари, санъат олами ва онангизнинг севимли дийдори эканлигини англаб етасиз.

Янтоқзор бўйлаб яланг оёқ юриб бораётган ёш боланинг қай ҳолда қадам қўйишини кузатганмисиз? Бечора болакай оёғига тикан санчилишидан хавфсираб, жудаям эҳтиёткорлик билан, ён-верига астойдил разм солиб, янтоқзор қачон тугаркан деган ўйда гоҳ бошини кўтариб, олдига бир зум тикилган кўйи, бир оз қалқиб қадам босади. Рауф Парфининг нафосатли шеърларидан таъсирланган шеърхон ҳам кўчага чиқса, ўша болакай каби ноқулай аҳволга тушади. Шоирнинг шеърлари кўча ҳаётидан, кўчадаги одамларнинг ўй-фикрлари, дунёқарашлари, мақсаду маслакларидан нақадар фарқли эканлигини англаб етади ва беихтиёр шеър ўқий бошлайди:

Боқмам ерлик наволарга,
Билмам қачон қайтаман.
Мен дардимни ҳаволарга,
Шамолларга айтаман...

Рауф Парфи ижоди шеърият, рассомлик ва мусиқа санъатининг ғоят муваффақиятли синтезига ўхшайди. Шеър оҳангидан маъно уқа оладиган ўқувчилар анча кам. Ҳолбуки, шеър оҳангини илғаш орқали унинг мазмунини чуқур ҳис этамиз. Лекин оҳанг деганда фақат сўзлар жаранглариини тушуниш ҳам нотўғри. Сўзнинг энг жозибали сифати мусиқа оҳангларида ифодаланади. Мусиқанинг ҳар бир нозик тебраниши қайсидир алоҳида сўзнинг маъносидир. Яъни мусиқада сўз ўз маъно оламини оҳанг тарзида намоён этади.

Қайда ўсдинг, қайда яшнадинг,
Япроқ, япроқ, айтиб бер менга,
Юлқиниб ўзингни ташладинг,
Нега ахир, япроғим, нега!

Сени шамол, боқ, супурмоқда...
Япроқ, япроқ, сўзлаб берсанг-чи,
Ўз дардингдан бўзлаб берсанг-чи,
Нечун тушдинг, нечун оёққа!

Бу шеър кулфат ҳақида. Шоир япроқ фожиасини англатиш учун керакли ифода йўсинини топган — бошига оғир мусибат тушган одамга унинг энг яқин кишиси асосан изтиробли савол оҳангида мурожаат қилади. Бундай мурожаат замирида мушкул аҳвол қошида ўзининг ҳам ожиз эканлигини билдирувчи маъно бор. Япроқнинг бошига тушган савдо бизга номаълум. Чунки шоир бу ҳақда маълумот берадиган аҳволда эмас. Биз фақат шоирнинг куюнчак ва серғусса савол-мурожаатидангина япроқ фожиасини ҳис этамиз. Изтиробли савол-мурожаат — мазкур шеърнинг ботиний оҳанги. Шеър оҳанги дейилганда айнан шу нарса, яъни ички ботиний оҳанг тушунилади, сўзларнинг боғланишидаги мусиқавийлик эмас.

Тил — одамнинг оғзидаги ортиғи. Шунинг учун у нуқул беҳуда ва бемаъни гапларни гапиради. Тилга ишончини йўқотган юрак эса ўз дардини кўзлар самимиятига ҳам ишониши мумкин. Кўзлар ҳайқириғини илғай оласизми? Ёки дами ичига тушиб, тарашадай қотиб қолган бечоранинг юрак ноласини — «товушсиз фарёд»ини тинглаганмисиз?

Тўхта дейман
Ҳайбатли бўшлиққа боқиб,
Тўхта, тўхта, дейман, холос.
Тилимда ўзга сўз
Ўлган.

Мен бу шеърдан йўқотиш фожиасини туйдим. Ҳатто у «Қўлимдан учмоқда бу ер, бу ватан» деган мисралар билан боғлиқдай кўринди. Аммо шоирнинг ўзи «Ҳайбатли бўшлиққа боқиб» кимга ёки нимага қарата «тўхта» деяпти? Номаълум. Балки бу аламли ҳайқириқдан сўнг унинг юрагида «Хато қилдим, севгилим, Хато қилдим билмасдан, Мен суйиб хато қилдим, Мен куйиб хато қилдим, Ўлиб хато қилмасман» каби тушкун иқрор пайдо бўлгандир. Номаълум. Агар шоир бу хусусда маълумот берганда эди, шеърнинг қиммати нисбатан тушган бўларди. Мана бу тоқ шеър (учлик) ҳақида ҳам юқоридаги мулоҳазаларни такрорлаш мумкин:

Сени топгунга қадар
Қандай яшадим мен!
Наҳотки яшадим!

Дарёга яқинроқ жойдаги баъзи-бир булоқ ер ости ўзани орқали дарё билан боғланган бўлади. Шу сабабли унинг суви ичган билан адо бўлмайди. Ҳозиргина тилга олинган шеърларни ҳам ўшандай хосиятли булоққа ўхшатиш мумкин. Рауф Парфи юксак орзу йўлида одамнинг

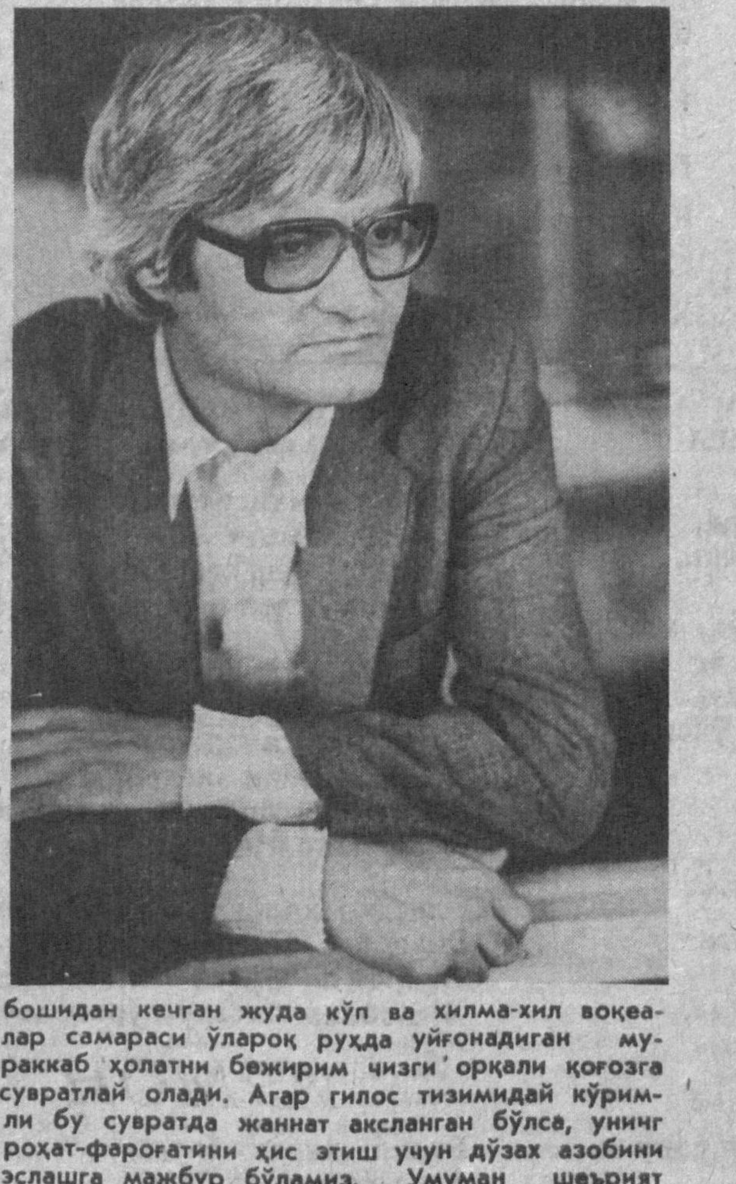

бошидан кечган жуда кўп ва хилма-хил воқеалар самараси ўлароқ руҳда уйғонадиган мураккаб ҳолатни бежирим чизги орқали қоғозга савратлай олади. Агар гилос тизимидай кўримли бу савратда жаннат аксланган бўлса, унинг роҳат-фароғатини ҳис этиш учун дўзах азобини эслашга мажбур бўламиз. Умуман шеърият шундай бир тенгсиз сеҳрки, у билан юракдан тиллашган дам умримизнинг аллақайси дамларини ғалати жунун ичра эслаймиз ва хулосалаймиз.

Рауф Парфи сўзнинг уч асосий сифатидан унумли фойдаланади. Сўз — оҳанг, мазмун ва манзаранинг мукаммал уйғунлиги. Истеъдодли шоирларнинг шеърларида сўзнинг бу муҳим сифатлари, бир қарасангиз, якка ҳолда, яна бир қарасангиз, биргалашиб ўз жозибалари билан кўзингизни яшнатади.

Мудрар ярим кеча уйқуда,
Булут сузар ва ойни ёпар.
Ойни ёпар, лекин беҳуда —
Яна бир дам ўтмасдан порлар.

Кеча олар уйқусида дам,
Кеча узра посибон — Чирой...
Сени кўргим келди жуда ҳам
Ажиб қўшиқ айтган чоғи ой.

ШЕЪР ЖУДА ШИРИН ТУЮЛАДИ, А? Гўё шоир ҳар бир сўзга асал суртиб қўйгандек. Соғинч туйғуси шу қадар ёқимли ифодаланганки, уни ҳар куни ва кун бўйи ҳис этиб яшагинг келади. Айтиш мумкинки, лирик қаҳрамоннинг севиб қолганига бир ҳафта ҳам бўлгани йўқ... Шеърда акс этган манзаранинг аниқлигига ва тиниқлигига эътибор беринг: шеър эртаклардаги жодугар кампирнинг сеҳрли кўзгусига ўхшайди. Биз бу сеҳрли кўзгу орқали ойдин кечада кезиб юрган ошиқни кўриб тургандек бўламиз. Кўзгунинг яна бир мўъжизаси шуки, у ўзида акс этган манзарани гапиртира олади ҳам:

Сени кўргим келди жуда ҳам
Ажиб қўшиқ айтган чоғи ой.

Энди мана бу сатрга назар солинг:

Кеча узра посибон — Чирой...

Яхлит манзаранинг бир бўлаги сифатида келган бу сатрда истиоравийлик хусусияти ҳам мавжуд. «Кеча» — бу соғинч онларини бошдан кечираётган ошиқнинг руҳий олами, «посибон — Чирой» эса ошиқ хаёлидаги ёр жамолидир.

Рауф Парфининг ишқий шеърлари — чин севги савдосини бошидан кечирган нозиккўнгил йигитнинг шеър шаклида ёзган кундаликлари:

Бир тирик нафосат, сезгилар уйда,
Қалтираб порлайди шуълага ўхшаб....

Шоир севги ҳақида катта достон ёзган. Буни фақат зукко ўқувчигина пайқаши мумкин. Шоирнинг барча ишқий сатрларини ҳамда ўқувчига мавҳум туюлган бошқа кўпгина шеърларини яхлит асар сифатида англашга интилиш зарур. Агар биринчи шеърдаги руҳий ҳолатнинг мантиқий давоми сифатида юз кўрсатаётган ва шу тариқа бир-бирини қувватлаб, алоҳида манзарани мукаммаллаштираётган шеърларни битта сюжет чизиғига териб чиқсак, хос бадиий-руҳий оламга эга бўлган мустақил асар пайдо бўлади. Бунинг учун тасаввур ва сезгирлик зарур. Бундай бебаҳо хислатга эга бўлган шеърхон шоир шеърларидан қўшимча эстетик завқ манбаини кашф этиши мумкин.

Рауф Парфи севги шаънига мадҳиялар битмайди. Мадҳия — воқеликка бирёқлама баҳо беришнинг энг аъло шакли. Шеъриятда севги тушунчасига икки хил муносабат тури мавжуд. Биринчиси — маддоҳлик бўлиб, бунда севги — товар, шоир эса сотувчи ролида намоён бўлади. Иккинчи муносабат турида эса севги — тузоқ, шоир эса тузоққа илинган қуш кўринишида келади. Рауф Парфининг севги қўшиқлари муносабатларнинг иккинчи турига мансуб.

Севгидан мақсад — насл қолдириш. Энг муқаддас китобларда ҳам шундай ёзилган. Бу — худонинг иродаси. Лекин инсон юрагида мислсиз кучли ироданинг хоҳишига қарши бора оладиган зўр қобилият бор. Бу қобилият дунёвий севги кўринишида намоён бўлади. Файласуфларнинг фикрича, чин севги офатига йўлиққанларнинг аксари у ёки бу кўринишда ажал шаробини ичишга мажбур бўлар экан. Битта қизнинг ишқига қаттиқ боғланиб қолма, бу ишинг худога ҳам хуш ёқмайди, деган гап бор одамлар орасида. Руҳшунослар эса: «Қаттиқ севги — ички ёлғизлик даҳшатидан қочишга астойдил уриниш», — дейдилар. Ҳарқалай, шу нарса аниқки, чин севги кулфатини бошдан кечириб, жисмонан ўлмай қолган одамнинг руҳияти бошқаларникидан кескин фарқланиб туради.

Чинакам севгининг висол сари интилишида энг асосий тўсиқ ўша севгининг ўзидир. Қаттиқ севиб қолган зот севги тимсолида ўз ажали билан олишади. Агар ҳижронни деворга қиёсласак, севги балосига дучор бўлган ошиқнинг бир қўли бу деворни яксон этишга ҳаракат қилса, иккинчи қўли тўсиқни яна ҳам мустаҳкамлашга ҳаракат қилади. А. Камю чин севгига шундай баҳо берган: «Ҳақиқий севгининг устига ҳеч нарса қуриб бўлмайди: у—бирданига юксакка кўтарилиш, ўша дамнинг ўзида тезлик билан пастга қулаш, чексиз безовталик, тинимсиз ҳаяжон». Яна бир машҳур ёзувчининг ёрига ёзган мактубида мана бундай ғалати иқрор бор: «Азизим, сенсиз яшашим мушкул, аммо сен билан ҳам куним ўтмайди...». Кучли севгига нисбатан билдирилган ушбу илмий фикрда ҳам қизиқ бир ҳақиқат борга ўхшайди: «Мустақил ҳаётга қадам қўйган одам реал дунё даҳшатларига кўниколмай, орқага — болалик деган жаннат сари онгсиз равишда қоча бошлайди, бу қочиш кўпинча ғайриоддий севги тарзида ҳам намоён бўлиши мумкин. Бундай севгида ҳаётсеварликдан кўра, ҳаётни инкор этиш, ўлимни улуғлаш майли кучли».

Мажнунона севги шеъриятнинг абадий мавзусидир. Инсон кўнглининг бу ғаройиб хусусияти ҳақида кўп гапириш мумкин, лекин менинг асл мақсадим ўзга. Хўш, янги замон ўзбек шеъриятида ҳозиргина таърифи келтирилган ноoддий севгининг белгилари учрайдими? Қайси шоирнинг севги сатрларида соғлом ақл илғай олмайдиган сирли оҳанглар бор? Қуйидаги шеърга диққат қилайлик:

Вужудим яллиғланар нафасингдан,
Сен шундай яқинсанки, жон қадар,
Барибир соғинаман сени, севгилим.

Укол орқали одамнинг томирига ҳаво ўтиб кетса, оқибати ёмон бўларкан. Шеърдаги охирги сатрни негадир одамнинг томирига кириб қолган ҳаво — ўлатга ўхшатдим. Ҳаво аслида ҳаёт манбаи, лекин у, ўрни келса, инсоннинг қотилига ҳам айланиши мумкин экан. Севгида ҳам шундай мудҳиш хусусият бордир... Жаннатга тенг висол онларида ҳам ёрни соғинавериш инсон руҳиятидаги мураккаб ва аломат ҳолатдир.

Барибир сени соғинаман, севгилим.

Нега? Балки боёқиш ҳам қаттиқ севилишни хоҳлаётгандир. Ёки айни дамдаги висол лаззати ҳижрон кунлари чекилган азобни кўнгилдан ювиб ташлашга ожизлик қилаётгандир ва ё бу самимий ингроқ орқали ошиқ ёрининг ҳусни беқиёс эканлигини таъкидламаяптими? Учала фикримиз ҳам тўғри бўлиши мумкин, лекин бу сатрда ожиз ақлимиз кашф этолмаган жудаям муҳим сир бор... Мен яхши шеърни Оловиддиннинг сеҳрли чироғига ўхшатаман. Маълумки, сеҳрли чироқнинг ичи бўм-бўш бўлиб, қачонки керакли сўзларни айтиб, унинг жон жойини силасак, қаршимизда улкан дев пайдо бўлади. Кичкинагина чироқнинг ичида улкан дев яшаётганлигига қойил қоламиз. Ҳозирги тилга олганим сатрда ҳам улкан «дев» бор. Бу «дев»ни уйғотиш эса ўқувчининг дид ёки савиясига эмас, балки омадига боғлиқ.

ШЕЪР БИЛАН ТУШНИНГ ОРАСИДА ғалати ўхшашлик бор. Ҳар иккаласида ҳам макон ва замон, шакл ва мазмунда бир-бирига бегона бўлган нарса-ҳодисалар ўзаро ажиб уйғунликка эришиб, бир мақсад атрофида бирлашади. Шеър ёзиш ҳам туш кўриш каби одамнинг ақл ва иродасига бўйинсунмайди. Шеър билан туш кўриш бир-бирига ўхшар экан, демак, шоир ҳам муайян маънода борлиққа нисбатан ухлаётган одамдир. Шеър — шоирнинг уйғоқ ҳолда кўрган туши. Ухлаётган одам фариштага тенглаштирилади, чунки у бировга озор бермайди, кўксидаги тамъа ити ҳам уйқуда. Бундан шундай хулоса чиқадики, шоир уйғоқ ҳолда ҳам фаришта экан. «Фариштасиз жой» деган иборанинг мазмунини ҳамма билади. Чинакам шоирлари йўқ халқни мен «фариштасиз халқ» дегим келади. Шукрки, биз «фариштасиз халқ» эмасмиз.

Раҳимжон РАҲМАТ

Исроил МИРЗАЕВ

ЯҚИН ЎТМИШ МАНЗАРАЛАРИ

МУАММОЛАР, МУЛОҲАЗАЛАР

БУГУНГИ КУНДАН ТУРИБ яқин ўтмишимизга назар ташласак, совет даври жамиятимизда ҳалоллик ва жўмардлик, эзгулик ва некбинлик ўрнини риёкорлик ва ёлғон, мунофиқлик ва лоқайдлик эгаллаб олганига гувоҳ бўламиз. Фожиамиз бош сабаби мустабид тузум асорати остида қолганимизда эди. Мана, асрий орзулар ушалиб, мустақил Ўзбекистон янги давлат сифатида жаҳонга танилаётир. Шундай тарихий босқичда ижод аҳли ўз зиммасидаги бурчни янада теран ҳис этиб, кечаги асоратли турмуш муаммоларини, қизил империя кирдикорларини фош этиш, халқимиз тафаккурига истиқлол қадр-қимматини, оламшумул аҳамиятини чуқур сингдириш борасида тинимсиз изланаётгани табиий жараёндир.

Жасоратли ижодкорлар ҳамма даврлар, ҳамма замонларда бўлгани каби, халқ дардидан бонг ураяптилар, адолатли, ҳуқуқий жамият йўлида курашаётирлар. Хусусан, кейинги йилларда замона зайлига зид борган, ижтимоий ноҳақликлар, ғайримиллий ақидалар, турли таҳдид ва ёвузликлар билан келишолмаган кишиларнинг фожиали қисмати кўпроқ қаламга олинаётир.

Ўткир Ҳошимовнинг «Тушда кечган умрлар» романи кечаги кунимиз даҳшатлари ҳақида, 50—60 йил ичида халқ бошидан ўтказган нохуш воқеалар шунчалик кўпки, бизнингча, адибнинг ўзи ҳам тагдор маънода у кунларни тушда кечгандек бўлиб кетсин, дея романга шундай ном қўйган.

Воқеалар навқирон йигит Рустамнинг мудҳиш ўлими сабаблари атрофига жамланган. У ҳаётнинг заҳматларини чекиб, афғон уруши оловларидан ўтиб, энди инсондай яшаши, севиб-севилиб, ота-она, эл-юртига бир ўғилдай хизмат қилиши лозим бир пайтда умрини фожиали якунлайди, ўзини ўлдиради. Бундай аянчли йўлни танлашига уни нима мажбур этган?

Ёзувчи фожианинг илдизига урғу беради: бу даҳшат ва надоматларнинг бош сабабчиси мустабид ижтимоий тузум, ёлғончи мафкура ва унинг тепасида турган калтабин сиёсатчи раҳбарлар эканлиги ҳақида бонг уради. Барча «қотиллик»ларнинг асосий сабабчилари ҳам шулар. Ўткир Ҳошимов Рустам қисматига боғлаб мудҳиш 37-, 49-, 50-йилларда юз берган қатағонлар, афғон уруши воқеалари, «ўзбек иши», «пахта иши» сингари уйдирмаларни ҳам зўравонлик, қотиллик сиёсатининг халалари сифатида тасвирлайди. Бу жиҳатдан романдаги давлат хавфсизлиги қўмитасининг ходими комиссар Соат Ғаниевич образи характерлидир. У — қизил империя сиёсатининг тимсоли, Соат Ғаниевичлар зўравонлик асосига қурган жамият эса Рустамларнинг яшаши, кураши ва бахтига заволдир. Улар ҳозир ҳам даври ўтса-да, ёвуз тузумнинг сарқити сифатида қилмишларидан қайтмайдилар, ҳеч бўлмаганда қаригач ҳам имон-диёнат кўчасига ўтиши ҳақида ўйламайдилар.

Хуллас, «Тушда кечган умрлар» кечаги куннинг фожиалари қурбонлари ҳақидаги батафсил ҳикоялар билан қалбларни ларзага келтиради ва мустақиллик учун курашга, истиқлол қадрига етишга даъват этади. Асар айни кунларда адабий жараённинг етакчи тамойилларидан бири саналмиш ижтимоий-публицистик руҳ билан суғорилган.

Яқин ўтмишнинг аччиқ сабоқлари Тоғай Муроднинг «Отамдан қолган далалар» романи учун ҳам мавзу-материал бўлиб хизмат қилган. Роман анъанавий тафсилот, сокин баёнчиликдан ўзгача шаклда ёзилган ҳозирги Ғарб реалистик романчилигига бирқадар яқин. Ёзувчи услуб ранг-баранглиги йўлида изланиб, янги мазмунни янги шаклга жойлашга уринган. Аниқ, қисқа тасвирлар, диалог ва кўчирмалар шундан далолат бериб турибди. Асарда (айрим бобларида) бир-икки жумла билан тугал фикр, теран маънони изҳор этиш, ўқувчига аниқ тасаввур, етарли маълумот бериш йўлидан борилган. Муаллиф ўқувчи одатланмаган яна бир янги услубни воқеалар, қаҳрамонлар ҳаракати, гап-сўзларига муносабат билдирмай, ҳаммасини ўз ҳолига қўйиб тасвирлайди.

Романда қизилларнинг босқинчилик сиёсати жонли манзараларда тасвирланган. Тажовузкорларнинг зўравонлигига қарши турган Деҳқонқулни отга судратиб, қишлоқдан олиб кетадилар. Қизиллар тегирмонига сув қуйиб, уларга ялтоқланган маҳаллий сотқинларга асар қаҳрамонларидан бирининг тилидан қуйидагича баҳо берилади: «...Биз нима қилайлик, бири дин-имонини сотаяпти. Бирови шўро бўлаяпти, бирови ҳосилот бўлаяпти. Йўқ, жигит санамайман. Гапни ўроли келди, айтайин... Улар хунаса! Ҳа, хунаса!..»

АСАРНИ ЎҚИШ ДАВОМИДА зўравонлик билан ўрнатилган тузумнинг аянчли манзаралари кўз ўнгимиздан бир-бир ўта бошлайди. Қизил империянинг халқ бошига солган асоратларидан бири деҳқонни ердан бебаҳра қилиш сиёсати — коллективлаштириш, пахта якка ҳокимлиги иллати бўлди. Компирқа ва марказнинг маккорона мафкураси пахта мустақиллиги баҳонасида ўзбек халқини ҳам маънавий, ҳам жисмоний жиҳатдан қаттиқ азобга солди. Уларга юртни ем, элни қул қилиб берган кимсалар норасида гўдакларни, йигит-қизларни иш қуролига айлантириб қўйишди. Асарда шундай кимсалардан бири — қишлоқ мактаби директори. Мана, унинг амр-фармонларига бир диққат қилинг: «...барча пахта фронтига сафарбар этилсин! Пахтазор — дафтаринг бўлади, ғўзалар ҳуснихатинг бўлади!..»

Директор мустақил фикрлашдан маҳрум, кўрсатманинг қули, ўз билими, ақлфаросати, куч-қуввати, ташкилотчилик салоҳияти билан эмас, лаганбардорлиги, кимларгадир яқинлиги билан мавқе сақлайди. У юқори номидан иш кўриб, ўқувчиларни далага ҳайдайди, дори сепадиган пайкалларда самолёт қоралаши учун байроқча тутдириб, бутифос билан заҳарлайди, кўп пахта терилмаса аёвсиз жазолайди, уради, сўкади, оч қўяди. Бундай маънавий қашшоқ, тутуриқсиз «раҳбарчалар»нинг қилмишлари туфайли миллат, юрт озмунча жабр кўрмади. Даҳшатлиси, бундай раҳбарлардан тўраган фарзанд, шогирдлар улардан ҳам қуруқ, баттар тилёғлама, янада бадкирдор бўлиб чиқадилар. Масалан, директорнинг қизларидан бири Клара Ходжаевна райкомнинг мафкура бўйича котибаси. У ер-тупроқни, деҳқончиликни мутлақо тушунмаса-да, буйруқ беради — чангиб ётган қуруқ оқтупроққа мажбуран чигит эктиради, оғзидан нуқул «социалистик система», «актив ижодий меҳнат», «нормално», «меҳнат — ижтимоий иш, давлат аҳамиятига молик бўлган иш, шарафли иш», каби ялтироқ сўзлар чиқади. Шу туфайли ҳам уни ўз номи қолиб туманда «Идеология» деб аташади.

Бундай «Идеология»ларнинг пуч, сохта сиёсатсафсаталари оқибатида Болхин момо, Деҳқонқуллар шунча йил мобайнида хорзор бўлиб қолдилар — шахс такомилида тўла маънода инқироз рўй берди. Меҳнаткаш алданди, қул, манқуртга, эрксиз ижрочига айлантирилди. Комил инсон тўғрисидаги тушунча унутилди.

Қисқаси, «Отамдан қолган далалар» қишлоқ, деҳқон тазарруси, ҳаётининг, кечаги кун ҳаётининг фожиаларини ўзига хос реалистик тасвирлаган асар сифатида яхши таассурот қолдириши тайин. Романнинг ўқувчида «ғалатироқ» тасаввур уйғотиши мақоламиз бошида айтганимиздек, унинг шакли, адибнинг янги услубий изланиши билан боғлиқ. Биз ижтимоий ҳаётда бўлгани сингари бадиий ижод соҳасида ҳам нотабиийликда, сунъийликда яшадик. «Ижод эркинлиги», «услубий ранг-баранглик» каби тушунчалар ҳақиқий маъносини бундан кейин топиши мумкин. Тоғай Мурод изланувчан носир сифатида шу йўлда дадил қадам ташлаб, жиддий реалистик асар яратган. Асарда сюжет чизиқлари, диалог, табиат манзаралари инсон руҳиятини очиш учун бўйсундирилган. Халқ тилининг жозибаси, характерлар, соддадил сурхондарёликларнинг ўзига хос табиати, шеваси, этник хусусиятлари романда ёрқин намоён этилган. Биргина мисол: оғир оёқ аёлларни, кексаю ёшни далага ҳайдаганларида Деҳқонқулнинг онаси шиорларни киноя қилиб айтади: «Эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлмай мен ўлаен-а! Шарқда машъал бўлмай мен ўлаен-а!»

Асарда афоризм, халқ мақолалари, бадиий сўз бирикмалари жуда ўринли ишлатилган. Романдаги бўёқли поэтик тасвирлар китобхон кўз ўнгида воқеалар, манзаралар, образларни тўла гавдалантирган, асарнинг эстетик таъсирини оширган. Бундан ташқари, бундай парчалар инсон ва табиатнинг бирлиги, уйғунлиги ҳақидаги ҳақиқатни ҳам ойдинлаштиради. Ёзувчи табиат, мавжудод ҳақида рационал фикрлайдиганларга зид ўлароқ, экологик ғорат, ўпирилишлар руҳият, маънавият таназзулига олиб келиши мумкинлигидан огоҳлантиради.

Тоҳир Маликнинг янги «Шайтанат» асарида (ёзувчи камтарлик билан қисса деб атайди) кўплаб тақдирлар, инсоний қисматлар ҳақида ҳикоя қилинганки, шу жиҳатларга кўра бу асар романдай таассурот қолдиради. Детектив сюжетлар асосига қурилган бу асарда бир неча жиноий гуруҳлар, уларнинг хатти-ҳаракатлари, кирдикорлари, мафкураси турли вазиятларда, руҳий мураккаб зиддиятларда очиб берилади. «Шайтанат» — кескин, аёвсиз фош этувчи асар, бироқ фелетоннамо яланғоч олди-қочдилардан холи. Ёзувчи жамиятда юз бераётган барча қабиҳликлар — мафия, ўғирлик, талон-тарож, зўравонлик, порахўрлик, қиморбозлик, гиёҳвандлик сингари ахлоқсизликларни нозик эстетик маданият, бадиий дид билан ёритган.

АСАРДА ҚОРА БЎЁҚЛАР қанчалик қуюқ бўлмасин, адиб ўқувчининг кўнглида рўшноликка, ёруғликка, нурга имон-ишончга жой қолдирган. Буни муаллифнинг ўзи «Муқаддима»да алоҳида эътироф этган: «Ҳаёт турфа ранг. Кўзни яшнатиб, дилга қувват бергувчи чиройли ранглар ҳам, кўнгилни вайрон қилгувчи қора ранг ҳам бор. Авваллари қора рангни ишлатишга бир томондан ижозат, иккинчи томондан журъат йўқ эди. Қоранинг ёнида албатта оқ, пушти, зангори... ранглар бўлиши шарт эди. Замон берган эркинликдан фойдаланиб, турмушимизнинг қора кўчаларига киришга жазм этдим. Ёзганларимни ўқиб, чор-атроф зимистон-ку, деб ваҳимага берилманг. Ёруғ кунда барча яхши нарсаларни кўриб турамиз. Қоронғуда эса кўрмаймиз. Урилиб, сурилиб, қоқилиб юрамиз. Алқисса, ёруғ куннинг қадрига етмоқ учун қоронғуликни ҳам кўриш лозим эмасми?!»

Дарҳақиқат, асарни бобма-боб ўқирканси3, ўзингизни мунофиқ, қиморбоз, қонунбузар, ўғри, зўравон ғайирлар орасида ҳис қиласиз, Хўжайин, Кесак полвон, Чувринди, Бўтқа, Тўнка, Ҳосиятойвачча, Шилимшиқ, Отарчи, Депутат, Паҳмоқсоқол билан учрашасиз (номларга эътибор қилинг), ҳибсхона, жиннихона, қоронғу ертўлалар, гулагларда бўласиз, 37-йиллар қатағонию 40-йиллар охирининг мустабидлиги, репрессияларга гувоҳ бўласиз.

«Муқаддима», «Хотима»дан ташқари бирнеча қисмларни ичига олган 24 бобли асар «турмушимизнинг қора кўчалари», «зимистон»нинг авра-астарини ағдаради. Ўрни келганда шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, яқин ўтмишнинг зимистонлари ҳақида кўплаб бадиий асарлар ёзилмоқда. Бироқ Тоҳир Малик куйиб-ёниб, қаҳрланиб қалам тебратган, кечаги воқеалар силсиласини бугунги кунларга келтириб боғлаган. Ноҳақликдан устма-уст жабр кўраётган Анвар қайта қуришга ишонмайди. Чунки бу даврда ижтимоийсиёсий мафия авж олди, жиноят кучайди. «Эшит, ҳақиқат деган нарса бу нўл! Дунёни кўзга чиройли кўрсатиб берувчи ниқоб, чойшаб. Ўликнинг устига гулли чойшаб ёпиб қўйганнинг билан мурда чиройли бўлиб қолмайди-ку, тўғрими? Ҳаётда ҳеч қандай ўзгариш йўқ. Фақат чойшабнинг номи ўзгариб туради. Чойшабнинг ҳозирги номи нима, биласанми? Қайта қуриш! Ҳақиқат баравар хиёнат плюс ҳасад плюс очкўзлик плюс адоват плюс ғийбат плюс нифоқ плюс шуҳратпарастлик плюс мансабпарастлик, минус виждон, имон, ҳаё баробар нўл»,

Адибнинг ютуғи шундаки, у воқеаларни тасвирлаб, ҳикоя қилибгина қолмайди, қаҳрамонларни юзаки баҳоламайди, хатти-ҳаракатларини тадқиқ этиш билан чекланмайди, балки ҳаммасига бевосита аралашади, муносабат билдиради ва шу билан ўқувчини баҳсга чорлайди.

Собиқ салтанатнинг айрим ҳудудларида кечаётган ҳозирги олатасир ҳодисалар даврида ҳар бир имонли киши ўз юртининг тинчлиги, фаровонлиги ҳақида ўйлайди, саъй-ҳаракатини эзгулик сари қаратади. Жумҳуриятимизда шайтанат дунёсига уюшган жиноятчиликка қарши кураш сўнгги пайтда жиддий тус олганлиги, бу ҳақда ҳукуматнинг нуфузли қарорлари эълон қилингани айни муддаодир. Жамиятни соғломлаштириш, истиқлол ва истиқбол учун кураш буюк фидойиликни талаб этади. Ҳақиқий адабиёт, чинакам истеъдод соҳиби бу курашдан четда қола олмайди. Тоҳир Маликнинг янги бадиий қадами шу жиҳатдан ҳам эътиборга лойиқдир.

БАШАРИЯТ, КАШФИЁТ, ЭЗГУЛИК, истиқлол ва истиқбол ёғдулари устивор асарлар ардоққа ва севиб ўқилишга манзур бундай ижод намуналарининг баҳоси ҳамиша юқори. Зеро, улар замонлар ва авлодлар муаммоси, инсонлар дардининг ойнасидир. Тўғри ва нурли сўз ижодкоригина эл-юрт хизматига лойиқки, бугунги адабий жараёнда бу фикримизга етарлича далиллар бор.

ЯНГИ НОМЛАР

Фахриддин Челак туманидаги Жўрабой қишлоғида таваллуд топган. Шеъриятта ёшлигидан ихлос қўйганлардан. Лекин қишлоқ йигитларига хос уятчанлик билан уларни рўзномаю ойномаларга тақдим қилавермаган. Шу сабабли шеърлари матбуотда ҳам эълон қилинмаган. Лекин қалбида чинакам ижод дарди бор ва бу машқларида ҳам кўзга ташланиб туради.

Фахриддин айни пайтда Тошкент давлат дорулфунунида фалсафа факултетида сиртдан таълим олмоқда. Ўйлаймизки, у ҳали ижод сўқмоқларида ўзини англаш учун ва шарқ фалсафасини чуқур ўрганиш учун кўп изланади.

Фахриддин АБДУРАҲИМОВ

ТУШУНИШ

Қуриган дарахтлар...
Чириган дарахтлар...
Вой-бўй, бунчалар кўп
Улар бу ерда.
Адашибсан кўнгил,
Адашиб қолибсан,
Адашганлар қалашиб
Қолган ерда.

Йиқилган дарахтлар...
Қўмилган дарахтлар...
Мевалари тўкилиб,
Пишиб кетган.
Йиқилган дарахтлар...
Ёқилган дарахтлар...
Бепаноҳ новдалари
Куйиб кетган.
Қуриган дарахтлар...
Бунчалар кўп...

•

Ёғийлар келмоқда
Қиличин қайраб,

Момолар,
Гўдаклар
Қолмасин қақшаб.
Наҳот,
Ҳеч ким
Истамайди ўлишни
Қулоғи кесилган
Широққа ўхшаб.

Халқим — оғир карвон,
Душманлари кўп,
Широқларнинг бугун
Қулоқлари йўқ...

•

Кунларини эркалашиб, сизлайди,
Қадоқ қўлли афсоналар сўзлайди,
Эгатлардан йиллаб бахтин излайди,
Атир-упаси йўқ қишлоқ қизлари.
Чин муҳаббат киноларда бўлади,
Севишганлар бахти доим кулади,

•

Ширинларга ҳавас қилиб юради,
Атир-упаси йўқ қишлоқ қизлари.
Одоб, ҳаё, ибони юксак қўяр,
Асли гўзалликдан пардозлар қўяр,
Она-Ер уларни офтобдек суяр,
Атир-упаси йўқ қишлоқ қизлари.

Норқул МАМИРОВ

ҚИШЛОҚДА

Қишлоқ...
Янтоқзорлар ғамгин силкинар,
Сиқилиб эснайди ямоқ деразa.
Лойсувоқ томларнинг ёнгинасида,
Кучуклар ҳуради сасларни сеза.

Субҳидам.
Тириклик қишлоқни қамрар,
Ғимирлай бошлайди йўталиб ҳовли.
Ташвиш кўкара бошлар томорқаларда,
Чеҳралар тундлашар тобора ғамли.

Қуёш ҳам ҳорий бошлар,
Эски кўрпаларга бурканар қишлоқ.
Тунлар сулув қизлар жамалак эшар,
Шаҳар раҳмсиздир қарамас бироқ.

Турфа «мода»ларнинг ёғдуларидан,
Ҳайратга тушади ойнаи жаҳон.
Кўзлари қониқиб уйқу кўрмайди,
Меҳнатдан яралган қутлуғ бу макон.

АЙРИЛИҚ ҚЎШИҒИ

Аламлар кўксимга сирғалар тақди,
Қалбимни куйдирди ўтли хотира.
Кутдим. Илтижолар қонга айланди,
Келмадинг жафодан унган хотира.

Ғамчил қўшиқларнинг узайди умри
Юрак осмонимда ҳувиллади куз
Сабр япроқлари азобга дўнди,
Хазон қучганича додлаб қолди куз.

Йиғладим!.. Шеъримнинг бағридан кучиб,
Армондек юксалган тунлар бокира.
Кутдим: илтижолар қонга айланди,
Келмадинг, шафқатни суйган хотира.

Сабодур!..
Соғинчнинг зумрад тонглари,
Титроқни бекитар алдамчи фасл.
Кунлар ҳовучида сир бўлар ошкор,
Муҳаббат аслида гинадор фасл...

Кузакнинг хазонгир
кекса боғлари,
Димиққан юракнинг олис ёшлиги.
Майсалар қовжираб тўкилган замин,
Аразлаб кетгандир баҳор қайлиғи.

Оқибат юз бурган
чеҳрадир—макр!
Энг тоза қалбдаги кўланка булут.
Дунё! Садоқатни сендан яширган,
Бевафо фаслни севмагин, унут!

Ёш қаламкаш Ҳамидулла Юсуф 1975 йилда Андижонда таваллуд топган. Ёшлигидан бадиий ижодга қизиқиб, классик адабиётимиз намоёндаларининг асарларини мутолаа қилган. Ўзи ҳам уларга эргашиб, тақлид қилиб ғазаллар, шеърлар битган. Эндиликда қалами анча чархланиб қолган. Эскичасига ҳам саводи бинойи.

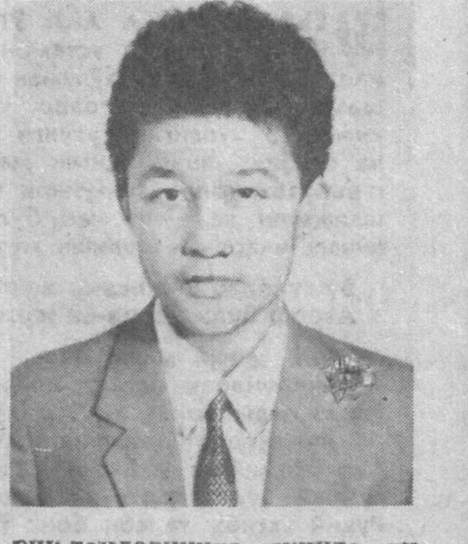

Шеър ва ғазаллари «Ғунча», «Гулхан», «Ёшлик» ойномаларида, «Ўзбекистон овози», «Халқ сўзи» «Андижонннома», «Туркистон» рўзномаларида эълон қилинган. Телевидение ва радиода шеърларини ўқиган.

У «Улуғбек» жамғармаси томонидан ўтказилган «Истеъдодларни излаймиз» кўрик-танловининг яқинда чиқарилган якунига кўра 1 даражали диплом ва етти минг сўм миқдорда пул мукофоти билан тақдирланди.

Ҳамидулла ЮСУФ

ОШКОР БЎЛДИ

Кўнгул булбулки, ки ошиғи сарв гул ул ёр бўлди,
Гўзал ҳусну камолин бир кўрмагим душвор бўлди.
Висол остонасига бош уруб неча оҳ қилдим,
Ижозат бермади ҳаргиз гарчи дил хумор бўлди.
Ани ўйлаб фиғон айлаб ганжи ниҳоним фошдир,
Кўзларим гавҳарфишону кўнгул лолазор бўлди.
Шамс юзин маҳв этса бир кун даҳшат айлайдур олам,
Қачон шамъи жамол топдим қачон шомим наҳор бўлди.
Жунун жомига лаб етди басе телбавор этди,
Ўзум ман ўзума айру анал-ҳақ шиор бўлди.
Осдилар Машрабни дорга бир гуноҳи ишқ учун,
Манамки сарбадориймaн зулфи жонон дор бўлди.
Ишқ мақомин истасанг гар эй, Ҳамийдий собир ўл,
Сангга ёринг карам этмиш висол ошкор бўлди.

МАШРАБ КИБИ

Холиқо, арз айлағум бор ул кўнгул султонига,
Чашми шаҳло, ҳусни авло жисму жон фаттонига.
Ўн сакиз ёшим ҳам ўтмиш жавру бедодлиғ била,
Билмадим ёр айтадурму базми восил онига.
Сўврати пок беназиру сийрати хуш дилпазир,
Ҳажридин етди қиёматким дилим бўстонига.
Оҳ вужуд туйнукларидин қатра ёқутлар томур,
Ёрима сайёдлиғ ҳеч тегмамишдур жонига.
Кўзум пурнам, ўзум пурғам, сўзумда зикри санам,
Юзланур рўйим қачон ул ҳусни пок рахшонига.
Аллоҳ-Аллоҳ, кўзларимга неча сувратлар келур,
Қилмағил мағлуб мени жону жаҳон шайтонига.
Эй, Ҳамийдий, ман ҳам энди зикри Мансур айларам,
Шоҳ Машрабдек осилғумдур висол арқонига.

Абдумалик АБДУРАҲИМОВ

Абдумаликнинг шеърларида бир маъюс табассум бор. Яна унинг ёшига ярашган бир самимият бор. Ёш шоир инимиз ёзган нарсасини фақат кўзойнак таққан зиёлигина эмас, балки оддий деҳқон отаси ҳам тушунишини истайди. Зеро, шеър деғани кроссворд эмас, ахир.

Абдумаликка бир тилак: кўпроқ ўқийдими-йўқми, ўзи билади, бироқ, кўпроқ тингласин, ҳаётни, одамларни кузатсин. Китобийликдан қочсин. Эртага унинг шеърлари кўпларнинг назарини тортишига ишонгим келади.

Муҳаммад ЮСУФ

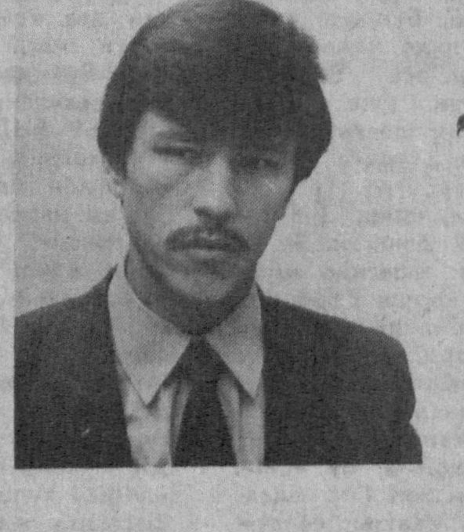

•

СИНГЛИМ ХОТИРАСИГА

Елкамга дўст қўяр қўлини,
Мақсади туртмоқдир аслида,
Бир дилбар силаркан юзимни,
Яшайди тарсаки қасдида.
Кўзларинг кетмишдир очиқ, маст,
Кўрмайин дуңёнинг нуқсини.
Мендаги не кўзким, очилмас,
Қолсам-да минг панддан ўксиниб.

МУҲАББАТ, КЕТМАГИЛ...

Муҳаббат, кетмагил, кетмагил,
Энди сен ёлғизим, саботим.
Муҳаббат, мени тарк этмагил,
Қисматга айланди ҳаётим.
Сендан ёд лаҳзалик зиёни,
Тутарман қароғим устида.
Сен берган минг битта ҳижрону —
Аламлар оёғим остида.
Муҳаббат мени тарк этмагил,
Кўзимга томчилар индириб.

Муҳаббат, кетмагил, кетмагил,
Қўлимдан қаламим синдириб.

Майлига, мангу қол оҳимда,
Майлига ўкинч бўл, аянч бўл.
Қисматга бош эгар чоғимда,
Муҳаббат, сен менга таянч бўл.

АРОСАТ

Эҳтиёткор санар ўзини,
Қилмай дейди зиғирча хато.
Йиғламоғи бор деб кулмоқнинг,
Қўрқиб қолган кулишга ҳатто.

•

Олисдан қалбимни тилган нигоҳинг,
Энди бир қадамдан отолмагай ўқ.
Охират шу бўлса етарми оҳинг,
Жавоблар бисёру сўроқловчи йўқ.

АРМОН

Баланд дарахт ёнида
Арча ўсар кўрк ёйиб,
Унинг кўм-кўк шохига
Барглар инган сарғайиб.

Ражаббой ОТА ТУРК

ИНҚИЛОБ

ҲИКОЯ

ЗАРГАР ТЎРАХЎЖА ҳайҳотдек ҳовлида ёлғиз қолди, икки кундан буён ўғли Қодирхўжадан дарак йўқ. Ётиб-туриб ўйласа-да ўтган талотўпга ақли лол, бу хил жангу жадал, осмондан ажал ёққанини ҳеч тасаввурига сиғдиролмасди. Худонинг юборган балоси, офат десангиз қирғинни ҳукмдор Олимхоннинг душманлари бошлаб келди. Ҳа, шу тупроқда униб-ўсган Бухоронинг тагли-тугли аслзода йигитларидан бўлмиш бир гуруҳ илмпарвар ақли расоларнинг билиб-билмай босган қадамлари шаҳарни қонга ботирди, хароб қилди. Чол таланган мол-дунёсига ачинмади, очиқдан-очиқ зўравонликка чидади, тушунди — келган бало бир унимас, бутун Бухорони ёндирди. Шу топда ягона илинжи — ўғли оиласини ишончли, тайинли жойга омонат қолдириб, ёнига эсон-омон қайтсин.

Қўшнилардан ҳол сўрашнинг имкони йўқ, икки кундирки, босқинчи тўдани айтмаганда, на бировдан хабар олди, на биров «ҳолинг нечук» деб келди. Бу қандай жазоки, ҳафта ичида бутун бошли маҳаллалар, аҳил жамоа, қавм бир-бирига ёт — бегона. Асл ким, ноасл ким, билмайсан, худо берган жон омонат, ҳалол мулкинг болшавойлар оёғи остида хор.

Чол бўғилиб ҳовлига чиқди, ҳаво етишмагандек ҳансираб нафас олди. Супа ўртасидаги синган ҳассасига кўзи тушиб хўрлиги келди. Талончи гуруҳга қаршилик кўрсатмаса-да, борига қаноат қилмаган шайтонлар «кўмган тиллоингни топиб бер» деб савалашди. У мажҳул бир тарзда тураркан, Оллоҳдан юпанч истагандек осмонга қаради, кўзлари тиниб ҳеч нарсани кўрмади. Шу ҳолда бироз тургач дарвозага кўзи тушди. «Ў, баччағарлар, — деди у, — оларини олиб яна дарвозани ёпиб кетишибди, қизил аскар дегани ишни пухта қиларкан...».

Чол дарвозани ланг очиб қўяркан, «таланган уйнинг нимасини бекитай, барибир, ҳаммасига Оллоҳ шоҳид-ку» — дея ўйлади. Хаёл билан секин кўчага чиқдию бехос тўхтади, ортига қайтди. Бухоро Бухорога ўхшамасди...

Шаҳар устида аччиқ тутун, чанг қотиб қолганди. Кеча-кундуз давом этган отишма, ёнғин, бомба ёғдиришдан сўнг Бухоро асл қиёфасини йўқотди. Ерданми, кўкданми гўё жаҳаннам даҳшатини намоён этган бир бало Бухорога жазо ёғдирди: юз йиллар аввал қад кўтарган Катта минора ярадор, мадрасаларнинг токи тешик, азиз авлиёлар қабри ерпарчин, Амир Сайид Олимхон хазинаси ўлжа, шаҳар аҳли саросима ва даҳшат ичра чорасиз...

Кейинчалик, «бахти кетган бу халқ ва унинг подшоҳи» — Амир Сайид Олимхон ўз хотираларида болшевиклар босқини тафсилотини шундай тасвирлади: «душманларимиз (болшевиклар) найранг билан бизни ғафлатда қолдириб, мисоли бир йўлтўсарлар каби, уруш эълон қилмасдан ҳижрийнинг 1339 йили (1920) зулҳижжа ойининг ўн бешида якшанба кечаси соат ўн иккида соқчилар ва қўриқчилар устига ҳужум қилиб, темир йўл (Когон станцияси) атрофига қўйилган қоровулларни, тахминан юз эллик кишини банди қилдилар.

...Ҳарбий қуроллар жамлаб, тўп отиш ва ўқ ёғдириш билан бирга темир қалқонли аравалар — броневиклар, темир қопланган моторлар — бронепоездлар билан уруш бошладилар. Улар ўн битта учқич (самолёт) билан Бухоро шаҳри устида ҳавода парвоз этиб, бомба ёғдирдилар...».

Шунга қарамай Амир лашкарлари тўрт кеча-кундуз душманга қарши курашди. Талофот ва харобаликлар ҳаддан ортиб шаҳар фуқаролари жон сақлаш умидида мол-дунёсини ташлаганича турли томонга қочишди.

Сайид Олимхоннинг ички ва ташқи ҳарб қувватидан хабардор Фрунзе кетма-кет ҳамлалар уюштириб Бухорони ололмагач, Чоржўйга Полша фронтидан чақириб ҳозирлаб қўйилган махсус самолётлар дастасини жангга киритишга буйруқ берди. Бутун кун бўйи — эрта тонгдан то кеч кўз кўргунча шаҳар бомба остида қолди. Амир Олимхоннинг Бухорони ташлаб чиқишдан бошқа иложи қолмади. Минг тўққиз юз йигирманчи йил чоршанба — жангнинг тўртинчи куни Олимхон шоҳлик боғи саналмиш Ситораи Моҳи Хосадан чиқиб Ғиждувон туманига йўл олди. Шу кундан бошлаб манғитлар сулоласининг еттинчи ва охирги амири Олимхоннинг қадами Бухоройи шарифдан буткул узилди...

Ҳукмдорсиз Бухоро ёт қўллар остида қўрқинчли ва ҳувиллаб қолди. Эгасиз уйлар, соҳибсиз дўконларнинг эшиги очиқ ётар, мол-мулк таланган, сочилган... Кундуз кўчаларда одам сийрак, барча фуқаро — ҳунар аҳлидан гадоларгача бекиниб олиб, тақдирдан паноҳ излар, ўтган довул таъсирида гўё қўл-оёғидан, ҳушидан ажрагандек карахт эди.

Аввалига Бухоронинг ҳар бир ғишти қизил аскарларнинг кўзига антиқа ўлжа бўлиб кўринди. Амир хазинаси — симу зар, мисдан ясалган идишлар, ипак матоҳлар, кумушу марварид, олтинларни вагонларга ташийвериб, ниҳоят, уларнинг бир муддат кўзи тўйгандек, унча-бунча нарсани назарписанд қилмай қўйишди.

Фрунзе буйруғига кўра зудлик билан махсус гуруҳ тузилди. Казаклардан иборат сараланган аскарлар «инқилоб»нинг тўртинчи куни Бухоро хонадонларидан тилло йиғишни бошлаб бердилар. Эшикларини танбалаб Оллоҳдан иноят кутиб ётган қариялар, иложсиз бандалар, Бухорога қаттиқ боғланган фуқаролар ҳар бир дамни таҳликада ўтказишар, молу жон қароқчилари кечалаб хонадонларга бостириб киришар, уй эгаларини қийнаб-қақшатиб тилло талаб қилишарди. Шаҳарда бу зулмкор тўданинг олдини тўсадиган мард топилмади. Маҳаллалар аҳли ҳар эрта юзи тимдаланган, сочи юлинган, боши боғлиқ қўни-қўшнисига кўзи тушиб сирдан огоҳ бўлар, ҳеч ким бир-бирига сўз айтолмай навбат кутар, эртага исталган вақтда ўлпон йиғувчи Фрунзе жаллодлари уйига бостириб киришидан хавотирда, юрак ҳовучлаб чора излашарди. Чора эса топилмас, зулмнинг эшиги очилган, еб тўймас, талаб тўймас тиллохўрларнинг тўйдими йўқ эди.

АМИР КЕТГАНИНИНГ ЭРТАСИ тунда Заргар маҳаллалик ўн беш хонадонни тонг отгунча қийнашди. Оиласини Бухоро атрофидаги қишлоқлардан бирига яшириб қайтган Қодирхўжа қайсар отасидан хабар олгани уйига кирди. Чол ўлсам, ўлигим ҳовлимдан чиқсин, мол-дунё деб Бухородан кечмайман, менинг қочадиган гуноҳим йўқ, деб ҳовлида ёлғиз қолган эди. Эрталаб ўғли кириб келганида у оппоқ сурп кўйлак-иштонда супа ўртасида бош яланг, чўлтоқ ҳассасини ушлаганча ҳайкалдек қотиб, савдойи янглиғ турарди. Ғишт ётқизилган кенг супа ағдар-тўнтар, ковлаб ташланганди.

Ота-ўғил иккиси бир-бирига тикилиб қолишди, кўзлар дардлашди — ҳол айтди, ҳол сўрди:

«Отажон, олиб кетай, қишлоққа яширай, дедим, кўнмадингиз, ахир бу не кўргулик?»

«Ўғлим, сенга айтдим-ку, менинг яширинадиган, қочадиган гуноҳим йўқ. Топган мол-мулким ҳалол, ўзимники... Барига чидайман, Оллоҳдан деб кўникаман, ажалим етмаса, ўлмайман. Лекин сендан бир сўроғим бор. Сенлар ишонган, юртни бузиб юрт тузаман деганлар қани бугун? Нега улар жим? Юртим, диним, амирим деб жангга кирган лашкарларнинг хуни каммиди, нечун улар жонсиз минорани тўпга тутдилар, Бухоро дарвозаларини ёндирдилар. Дарвозалар ёнмади, менинг жоним ёнди, масжидлар қуламади, мен қуладим. Отанг молига эмас, жонига куяди, жон ўғлим, Қодирхўжа?!» — чолнинг кўзларидан ёш думалади.

«Отажон, не қил дейсиз?! Шу топда қўлимдан келадигани қочиш, йўқса, розилик беринг, амир лашкарларига етиб олай, ул зоти олий хизматини қисмат деб билай... Юрт бузиб, юрт сўрайдиганларга ўғлингиз ишонмаган, уларнинг хизматидан ҳазар қилганман, аммо бошимда бир улкан гуноҳ бордирки, ювса-да кетмайди...».

«Биламан, ўғлим, сиз четда турдингиз, қон-қардош биродарингиз Файзуллага қарши чиқмадингиз, амирни ҳам ёқламадингиз — шундай эмасми? Билиб қўйинг, ўзини билганга ўртада туриш қийин. Энди қисматингиз оғир кечади.

Сизлар доим «жабр-зулм кўкка етди» деб сўзлашни хуш кўрардинглар, қўни-қўшни, хешу таборнинг ҳолидан хабар олинг, ўз кўзингиз билан кўринг уларни, шоядки ҳақиқий зулмни англасангиз, шуни унутмангки, бизларни худодан бўлак сиғинадиган, Бухородан бўлак топинадиган жойимиз йўқ!»

Қодирхўжа аста бориб отасини озорсиз бағрига босди. Кетма-кет зарбаларга худди Катта минорадек қаддини тутиб берган бу чол Заргар маҳалланинг давлатли, диёнатли, обрўли оқсоқоли ҳисобланар, яккаю ягона ўғли Қодирхўжа билан фахрланар эди. Тўрахўжанинг асли касби заргарлик, сўнгроқ, савдо билан шуғулланди. Ўғли Қодирхўжа саводли, мадраса кўрган йигит. У яқин беш-олти йилдирки, отасининг ёрдамчиси, қариядан буткул ҳисоб-китобу иш юритишни қабул қилиб олган тадбиркор савдогар. Бухоронинг ҳур фикрли жадидлари, савдо аҳли, айниқса, атроф туманлардаги ўзига тўқ хонадонлардан кўплаб яқинлар орттирган мулоҳазакор Қодирхўжа ҳар қанча ўйламасин, қизил қўшиннинг истилосини англаёлмасди. Нечун бу тартиб вайрон этиш, ёндириш, шафқатсиз қириш, талаш... Йўқ, инқилоб дегани бу тахлит бўлмас, зўравонлик бу, босқинчилик! Юртпарвар миллат кишилари нечун бу қирғинбаротга йўл қўйдилар, нега халқнинг бор-йўғидан хабарсиз ўлпон йиғадилар?...

Қодирхўжа отасининг ёнбошидан суяб айвон зинасига етаклади. Чол бир зина босиб босмай тўхтади:

— Миллат қайғусида Бухорога қўшин чорлаган биродарларингиз қайда, нечун индамайсиз, ўғлим?

Қодирхўжа тушунди, отаси «Ёш бухороликлар»га шама қиляпти. Дарвоқе, нечун дўсти Файзулла бунинг каби талонга бепарво ёки билмайдими, шаҳарни кофирга тўлдириб, ўзи қаёққа ғойиб бўлди?

— Отажон, ўзингизга маълум, бугун уч кундирки оиламизнинг ташвиши билан бандман. Бухоро эгасиз қолди. Эгасиз юртни таламар экан. Боши берк — чорасиз кўчага кириб қолдик, кимга ишонишни билмайсан киши.

— Ўзингизга ишонинг, Қодирхўжа, юртнинг эгаси бор, бугундир, эртадир бузғунчилар, юрт талашганлар жазосини топади, ўзи бошлаб келган яроғ бошини ейди. Юрт босиб барака топиш мумкиндир, аммо шуни билингки, юрт сотиб барака топмайсиз. Молдан-ку кечдингиз, энди жондан кечиб бўлса-да биродарингиз Файзуллога учранг, сизга айтган омонат сўзимни унга етказинг. Қўлидан келса итларини боғласин, халққа жабр бўлди, хўб жабр бўлди, талагани етар, ҳаққи қолмади! Ўз қавмига озор етказган барака топмайди, — чол зинага ҳорғин чўкар экан, Қодирхўжа англадики, отасининг унга айтадиган сўзи тугади. Умр бўйи зар йиққан, тилло йиққан одам нечун бугун йўқотган мол-дунёсига ачинмайди, юрт дейди, қавм дейди, қадди тик, юрагида ғалаён... Қодирхўжа остона ҳатлаб кўчага отиларкан, ушбу мулоҳаза юрагини ўтдек куйдирди.

Файзуллога ҳавасманд ўсган Қодирхўжа дастлаб ислоҳотталаб «Ёш бухороликлар»га хайрихоҳ, сўнгроқ фирқанинг Бухорода ислоҳот ўтказиш лойиҳаси билан танишиб, лойиҳанинг ер-сув, ҳарбий ва молия ишлари, маориф ва нозирлар кенгаши каби бўлимларини маъқуллаган, бу ҳақида дўсти Файзуллога ҳам билдирган эди.

У шаҳарнинг харобага айланган кўчаларидан ўтиб бораркан, шундай ўйларди: «Яқингача Файзуллони менингдек дўстлари кўп эди, тарқаб кетдик, ажрашдик, у эса аҳдидан қайтмади. Нечун мен инқилобчи бўлмадим, худо асрадими, журъат етмадими, ё унингдек замондан ўзиб яшолмадимми?» У шундай ўйларкан, нияту маслакларининг чилпарчин синишидан ўзига келолмасди.

КАТТА МИНОРА ВА МАСЖИД атрофида узоқ айланиб юрди. Қорайган ғишт, тупроқ уюмлари қабристонни ёдга солади. Ҳафта олдин шаҳарнинг энг обод, файзли манзили ҳисобланмиш бу азиз жойларда беш-олтитадан бўлиб қизил аскарлар турар, улар харобаларни қўриқлашаётгандек теваракни зийрак кузатишар, илма-тешик бўлиб кетган минорага ҳеч кимни яқинлаштирмас эдилар.

«Қай бир гуноҳинг учун бағрингни тўпга тутдилар, эй, бобо минор?! — Қодирхўжанинг бағри хун бўлди, кўзлари ёшга тўлди, ютинди, аммо киприк қоқмади. — Кучга тўлган, дўст-душманнинг фарқига борган эркак йиғламайди, йўқ, зинҳор йиғламайди. Ўзингизни тутинг, Қодирхўжа, чақирилмаган меҳмонлар ёнида паст кетманг, уларга айтадиган сўзингиз бўлса, йиғламай, қўрқмай айтинг, токи улар сизни шу тупроқнинг фарзанди, эгаси эканлигингизни билишсин. Бир ўқ билан, ўн ўқ билан қуламаган минорадан уялинг, у сиздан мадад эмас, номус кутади... Қани эди Файзуллони тезроқ тополсам, ахир у мендан, амирдан-да Бухорони ортиқ севарди. Амирга тахт мерос бўлса, бизга Ватан, Бухоро меросмасмиди?..»

Муштларини тугиб, аскарларга яқинлашаркан, қулоғига бегона — русча сўзлар чалинди:

— Стой!

— Куда ти, сарт?

— По моему оң бай!

— Амирнинг қариндошимикан, отамиз! — аскарлар бирин-кетин гирдини ўраб олишди. Қодирхўжа ўртада тўхтади.

«Отамиз» дедими?» — у бир хил кийинган аскарларга разм соларкан, ўзбекча сўзлаган ёшгина йигитга тикилиб қолди. Бехос отасининг: «Ўғлим, менинг қочадиган гуноҳим йўқ» — деган сўзларини эслади. У отишга ишқибоз аскарга яқинроқ бориб:

— Қочмаганни отасизми, йигит?! — деди. — Қўйинг-чи, биродар, ўзлари ким бўладилар, сарполар қуллуқ бўлсин, хўп ярашибди! Сизга яроғ тутганлар адашмабди, баракалла, отинг мени, нега қараб турибсиз, камлик қилса, ана, Минораи Калонни отинг, қулатинг, нега қараб турибсизлар?!

— Мен қизил аскарман, инқилоб қўриқчиси, ўзингиз кимсиз, ҳужжат?

— Ҳужжат сизда бўлади, қизил йигит, мен бухороликман, бухоролик Қодирхўжа. Мени каттангизга бошланг, айтадиган гапим бор.

— Каттамиз штабда. Ўртоқ Фрунзе ниҳоятда банд, у сизни қабул қилмайди, гапингиз бўлса, марҳамат, ўртоқ комиссарга айтинг, — деди у чеккароқда нописанд турган малласоч кишини кўрсатиб.

«Ё раб, отам башоратчи экан, «Энди қисматингиз оғир кечади, ўғлим», деб ҳозиргина айтмаганмиди? Наҳотки энди гапирадиган сўзимга, босадиган қадамимга шулардан ижозат сўрасам? Ё, амири аъзам, қадрингизга етмабмиз-ку, биз ғофил бандаларни шайтон йўлдан оздирмиш, мана оқибат, мана инқилоб!..»

Бу орада аскар йигит комиссарнинг сўзларини Қодирхўжага етказишга шошилди:

— Ўзингизни таништиринг, тақиқланган зонага не мақсадга кирдингиз?

— Боя айтдим-ку, нега англамайсиз, бухоролик Қодирхўжаман, дўстим Файзуллога ишим бор. Учрашмоқчиман.

Аскар унинг сўзини комиссарга етказди. Комиссар чирт этиб ерга туфураркан, нималардир деди, асабийлашди. Сўнг у бошлиғининг сўзини шундай ағдарди:

— Ўртоқ комиссар сизга ишонмайди, у дейдики, дуч келган бухоролик ўзини Файзулла Хўжаевга дўст деб таништиради, бўлмаган гап бу. Сизлар уни ёмон кўрасиз, сиз феодаллардан уни ҳимоя қилиш бизнинг бурчимиз. Хўжаев Бухоро инқилобининг калити, у бизга керак. Тушундингизми? Энди биз билан юрасиз, шахсингизни аниқлаш лозим.

— Чиғириқдан ўтасан денг, менга ишонмайсизми, тўғри қиласиз, бегона юртнинг шоҳу гадоси ҳам бир, ишонманглар, ишонманглар менга!

— Гражданин Қодирхўжа, нега ундай дейсиз, Бухоро бизники, биз уни озод қилдик, ёт қўллардан, манфур амирдан озод этдик, яшасин инқилоб! Ёки сиз қаршимисиз бизга, хато қиласиз, сизнинг ўрнингизда мен бўлганимда мана бу, эски тузум сарқити — амирнинг сояси, ажал минораси ҳисобланмиш баландликка чиқиб «Яшасин инқилоб!» деб бақирардим.

— ШУНДАЙ ДЕНГ, ажал минораси деб номладингларми, йўқ, иймон минораси бу, сизлар келгунча минорада сўфи азон айтган, барча мўмин-мусулмонни эътиқодга бошлаган, — унинг сўзига ҳеч ким эътибор бермади.

Ўзига ярашиқли кийим кийган Қодирхўжани ўртага олиб кетишаркан, ёнидаги малла соч аскар чўнтагига қўл суқди:

— Тилла бар, золото, золото?..

БИР ТУШ ТАРИХИ

КЕЙИНГИ ПАЙТДА ҳаётимизда юз бераётган воқеа-ҳодисалар сирру асрорини очиш, уларни аниқроқ дарк этиш учун биз тез-тез башоратгўй, экстрасенс ромчиларга рўпара бўлмоқдамиз. «Феодализм қолдиғи, ислом афюни» ҳисобланган бундай воқеалар ҳар биримизнинг ҳаётимизда учраганда биздан ташқаридаги руҳий олам биз билан бирга эканлиги, улар умримиз, маънавий оламимизнинг марказида, бизга раҳнамо эканлигига борган сари ионгимиз келади...

Охирги ойлар давомида банда мумтоз адабиётимизнинг арзигулик вакили, 200 йиллик тўйи нишонланиши тараддуди кўрилаётган, ҳам ўзбек, ҳам тожик тилларида баракали ижод этган Нодира (тожикча шеърларида тахаллуси Макнуна, баъзан Нодира) ҳақида мақола ёзишни ният қилиб юрар эдим. Ҳозирги кунимизнинг серташвишлиги, аниқроғи, менинг ялқовлигимдан бўлса керак, бу ният пайсалга солиб келинар, ҳар кунги ижроси эртага қолар эди.

Тўсатдан мўъжиза рўй берди. Кечаси уйқуга ётганимдан ҳали бир соатча ўтар-ўтмас, худди уйғоқлигимдагидек, менинг пири муршидим, Ўзбекистон ва Тожикистон адабиётшуносу адиблари, олимлари орасида обрў-эътибори баланд бўлган марҳум ҳазрати шайх Қутбиддин Муҳиддин ўғли баланд овоз билан:

— Ҳа мулла, ётасизми (ҳазрат биз шогирдларини, ҳатто фарзандларини ҳам «сиз»лар эдилар), Нодира ҳақидаги мақолани ёзмайсизми? — дедилар. Мен шошиб қолиб мақолани қандай бошлашда қийналаётганимни, шоира ижод кўлами кенглиги бунга сабаб бўлганини айтдим.

Шунда ҳазрат:

— Мулло Нажмиддин, сиз — учаламиз кўриб чиққан эдик-ку, Макнунанинг Бедил равиясини, шуни ёзинг, — дедилар-да, ғойиб бўлдилар.

Мен «Мулло бобо», «Мулло бобо», деб уйғониб атрофимга қарадим, афсуски, тушим эди. Яна минг шукрларки, ҳазратни тушимда кўрган эдим...

Ҳазрат тушда эслатган суҳбат 1968 йили бўлган эди. Худди ҳозиргидек кўз ўнгимда ўша дам. Мен ва Нажмиддин Комилов (ҳозир таниқли олим, филология фанлари доктори, профессор) ўша пайтда Мулла Қутбиддин домлани қора қилиб Самарқанддан Тошкентга «илм ахтариб» келгандик. Ҳазрат ҳам Ургутни тарк этиб, Ўзбекистон Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида ишлардилар. Ҳазратнинг уйлари ҳозирги Сағбон кўчасининг Олча ўтар кўчасидаги кичкина ҳовличада жойлашган эди. Кичик ҳовлидаги кенг бағирли юксак бу инсон атрофида ҳамиша бизга ўхшаш толиби илмлар, олим, шоир, ёзувчилар йиғилиб адабиёт, тарихга оид суҳбатлар қурардик.

Кунлардан бирида банда Қутбиддин домла ҳузурларига кирганимда у кишини ўзларининг ҳамиша очиқ дастурхонлари олдида чўккалаб ўтирган ҳолда кўрдим. Улар кўзойнак устидан менга бир қараб, ўтириш имосини қилдилар-да, қўлларидаги оқ қоғозга узоқ қараб мутолаа этар, гоҳида тиззаларининг устига қўйилган қалин, эски китобдан алланималарни қидириб, араб алифбосида оқ қоғозга ёзиб қўярдилар. Биз шогирдлар ҳазратнинг бундай ҳолатларини бузиш у ёқда турсин, йўталимизни ҳам ичимизга ютардик. Бу — зинҳор қўрқиш ёки ҳадиксирашдан эмас, балки бу одам қиёфасидаги фаришта зотга бўлган чексиз эҳтиромимиздан эди.

Муайян фурсат ўтгандан сўнг, ҳазрат менга қараб:

— Мулло Ҳасанбой, энди бир-икки соатлик зарур ишларингиз бўлса ҳам баҳридан кечасиз. Нодирахонлигу бедилхонлик қиламиз, — дедилар. Ҳазрат яна фикрга шўнғиб, ўзларича «ғазал эмас, мўъжизанинг ўзгинаси», — дедилар-да, қизлари Ёқутахонни овоз чиқариб чақирдилар. Тезда Ёқутахон ҳам етиб келдилар.

Ҳазрат:

— Қизим, яхшигина бир палов тайёрласангиз, кейин мулла Нажмиддинга ҳам айтинг, келсинлар, — дедилар.

Ёқутахон чиқиб кетгандан сўнг Қутбиддин домла яна мутолаага шўнғидилар. Олдиларида папкада бир даста машинкаланган қўлёзма бўлиб, гоҳ у қоғозни, гоҳ бу қоғозни олиб ўқир эдилар, айримлари устида чуқур ўйга кириб: «ваҳ-ваҳ», «ваҳ-ваҳ», деб қўярдилар. Мен ҳамон нодирахонликнинг бедилхонлик билан бирга бўлишини ўйлаб масаланинг асл моҳиятини тушунмасдан ўтирардим. Ҳазрат эса, менинг қизиқишимни янада орттириш учунми ёки Нажмиддин келишини кутиш учунми, масала моҳиятини очмас эдилар. Шу орада Нажмиддин ҳам хонага кириб, салом бердилар-да, менинг ёнимга секингина чўкдилар. Ҳазрат қўлларидаги қоғоздан кўз узмасдан, бош қимирлатиб алик олган бўлдилар-да, бир муддатдан кейин:

— Мулло Нажмиддин, ҳадеб марксизм-ленинизм китобларини ўқийверасизми (шу пайтда Нажмиддин фалсафадан номзодлик минимуми топширишга ҳозирлик кўрар эдилар), мана бу мўъжизани қаранг...

Маълум бўлишича, ўша кунлари Нодира ижоди бўйича илмий-тадқиқот олиб бораётган адабиётшунос олима Маҳбуба Қодирова Нодиранинг Макнуна тахаллуси билан ёзган 200дан ортиқ тожикча шеърларини топиб ҳазрат назарларидан ўтказиш учун берган экан. Мен кирган пайтда Қутбиддин домла Макнунанинг бир ғазали — машҳур шоир, файласуф Мирзо Абдулқодир Бедил равиясига мос ғазали устида мулоҳаза юритаётган эканлар. Ҳазрат бизга ўша куни Бедил ва унинг ўзига хос фалсафий, адабий мактаби, ғазалларининг ҳар сатрида ўта кучли мантиқий маънолар пинҳонлиги, бир сўзининг юз маъноси борлиги, унинг ғазалларига жавобия, мухаммас яратиш у ёқда турсин (албатта, арзигулиси), аслини тушуниш ҳам амру маҳоллиги, унда ҳам мантиқ, ҳам фалсафа, ҳам жозибадор тасвир, сўз санъатининг юксак намунаси мавжудлиги ҳақида батафсил гапирдилар.

Биз моту ҳайрон бўлиб ҳазрат ҳаракатларини кузатар эдик. У киши йигитларга хос чаққонлик билан туриб, токчадаги китоблар орасидан қалин, эски китобни олиб, енгилгина пуфлаб, муборак китобни артиб, варақлай бошладилар. Бизнинг ҳайрат аралаш олазарак кўзларимизга жавоб бериб: «Бедил куллиёти», — дедилар. Бир-икки ғазал ўқидилар китобдан, маъниларини тушунтиргандан сўнг Нодира-Макнуна ғазалини — ўша мен кирганда ҳазрат узоқ тикилиб мутолаа этган варақни олиб қироат билан ўқидилар. Мен ўшанда биринчи марта шеър қудрати, сеҳри, маънодорлиги ва кишини асл шеър қанчалик сеҳрлашини кўргандим. Мана ўша ғазалнинг бир неча мисралари:

Ба маҳрумии гулгашту ба авзон гаронжон,
Саросар чун пари товус дорам чашми ҳайрони.

Сафои тинатам оинадори шахси навмедист,
Тавонад хонд рози ман касе аз хатти пешони.

Зи хуни дида бар хони бизоат моҳазар созам,
Гар ояд чун пари шишаи дил ғам ба меҳмони.

Ба ҳангоми китобат нола хезад аз ҳар ангуштам,
Кунад дар ҳажр улфат панжаҳои ман найистони...

Ғазални ўқиб бўлиб устоз бизнинг диққатимизни нозик адабиётшунос сифатида Макнунанинг ушбу ғазалидаги «бедилона» жиҳатларга қаратиб: «Саросар чун пари товус дорам чашми ҳайрони» («Бошдан оёқ товус парларидагидек ҳайрат кўзларига эгаман»), «Тавонад хонд рози ман касе аз хатти пешони» («Менинг пешонамдаги чизиқлардан ҳар ким ички розимни ўқий олади»), «Ба ҳангоми китобат нола хезад аз ҳар ангуштам» («Шеърлар ёзганимда ҳар бир бармоғимдан нолалар тўкилади») мисраларининг мавжуд маъносидан ўзга жиҳатларини айтиб берганларида, ўзимиз учун мутлақо янги олам, бедилона равиянинг алифбосини ўргангандек бўлдик.

Агар мендан биров: «Сен бахтингни нимада деб биласан?», — деб сўраса, «Тақдир мени яхши одамлар билан учраштирганида», — деб жавоб берар эдим. Ана шуларнинг саромади, сарвари менинг учун Қутбиддин эшон Муҳиддин ўғли ҳазратларидирлар. Йўқ, бу улуғ зот фақат банда учун азиз ва мўътабар эмас эдилар. Банда агарчи у зотга қариндошлик жиҳатим бор, бироқ ҳазратни тавоф қиладиганларнинг охирги рўйхатидаман. Тақдирнинг аччиқ қисмати, сталинчилик қатағонининг темир панжараларию 16 йиллик Сибир ва бошқа ўлкалардаги қамоқлар бу кишининг «насиби» бўлди. «Гуноҳ» битта эди: «Сен катта эшоннинг ўғлисан, намоз ўқийсан!».

50-йилларнинг иккинчи ярмида Сталин тузуми фош бўлгандан сўнг мулла Қутбиддин озодликка чиқиб, ўз туғилган юртлари — Ургутдаги боғ-роғ, даромадларнинг баҳридан кечиб, бутун умрларини илмга бердилар. Кейинроқ у киши ҳам шахс сифатида, ҳам олим сифатида расман оқландилар. Тожикистонда нашр этилган катта икки жилдли «Фарҳанги забони тожики», Ўзбекистонда босилиб чиққан тўрт жилдли «Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати», ўнлаб мақолаларида, китобларнинг ҳар бир истилоҳида, иборасида Қутбиддин Муҳиддин ўғли кўз нурларининг изи бор! Домла бутун туркий тиллар, форс, араб грамматикасининг йирик билимдони сифатида кўп илмий ишларга бош-қош бўлдилар, қўлларидан келган ёрдамни ҳеч кимдан аямадилар. Уларнинг олдига ёрдам сўраб келган бирон кимсанинг иши чала қолганини биз шогирдлар билмаймиз. Ҳазрат 73 ёшларида бугунги ёшларимизга ибрат намунаси бўлиб «Навоий «Санглоҳ» луғати» мавзуида номзодлик диссертациясини ёқладилар. Мен ҳазрат билан узоқ йиллар ҳамкор бўлиб, на биз шогирдларга, на фарзанду бегоналарга бир оғиз баланд сўз айтганларини эшитганим йўқ. У киши ислом қоида ва фарзларига ўта содиқ, мусулмони комил эдилар, бироқ ҳеч вақт чаласавод муллаларга хос бўлган жаҳолат, бидъатга йўл қўймаганлар.

ЁДНОМА

АНА ШУ ФАРИШТАЛИК, комил инсонлик хусусияти бу фозил одам атрофида давримизнинг энг мўътабар олиму фозилларининг парвона бўлишига сабаб бўлди. Булар — ҳазратнинг ҳамфикру ҳамкор, ҳамсуҳбатлари: Порсо Шамсиев, Анисий, Чустий, Фузайл Махсум, Ғафур Ғулом (уларни худо раҳмат қилсин), Озод Шарафиддинов, Ботир Валихўжаев, Ваҳоб Рўзиматов, Ғайбулла Салом, Шавкат Шукуров, Абдуқодир Маниёзов, Раҳим Ҳошим, Маҳмуд Саъдий, қолаверса, фарзандлари, бугун адабиёту шеъриятда танилган Муслиҳиддин Муҳиддин, Исоқхон Носир, невралари, истеъдодли шоир Абдували Қутбиддин... эҳ-ҳа, қанчадан-қанча, биз қатори шогирдларки, саноғига етолмайсан, киши. Юқоридагиларнинг барчалари ўзларини мурид, ҳазратни муршид деб билар эканлар, адабиёт, таълим, энг муҳими, инсонийлик дарсини олган эканлар, бу зотни бугунги кунларда эслашни, руҳи покларини шод этишни бурчимиз деб билдик.

Ҳасан ҚУДРАТУЛЛАЕВ

Худойберди ТЎХТАБОЕВ:

КИТОБИНГНИ ЭЛ ЎҚИСИН

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚ ЁЗУВЧИСИ, ДАВЛАТ МУКОФОТИ СОВРИНДОРИ ХУДОЙБЕРДИ ТЎХТАБОЕВ 60 ЁШГА ТЎЛДИ. АДИБНИНГ КЎП ЙИЛЛИК ҲАЁТИЙ ВА ИЖОДИЙ ТАЖРИБАСИ ИНСОН УМРИГА, АДАБИЁТГА ЎЗИГА ХОС ҚИММАТЛИ ҚАРАШЛАР, ҚАДРИЯТЛАР СИЛСИЛАСИНИ ЯРАТГАНИ ТАБИИЙ. ЁЗУВЧИ ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД ЁЗИБ ОЛГАН УШБУ СУҲБАТДА ҲАМ ҲАССОС ЁЗУВЧИМИЗНИНГ КЎПЛАБ ИБРАТЛИ МУЛОҲАЗАЛАРИ БАЁН ЭТИЛГАН.

Саккиз йилдан буён бир жойда ишлаб, бир қозондан овқат еб, қолаверса, орачора шахмат суришиб юрган ҳамкасбингизни беш қўлдай биладигандек тасаввурда бўласиз. Шунданми, «Худойберди аканни ўзим учун кашф қилиб бўлдим», деган хаёлга кўп борганман, лекин шундай ҳолат-вазиятлар юз берадики... Ҳар сафар 60 йиллик ҳаётнинг паст-баландини кўп кўрган Худойберди Тўхтабоевдан ҳали кў-ўп сабоқлар олишим кераклигига яна ва яна иқрор бўламан.

— Худойберди ака! «Одам шунча ёшга кирди», деймиз. «Ҳаётий тажрибаси ортгандан-ортди» деймизу умрнинг ўтиб бораётгани билан ишимиз йўқ. Ҳаёт фалсафасида улкан бир ғалатилик, яъни парадокс бор: умр кечираётганимиздан нечоғли бахтиёр бўлсак, айни чоғда умримизнинг шунча улуши ортда қолаётганини тан олиб қўйишга ҳам инсон зоти мажбур.

— Шафқатсиз ва аччиқ ҳақиқат бу! Умрни янада мазмунлироқ кечириш ҳар кимнинг ўзига боғлиқ. Умр — ўлчоқли. Таниқли рус шифокори Амосов инсоннинг жамики аъмоли унинг ҳомилалик чоғида вужудга келадиган ҳужайрасида мужассам топади, деган мазмунда ёзганини ўқиганим бор. Демак, тўқима ўша программадан ортиқ яшамайди. «Умр — ўлчовли» деганда шуни назарда тутган эдим. Одам умри мобайнида ўзи учун яхши ва қулай шароит ярата олса — шу ўлчов муддати узайиши мумкин. Умрни мисқоллаб сарфлай билиш керак.

— Истайсизми-йўқми, умр ўтаверади. Лекин, одам уни нималарга сарфлагани маъқул!

— Ҳамма гап шунда. Абдулла Қаҳҳорнинг «Адабиётнинг кучи атомга тенг, уни ўтин ёришга сарфламаслик керак» деган гапини эсланг. Шу ҳикматни умрга татбиқ этсак-чи... умрни жўн нарсаларга сарфламаслик керак.

— Бу тушунча ҳам нисбий. Жўнликни ҳар ким турлича тушунади.

— Ҳар қалай сиз билан фикримиз бир жойдан чиқишига ишонаман. Умр инсоннинг маънавий камолотига ва уни ҳимоялашга сарфланмоғи лозим!

— Кечирасиз, Худойберди ака! Янглишмасам, ҳар доим ҳимояга алоҳида эътибор берасиз. Кенг маънода айтсам, ҳар қандай катта-кичик амалингизда муҳофазани сира унутмайсиз.

— Тана, организм ўз-ўзини ҳимоялаши инстинкт даражасига кўтарилган. Лекин одамларда маънавият муҳофазаси дуруст шаклланмаган. Умрни маънавий камолотга сарфламоқ афзаллигини тан оласизу, нега сарфланган умр, куч-қудрат эвазига қўлга киритилган камолот муҳофазаси ҳақида қайғурмаслик керак?! Уларнинг бир қисми камолотга эришиш учун, бошқа қисми эса унинг ҳимояси учун сарфланади.

Қолаверса, маънавий камолотга ташналикни англаш ҳам — ўз-ўзини ҳимоялашга муҳтожлик аломати! Қорин очиши, ям-яшил япроқнинг сўлиши ҳам ҳимоя илинжидаги уриниш.

Ана шу ҳақиқатнинг ҳар бир киши ҳаётидаги, жамият ҳаётидаги ўрни англаб етилмоғи катта воқеа! Одам англашнинг қадрини қанчалик эрта пайқаса, нафақат унинг шахсига, балки жамият тақдирига молик ҳодиса юз берган ҳисобланади. Яъни, маънавий ҳимоя инстинкти нечоғли эрта етилса шунча яхши!

— Бу фикрларни дабдурустдан рад этиб бўлмайди. Асослаб бердингиз ҳам. Лекин, масалани бир инсон ҳаёти мисолида таҳлил этишга ҳаракат қилсак, умрнинг бир қисмини ҳимояга сарфлаш, муттасил ўз-ўзини муҳофаза қилишга олиб келади. Муҳофазани сира унутмаслик теварак-атрофга шубҳа билан қарашга мажбур қилади. Эҳтиёткорлик кучаяди. Эҳтиёткорликдан шубҳа туғилади. Доимо шубҳа, доимо гумон... 30-йилларнинг охирида юз берган воқеалар таъсирида туғилган психология эмасми, бу!..

Ҳар қандай соғлом жамиятда ҳам 15 фоиз «эҳтиёткорлик даражаси» мавжудлиги оддий ҳол ҳисобланади. Ҳисобларга кўра, ҳозиргидақа ўтиш даврларида бу «даража» 70 фоизгача етади. Агар буни тан олсак, 70—80 йиллик шўро тарихи бири-биридан қолишмайдиган ўтиш даврларидан иборат эди. Демак, эҳтиёткорлик «ҳарорати» доимо юқори бўлган. Ўғлингиз Бобур мақолаларидан бирида одамлар ҳужайрасидаги қўрқув ҳиссини таҳлил этганда бу ҳақда жуда яхши хулосалар чиқарганди. Хўш, одам ўз табиатидаги қўрқув ҳиссининг қули бўлиб ўтсинми ёки ундан халос бўлишга урингани дурустми!..

Мен ўзимча 30-, 40-, 50- ва ҳоказо ўн йилликларда шахси шаклланган кишиларнинг феъл-атворини қиёсан таҳлил қиламан. Шунда, Сизларга тенгқур авлод вакилларида ҳозиргина Сиз асослаб беришга уринган эҳтиёткорлик туйғуси кучли эканини сезаман. Ва,... умрнинг бебаҳо қисми шубҳа, гумон ва эҳтиёткорликка сарфланганига ачинаман. Буни инсоннинг эркин камолоти учун соғлом ҳолат деб айтолмайман.

— Ярамни янгиладингиз, Хуршиджон. Ҳамон гап келди, айта қолай... Икки ёшда эдимми, ё ундан хиёл эслироқ эдим чоғи... «Қулоқнинг боласи» деган даъвода отамни уйдан олиб кетишган. Чамаси отам қаршилик кўрсатганлар, шунда 4—5 киши ҳамла қилиб ўртага олиб тепкилашган. Шу манзара кўз ўнгимдан сира-сира кетмайди... Биологик қўрқув...

Ҳар ўн йиллик ўзига хос одамларни етиштирганини кузатганингиз қизиқ ва жуда жиддий нарса! 30—40-йилларда одамлар қўрқув ва ваҳимада эди. Иккинчи жаҳон уруши жанггоҳларида халқимизнинг ҳар тўртдан бирини қурбон бердик. Қиёс учун айтадиган бўлсак, бевосита уруш майдонига айланган Белорусда ҳар бештадан бир одам қирилган. Шунга қарамай, урушдан ғалаба билан чиқиш одамлар ғурурини кўтарди. Кўтаришга кўтарди, лекин қалб ва онг қўрқувдан тозаланиб улгурмади. У иллат 60-йилларда пасайди. Миллий ғурур эмас, жамиятнинг мустақиллашувида келиб чиқадиган ғурур пайдо бўлди. 80-йиллардаги фикрчанлик 60-йиллардаги ўша руҳий уйғониш палласидаги тарбия маҳсули бўлди. Жамиятдаги иллатларга қарши исёнкорлик кучайди.

Ҳозир миллий ғururнинг шаклланаётгани жумҳурият мустақиллигининг мевасидир.

Энди боягги муҳофаза, ҳимоя масаласига қайтсам, мен эришилган маънавий камолотни муҳофаза қилувчи соғлом муҳофазани назарда тутган эдим. Истайсизми-йўқми, ўз-ўзини муҳофаза этиш унутилган жойда камолотга силлиққина ва осонгина эришиш мумкин эмас. Ҳамонки, эзгулик ва ёвузлик тоабад ёнма-ён мавжуд экан, одам ҳар икковини ҳисобга олиб яшамоққа мажбур.

— Умрнинг мазмуни уни қай мақсадда сарфлашга боғлиқлиги ҳақида суҳбатлашаётган эдик.

— Умрнинг мазмуни англаш дақиқаларида намоён бўлади. Бизни ўраб турган олам беҳад ранг-баранг, айни чоқда беҳад мураккаб. Ҳар ким ҳаётнинг мазмунини турли ёшда англайди. Ҳаёт моҳиятини бир умр фарқламай ўтадиганлар ҳам бор.

Инсондек мукаммал жонзот йўқ. Инсонни инсон қилувчи тўрт фазилат унинг ўзи билан туғилади. Гўзаллик, Адолат, Ҳақиқат, Маъсумлик. Ўзликни англаш ушбу фазилатларнинг такомили билан бўлади. Мисол учун 3 ёшли қизалоқ йўргакдаги укачасини эркалатиши унинг табиатида маъсумлик мавжудлигидан, ноҳақ танбеҳ берилган опасини онасидан ҳимоя қилишга уриниши адолат туйғусининг шаклланаётганидан далолат беради.

Ўзлигини англаш ана шу тўрт фазилатни тушуниб етиш ва яна такрорлайман, уларни ҳимоя, муҳофаза қилишдан бошланади. Бу борада шароит ва муҳитда гап кўп. Эҳтимол, ҳамма гап шароит ва муҳитдадир! Инсоннинг ўзи билан дунёга келган бу фазилатлар умр мобайнида ё ривожланади, ё тўхтайди, ёхуд бутунлай ўлади. Ўлиш ҳоллари кўпроқ учрайди. Ана энди ўзингиз айтинг: санаб ўтилган фазилатлари ўлиб бўлган болани тарбиялаш осонми ёки ҳали айниб улгурмаган боланими?.. Макаренкони эслайлик: «Болани қайта тарбиялаш илк дафъа тарбиялашдан етмиш карра оғирроқдир» деган эди.

Турғунлик даврида худди шундай бўлди, яъни болалар ўзлигини англайдиган паллада ҳеч қандай иш қилинмади-да, барча куч, барча эътибор бузилиб улгурган болалар тарбиясига қаратилди.

Хулоса ясасак, жамият уч омилга ниҳоятда ҳушёр бўлмоғи зарур: туғма қобилиятни мумкин қадар эрта аниқлашга; жамият қонунларини, ахлоқий қадриятларни болалар онгига сингдиришга; фарзандларимизнинг табиатни англаб улғайишига эришмоқ зарур. Токи улғайган, суяги қотган одамни қайта тарбиялашга эҳтиёж қолмасин.

— Худойберди ака! Юқоридаги айтганларингиздан келиб чиқсак, Сиз улғайган, тарбияланган муҳит-шароит ЁЗУВЧИ инсонни вояга етказган, яъни, барча катта-кичик сабаб ва сабабчалар пировардида Худойберди Тўхтабоевдек адибни дунёга келтирди, юзага чиқарди.

— Бу саволга ҳам «ҳа», ҳам «йўқ, унчалик эмас» дея жавоб бериш мумкин. Нега?.. Табиат менга сўзга мойиллик берган бўлса бордир. Ота-онадан етим қолганман. Асосан деҳқон бобомнинг, остона ҳатлаб кўчага чиқмаган момомнинг қўлларида улғайганман. Оят, эртак, ривоят, достонларни момомдан тинглаганман, бобом раҳматлик ниҳоятда қаттиққўл одам бўлганлар. Ўзлари дам олиш нималигини билмаганлар, шунданми, «чарчадим» деган сўзни эшитишга тоқатлари йўқ эди. Бир сафар тешани қайтиб жойига қўймаганим учун жазолаганлар.

На оиламизда, на қишлоқда мендаги сўзга мойиллик туйғусининг кўкаришига шароит бўлмаган. Эсимда, қишлоғимизда Ҳодихон эшон, Қирғиз домла, Шодивой қори, Раим қори деган мўйсафидлар, отахонлар бўлишган. «Матмуса бобоникига обборинг» деб йиғлаганларим ёдимда... Китоб кўрган одамларнинг суҳбатига муштоқ бўлиб кечалари фонус кўтариб эшикма-эшик юрардик. Бироқ, эсимни танибманки, турмуш ташвиши, тирикчилик ўз комига тортиб кетган. Қора жомадон кўтариб, кўзим ёниб тасаввур қилиб бўлмайдиган зўр бир иштиёқ билан Тошкентга келганман, САГУнинг логика-психология бўлимига ўқишга кирганман. Буни қарангки, сўзга мойиллик тарбиясига ўшанда ҳам имкон бўлмаган—қўлим бўшади дегунча мардикорлик қилганман.

Олий маълумот олиб қишлоққа қайтдим, муаллимлик қила бошладим. 1955-йили «Қизил Ўзбекистон»да босилган «Фельетондан сўнг» деган ҳикоям конкурсда 3-ўрин билан тақдирланди. Шу сабаб бўлиб пойтахтга қайтдим. «Тошкент ҳақиқати»да ишлай бошладим. Сўнг «Қизил Ўзбекистон»га ўтдим.

— Демак, боя ўзингиз айтган сўзга мойиллик туйғусини тарбиялайдиган шароитни топдингиз!

— 1958—1972-йиллар орасида 300 га яқин фельетон ёздим. 300 га яқин фельетонни ёзмадим. Фельетон ўз йўлига, уларни ёзиш жараёнида жамият нормаларини ўрганишга уриндим. Аста-секин пойтахтга қора жомадон кўтариб ҳайрат кўзлари билан келган одамнинг маънавий қиёфасида жиддий ўзгаришлар юз берди. Янги одам туғилаётганини англадим, бу Янги одамнинг туғилиши болаларга эътибор заруратини англаш билан чамбарчас боғлиқ эди! Жамиятнинг гуллаб-яшнаши учун тарбияни анча эрта бошламоқ кераклигини фаҳмладим. Болалар ёзувчиси бўлиб қолганимнинг сабаби ҳам шу.

— Матбуотда фельетон кўриб қолсам ундан ўткир танқид ва ўткир кулгили ҳолат излайман. Фельетоннинг имкониятлари нақадар бепоён бўлгани ҳолда бизда жанр сифатида ўлиб бораётганига ҳайронман.

— «Ўткир танқид ва ўткир кулги» деяпсиз. Буни қандай тушунамиз? Кулгининг ўзи нима?.. Атмосферада иссиқ ва совуқ ҳаво оқимининг тўқнашувидан ҳосил бўладиган чақмоқнинг қуввати мусбат ва манфий кучларнинг катта-кичиклигига боғлиқ бўлгани каби фельетонда шаклланган ижтимоий ва аҳлоқий қадриятларга тенг келувчи бошқа бир қадрият пайдо бўлса ва улар тўқнашса чинакам кулгили портлаш вужудга келади. Фельетон имкониятларидан етарли фойдаланилмаётганининг бош сабаби ҳам шунда, яъни зиддиятли қадриятларнинг тўқнашув нуқтасини топа олмасликда!

— Нафақат фельетонларда, умуман, кулги уйғотувчи... танқидий ва «Табассум» тоифасидаги чиқишларда, бадиий филмларда жўнлик, саёзлик ўзбек сатира ва юморининг қадрини тушириб юбормаяптими! Қолаверса, халқимизда енгил-елпи юморга бу қадар ишқибозлик кучлилиги боисини ҳеч тушунолмайман.

— Хуршиджон, бу, сатира ва юмор тушунчасига боғлиқ. Чақмоқ портлашидаги кучлар тўқнашувини айтдим. Уни сатирага қиёс қилиш мумкин. Дейлик, жамият ҳаётида ёки бирон салбий тип танасида иллат кўринди. Сатира ва юмор ўзига хос табиб, фақат юмор ўша касал жойни силаб-сийпаб даволашга уринади, сатира эса ярани кесиб ташлайди-қўяди. Абдулла Қодирийда сатира кучли, Абдулла Қаҳҳорда заҳарли, Ғафур Ғуломда, Саид Аҳмадда юмор устун. Юмор руҳиятга бир лаҳзалик ором бағишлайди, кайфиятни кўтаради. Сатиранинг унутилаётганига, одамларимизнинг тоши енгил юморга ишқибозлигига келсак, унинг сабабини халқимизнинг табиатидан излаш керак. Одамларимиз азал-азалдан хушчақчақ, ҳазил-мутойибага мойил. Гапгаштаклар, базмлар ичакузди ҳангомалар, аскияларсиз ўтмаган. Омма табиатида портлашга ўхшатиш мумкин бўлган исён, инкор эмас, майинлик, мўминлик устун.

— Худойберди ака! Ёзувчилик ҳодисасининг ўзи нима! Ҳеч шу ҳақда ўйлаб кўрганмисиз!

— Ўйламай бўладими! Ҳар кимда ўзлигини намоён қилиш истаги бўлади. Сўзга, дунёни бадиий инъикос эттиришга майли бўлганлар ана шу намоён қилиш майлини иншо, яъни ёзувда акс эттиради.

Бевосита ёзиш жараёнига келсак, бунинг минг бир руҳий қатламлари бор. Ижод жараёнини ҳеч нарсага ўхшатиб бўлмайди. Дарвоқе, ҳомиланинг туғилишига ўхшатиш мумкин, холос.

— Худойберди ака! Маъқул кўрсангиз, ижод билан боғлиқ бўлган бир муаммо ҳақида очиқроқ гаплашсак. «Ижодий жараённинг руҳий қатламлари» деганингизда бир нарсани ўйладим: тўғри, ижод, ўзлигини баён қилишнинг шаклларидан бири. Лекин муайян бир асарнинг яратилишида қайсидир сабаб кўпроқ — асосий туртки вазифасини ўтайди. Мисол учун, кимдир кўнглидаги гапни айтиш учун, кимдир кўпчилик билмаган ҳақиқатни ошкор этиш учун, кимдир ўзгаларни тарбиялаш учун ёзади. Шуҳрат қозониш, моддий манфаатдорлик омилларидан ҳам кўз юмиб бўлмайди.

— Саволингизни, унинг тагидаги нимкосани ҳам тушундим. Турк адиби Азиз Несиндан «Шунча ҳикояни қандай қилиб ёзгансиз?» деб сўрашса, «Олти фарзандинг бўлса сен ҳам ёзар эдинг» деб жавоб қайтарган экан.

Шахсан ўзимда асосан уч туртки кўпроқ кузатилган. Моддий шароитни яхшилаш, ўзлигимни баён этиш ва жамият манфаати йўлида болаларни тарбиялаш. Вақт ўтиши билан уларнинг ўрни алмашиб турган. Мисол учун «Сариқ девни миниб»ни ёзган кезларим моддий шароитим яхши эди. Қалам ҳақини хаёлимга келтирмаганман. Фельетонларга сиғмаган ўйларимни бадиий шаклда қоғозга туширишга уринганман. Яъни, ёшлигида тарбия кўрмаган бола келгусида фельетонга қаҳрамон бўлиши мумкин деган гапни жамлаганман асарга.

Ижод чоғида, ғоя туғилаётган пайтдаги дастлабки тўлқин онларида ҳеч нарсани аниқ ўйлаб кўрмайсиз, хаёл руҳда туғилаётган шуълаларни тутиб қолиш билан банд бўлади. Сиз айтган бошқа омиллар кейин юзага чиқади. Эсласак, Бальзак, Достоевский доимо шартнома асосида, қарзлардан қутулиш илинжида ёзган. Лекин бу, икки буюк адиб фақат пул учун ёзган деб бўлмайди.

Чехлар яратган «Капитан Тенкешнинг саргузаштлари» филмини бутун ўзбекистонлик болалар севиб томоша қилган кезлар ўйлаб қолдим: номардларни аҳмоқ қилиб тутқич бермай юра оладиган қаҳрамон йўқми ўзимизда? Шу ўй «Қасоскорнинг олтин боши» романим яратилишига туртки бўлган. «Йиллар ва йўллар»да Бузрукхўжа ота олдидаги қарздорлик бурчимни адо этишга интилганман. «Ширин қовунлар мамлакати»да жамиятнинг қонини булғатган микробларни кўрсатишни ўйладим. «Беш болали йигитча» эса... бу роман менинг кўз ёшларим...

Ёзувчи кулаётганда йиғлаётган, йиғлаётганда кулаётган бўлади. Ҳошимжон образини яратаётиб кулиб йиғладим, «Мунгли кўзлар»ни йиғлаб ёздим. Менда иккови тенг келади. Руҳимни тушунолмайман...

— Кўринадики, болаликда ёзувчилик қобилиятини тарбиялайдиган муҳитда яшамагансиз. Ҳатто китоб ўқиш имконияти ҳам чекланган. Ўзингизга устоз бўларли, кўнгилга ўтиришган адиб ким эди ўша пайтлар!

— Такрорлайман, 40-йилларнинг болалари китоб ўқимай улғайган. Мен учун яхлит бирон ёзувчи ёки бирон йўналиш мактаблик вазифасини ўтамаган. Чеховни ўқиганман. Марк Твен, Ж. Верн. Кейинроқ С. Аҳмад асарлари ибрат вазифасини ўтаган. Улуғлардан олган сабоғим шуки, буюкликнинг уч қирраси бор. Булар: фантазия, билим ва меҳнатсеварлик! Шу уч омилни интизомга бўйсундиришда гап кўп.

— Ижодий меҳнат интизоми ҳам турлича бўлар экан-да. Масалан, Сиз Фолкнер ё Хемингуэйга ўхшаб ҳар куни соатлаб ўтирмайсиз.

— Йўқ-йўқ. Менинг ёзишим — парча-парча булутларнинг тўпланиб, қуюқлашиб қаттиқ жала қуйишига ўхшаб кетади. Мен стулда ўтириб ўйламайман. «Романларимни кетмон билан ёзганман», десам ишонаверинг. Томорқада ер чопаётиб хаёлан пишитиб юраман, сўнг, бир йўла ёзишга ўтираман. Шу тахлит, ҳар бир романимни ёзишга бир ойдан вақт кетган, холос. Жуда қаттиқ, тез ёзаман. Ҳаддан ташқари кўп чекиб юбораман. Толиқаман. Сўнг, диктовкага ўтаман.

— Таҳрир, такрор ёзиш, сайқал бериш нима бўлади!

— Такрор ёзсам ўзимга ўзим хиёнат қилаётгандек туюлаверaман.

— Жумлалардаги нотекисликлар, қайтариқлар шунинг оқибати эмасми!

— Буларни ўзим яхши биламан. М. Твен қаҳрамонларига эски, жулдур кийимлар ярашгандек, Сиз санаган қусурларим ўзимга ёқади. Мутлақо идеал қаҳрамон ҳаётда учрамагани учун ундай образ кўпчиликка ёқмайди. Айниқса, болалар хуш кўрмайди ундайларни. Асар қаҳрамонининг фазилатлари ҳам, қусурлари ҳам ҳаётдагидек бўлгани маъқул.

— Асарларингиз аксарияти саргузашт руҳида эканлиги ёзиш услубингиздан келиб чиқар экан-да.

— Эҳ-ҳе, саргузаштнинг имкониятлари ҳали тўлиб-тошиб ётибди. Ж. Верн фантазия, илм ва саргузаштни бирлаштира олган адиб. Ўзбекнинг пешонасига битта шундай адиб битмади-битмади-да!

— Воқеалар шиддатли кечаётган жойда, саргузашт авж олган асарда инсон ва ҳаёт фалсафасининг чуқур оқимларини тасвирлаш қийин. Хусусан, роман жанри ўзининг бадиий таҳлилидаги салобати билан, фикрининг қуюқлиги билан роман бўлади. Фолкнер «М. Твен яхши ёзувчию, романнавис эмас», деганда шуни назарда тутган, чамамда!

— Илгари гўзал ифодалар излар эдим. Кейин-кейин асл гўзаллик фикрдаги гўзаллик эканини англаб етдим. Дарахтнинг илдизи қанчалик чуқур кетган бўлса, унинг меваси шунчалик тотли пишади. Фавқулодда ҳолатларга мос келадиган кучли, Сиз айтгандек, фикрчан қаҳрамон тополмаганим рост. Бунга тез ёзиш услубим йўл қўймайди.

— На моддий, на маънавий манфаатни, турткини ўйламай, ҳатто китобхон савиясини ҳисобга олмай бирон роман ёзишингиз мумкинми!

— Йўқ. Бизнинг авлод вакиллари ундай ижод қилишга одатланмаган, ўзим ҳам ёзаётганда китобхонни, албатта, назарда тутаман. Кимлар учун ёзаяпман, тушунарли ёзаяпманми, кўпчиликка маъқул келадими — шуларнинг барини ҳисобга оламан.

— Демак, асарларингиз оммалашиб кетишини аввалдан мўлжалга оласиз. Бундан, оммалашмаган роман яхши асар эмас деган хулоса чиқмайдими!

— Сиз Европа адабиётидаги мисолларни назарда тутяпсиз, сезяпман. Шахсан мен, ўқилиши қийин, оммалашмаган улкан ёзувчилар қолдирган асарларни қаттиқ ҳурмат қиламан. Аммо-лекин биз ундай ёзишга одатланмаганмиз, китобхон халқимизда ундай асарларни ўқиш тажрибаси кам. Шу боис, ҳаёт ҳақиқатидан ижод ҳақиқати келиб чиқишини ҳисобга олсак, бизда асарларнинг муваффақиятини китобхонлар эътиборининг зўрлиги белгилайди. Ҳар қалай, халқ эътиборсиз қолдирганларни ўқиган эсим йўқ.

ДИЛ СЎЗИ

ҲАЙРАТГА ТУШАДИГАН УМР

У КИШИ — ЭРКАТОЙ. Бир-иккита одамнинггина эмас, бутун халқнинг эркатойи.

Аммо, эркатойликни суиистеъмол қилмайдилар. Ишга мунтазам бориб келадилар. Биринчидан, маошни оқлаш керак, иккинчидан, ёшлигидан бошлаб ўрганган интизом.

Эркатойликни суиистеъмол қилмайдилар, лекин хор қилиб ҳам қўймайдилар. Дуч келган одамнинг: «Ассалому алайкум!» деб қўлини кўксига қўйишидан, ҳар қандай даврага тўғри келганларида ҳамманинг ўрнидан туриб тўрга ўтказишларидан... хуллас, қозонган эътибору ҳурматдан тўла фойдаланадилар.

Ишдан қайтаётиб, кўпинча «Ойдин» газетаси ёки «Ёзувчи» нашриётига, ҳеч бўлмаганда Сайфиддин аканинг чойхонасига қўниб ўтадилар. Энг қадрдон кишилари билан шу ерда суҳбат бўлади.

Қаерга борсалар ҳам қўлда кўтариб юриладиган одам-у бироқ Наманганни кўпроқ яхши кўрадилар. Ҳар йили Чортоқда дам оладилар. Дам олишни қўяверасиз! У киши дам олган йигирма тўрт кун санаторийда ҳам байрам, ҳам ходимлар учун бироз ташвиш бўлади. Чунки, ора-чирада Тошкентдан, Наманагандан эса, ҳар куни бир неча гуруҳ бўлиб келиб турадиган мухлису ёр-дўстларнинг ташрифи изсиз қолармиди! Санаторий муддати тугаганидан кейин яна Наманганга чиқиб борадилар. Ҳам шаҳарнинг Фахрий фуқароси, ҳам мухлису дўстларининг эрка, азиз меҳмони сифатида толиққунларича юрадилар. Кейин... (ўзбек ҳамма нарсани, шу жумладан меҳмондорчиликни ҳам меъёридан оширмаса, ўзбек бўлмай қолади!) қуён!

У киши кириб борган даврага янги ҳаво, аския-ю латифа кириб боради. Яъни, гуркираган ҳаёт кириб боради. Ҳамма нарсанинг нархи осмонга чиқиб кетган бир пайтда у киши улашаётган текин кулги, хуш кайфият ҳақиқатан ҳам бебаҳо. Аслида бебаҳо дегани — текин дегани эмас, лекин текин нарсанинг бебаҳолари ҳам бўлади.

Гап ким тўғрисида кетаётганини сезиб турибсиз.

Ҳа, гап СССР халқ артисти Наби Раҳимов тўғрисида кетяпти.

Наби Раҳимовнинг бутун ҳаёти ҳавас қилгулик ҳамда ибратли.

У кечирган саксон икки йиллик умри (енгил кечган умр эмас, албатта!), серқирра, сербўёқ ижодий йўли, бугунги кундаги ҳолати ва мавқеи билан буткул ибратдан иборат.

Ҳар кимга ҳам бераввермайди бундай умрни. Муносиб бандасига беради. Бу — бизга ибрат эмасми?

Худо берган умрни қандай кечиришда ҳам гап кўп. Йигирма, ўттиз йилни удда қилиб яшаёлмаганлар бор. Саксон-тўқсонни уриб қўйиб, нима қилдинг, нима кўрдинг, десангиз, кўзини лўқ қилиб турадиганлар ҳам бор. Ёки йигирма-ўттиз йиллик бой, ҳар хил воқеаларга тўлиб тошган ҳамда аксинча, саксон-тўқсон йиллик қуруқ ўтган, қашшоқ умрлар ҳам бўлади.

Наби аканинг саксон иккиси — ҳақиқатан ҳам тўлиб-тошган, бой умр. Ҳар қандай бандаси ҳавас қилса арзигулик умр. Ибрат олса бўладиган умр. Ҳайратга тушадиган умр.

Қўқонлик бир косиб фарзандининг ўзбек санъатининг ёрқин юлдузига айланиши тадрижининг ўзи ҳайрат эмасми?

Санъатда одамнинг истеъдодигина эмас, иродаси ҳам синалади. Ундаги курашлар, бу курашлар тўлқинлари-ю гирдобларидан омон чиқиш ҳар қандай одамга ҳам насиб қилавермайди. Наби Раҳимов — шуҳрат юксаклигига кўтарилгунига қадар санъатнинг барча оташу тўфонларидан омон ўта олган санъаткор.

Шу ўринда масаланинг иккинчи томонига ҳам тўхталмоқ даркор. Машаққатлардан ўтиш, майли, бошқа гап. Халқимизда «семизликни қўй кўтарар», деган мақол бор. Демак, одамнинг пешонасига машаққатдан бошқа нарсаларни ҳам кўтара олиш ёзилган. Масалан, давлатни, мансабни, шуҳратни... Буларни кўтара олмай хароб бўлиб кетганларни биламиз. Наби ака, мана, олтмиш йилдан ошибдики, шуҳрат юкини бемалол кўтариб юрибди. Яшанг. полвон!

Наби Раҳимов — дахлсизлик зирҳи (брон) берадиган имтиёздан ор қилиб урушга кетган ва худога шукрки, омон қайтган санъаткор.

Наби Раҳимов махсус таҳсил олмаган санъаткорлар сирасига киради. Аммо, жуда кўп олий маълумотли, ёш ҳамкасбларидан идрокининг чуқурлиги, тафаккурининг кенглиги билан ажралиб туради. Шунинг учун гапга чечан маҳмаданалар Наби аканинг олдида тилларига унчалик эрк беришавермайди.

Наби ака Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрининг шуҳратини таратганлардан бири. Ҳаёти шу театр билан боғлиқ. Ҳамза театри шаънига айтилган ҳар қандай гапни ўзининг шаънига айтилган гап, деб билади. Аммо театрни кўр-кўрона ҳимоя қилмайди. Агар Ҳамза театри жамоаси ичида театрнинг бугунги фаолиятига танқидий назар билан қарайдиган иккита одам бўлса — биттаси Наби Раҳимов, битта бўлса, у — Наби Раҳимовнинг ўзи. Театр шаънини ўйлашнинг бу — ягона ҳалол, сергак йўлидан бориш ҳам бир ибрат.

Наби ака ҳали жуда тетик, серҳаракат, ишга чанқоқ. Кинода, дубляжда фаол иштирок этиб келяпти. Аммо театрдаги фаолиятидан унчалик қониқмайди. Ўн йилнинг нари-берисида иккита спектаклда йирик рол ўйнади. «Ғариблар» анчадан бери ўйналмаяпти. «Жонимни ол, жонгинам» ҳам ҳар хил сабабларга кўра кам ўйналади. Актёр одам доим рол билан тирик. Наби ака ҳам доим янги-янги ролларда банд бўлишни орзу қилади, лекин асар йўқ, йўқ жойдан асар топиб қўядиган режиссёр йўқ, демакки, рол ҳам йўқ. Ҳам актёр ўз фаолиятидан қониқмайди, ҳам томошабин севимли санъаткорининг ижодидан баҳраманд бўлолмайди.

Қовжираб ётган саҳрони тасаввур қилинг. Бетон новлардан сув оқиб ўтяпти, аммо ундан бир томчи ҳам ерга тушмайди. Сув оқиб кетяпти, саҳродаги қовжираган гиёҳлар қовжираганича турибди. Наби Раҳимовнинг истеъдодидан фойдалана олмаётганимиз мана шу манзарани эслатмайдими?

Бу гаплар — бахтли санъаткорнинг ўкинчлари. Булардан хулоса чиқариб оладиган одам топилармикан?

Энди, Наби аканинг табиати, ҳаётдаги ва санъатдаги моҳиятидан келиб чиқиб, маъюсликдан яна хурсандликка қайтайлик. У кишининг инсонлик ва санъаткорлик хусусиятидан иккита мисол:

Ўтган йили саксон йилликлари муносабати билан Ҳамза театрида ош бердилар. Ҳамза театри йўлнинг устида, унинг устига кимсан — Наби Раҳимов ош беряпти, у ердаги одамни тасаввур қилсангиз керак? Ким келади-ю, ким кетди — ҳисобини олиш қийин. Аммо, Наби Раҳимов, актёр Наби Раҳимов, зеҳни баланд, хотираси баланд Наби Раҳимов учта қадрдонининг ошга келмаганига эътибор беради. Кейин учрашиб қолишганида, гарчи улар ўзларига боғлиқ бўлмаган узрли сабабларга кўра ошга келишолмаган бўлса-да, роса гина қилади (қавс ичида айтиб қўяйки, Наби акада сизу бизга ўхшаб гина қилиб ўтириш одати йўқ — набираҳимовчасига боплаб тузлайди!) Юзлаб одам Наби аканинг кўнглидаги учта ўринни тўлдиролмайди.

Бир тўйда консерватория толиби бўлмиш ёш ҳофиз хизмат қилди. Ош тарқаб, хизмат тугаганидан кейин Наби ака улфатлари билан ўтирган уйга кириб иккита қўшиқ айтиб берди. Қўшиқларнинг бири «Куйгай» эди. Қўшиқ тугаганидан кейин Наби ака ҳофиз йигитга бу қўшиқ яралиши даврида Юнус Ражабий билан қилган мулоқотларини гапириб бера туриб, қўшиқни бошидан охиригача қайта айтиб чиқди. Яна қандай айтиб чиқди, денг? Ўша ҳофиз йигитдан яхшироқ қилиб айтди. Овоз жиҳатидан эмас, албатта, ижро жиҳатидан. Оҳангдаги тебранишларни шундай ўрнига қўйиб айтдики, ҳофиз йигит, эҳтимолки, ўз устозларидан олмаган таълимни драматик актёр Наби Раҳимовдан олди.

Хуллас, гапираман десак, гап кўп. Наби Раҳимовдек улкан санъаткор ҳақидаги барча гапни каттакон рисолаларга ҳам сиғдириш қийин. Юқорида айтилганлар улкан санъаткорга бир мухлисининг кўчада дуч келиб қолганида салом берганидай бир таъзими, холос.

Наби ака!

ЎЗИНГИЗНИ, САНЪАТИНГИЗНИ халқингизга тўла бахшида қилолмаётганингиздан унчалик ўкинманг. Боя бетон новдаги сувни эсладик. Биз Сиздан тўла баҳраманд бўлолмаётган бўлсак ҳам, ёнимизда оқиб турганингиздан, ҳеч бўлмаса эпкинингиздан баҳра олаётганимиз билан бахтлимиз. Сизнинг ичакузди аския ва латифаларингизни, теша тегмаган гапларингизни эшитиб турганимиздан, умуман маданиятимизнинг сиздай йирик намояндаси билан мулоқот қилиш бахтига муяссарлигимиздан бошимиз осмонда.

Саҳнага кўп чиқмасангиз, кўчага кўпроқ чиқинг. Сиз томошабинлар билан тириксиз, томошабинлар эса, сизни кўришдан бахтиёр.

Оқиб тураверинг, оқсоқол! Бизга ибрат бўлиб юраверинг!

Машраб БОБОЕВ

МУҲАММАДСОЛИНИНГ ТОШКЕНТГА САЁҲАТИ

Агар кимки Муҳаммадсолини шу вақтгача танимаган бўлса, «Тошкентга саёҳат» спектаклидан кейин уни билмаган одам қолмади, десак муболаға бўлмас. Келинг, сизни дастлаб ана шу актёр ҳақидаги баъзи таассуротлар билан таништирайлик.

Наби РАҲИМОВ, халқ артисти:

— «Тошкентга саёҳат» спектаклини кўриб, бошим осмонга етди. Ёдимга ёшлигимни — Фарғонада, Қўқонда юрган кезларимни солди. Дунёдан ўтиб кетган ажойиб Юсуфжон қизиқдан бошлаб Комил қори ва кўп қизиқчиларни эслатди.

Спектаклдаги Асомбой образини яратган Муҳаммадсолининг маҳоратидан мамнун бўлдим.

Шароф БОШБЕКОВ, драматург:

— Муҳаммадсолининг иқтидори менга маъқул тушиб қолди. Қўчқорда Солижондан бўлак актёрни тасаввур этолмайман. Қолаверса, Фарғона театри Ўзбекистоннинг ҳамма жойларига, Украина, Москвага боришди. «Темир хотин» спектаклида Қўчқор роли учун Солижон «Энг яхши эркак» ролининг ижрочиси» деган мукофотга эришди. Солижон тиниб-тинчимас актёр, «Тошкентга саёҳат» спектаклида биз яна бир бор бунинг гувоҳи бўлдик.

— Асли Фарғона вилоятининг Тошлоқ райониданман, — дейди М. Юсупов. Ўқувчилик йилларида Ўзбекистон телевидениеси орқали бериладиган «Экран хандаси», «Миниатюралар театрида» Эргаш ака, раҳматли Ҳасан ака, Садир аканинг чиқишларини мазза қилиб томоша қилардик. Синфдошим Набижон Собиров («Халқ сўзи» рўзномасининг Фарғона вилояти бўйича мухбири) билан ўша телевидение ҳангомаларини эсимизда сақлаб, ўзимиз ўқиётган 3-мактабдаги тенгдошларимизга, ота-оналаримизга ижро этиб берардик. Айниқса, Ғафур Ғуломнинг «Шум бола» спектаклидан сўнг Хайрулла аканинг санъатига қизиқиш ортди. Болаликдаги қизиқишим 1972 йили Тошкент Театр ва рассомлик институтининг тайёрлов бўлимига ўқишга киришимга кўмак бўлди. Домламиз Арсен Исмоилов бизни илиқ кутиб олди. 1973 йилдан шу олий ўқув даргоҳининг актёрлик факултетига қабул қилиндим. Сўнг ҳарбий хизмат... Кейин Фарғонага қайтдим...

— Ўз ихтиёрингиз биланми?..

— Албатта, институтда «домла» бўлиб қолиб кетишим мумкин эди. Лекин беш-олти йил ижарада яшаб, қийналганман. Уй сўрасам, беш-олти йил сабр қилинг дейишди, қолаверса, ота-онам «Тошкентда шунча юрганинг бўлади» дедилар. 1979 йилдан шу кунгача театрдаман. Марҳум, Ўзбекистон халқ артисти Зуннун Мадалиев, Ўзбекистон халқ артисти Солижон Аҳмедов, Жамолиддин Охунов каби устозлар менга йўл кўрсатдилар. Талай саҳна асарларида ўйнадим. Ўшлик драматург Абдуғаффор Абдуғаниевнинг «Кулги зарби» спектаклида марғилонлик Сулаймон қори қизиқчи образини яратгандим. Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Бир ўликка, бир тирик» спектаклида яратган образим учун 1988 йили вилоятнинг «йилнинг энг яхши роли» деган мукофотига муяссар бўлдим. Режиссёр Олимжон Салимов Шароф Бошбековнинг «Темир хотин» спектаклини қўйди. У 1988 йили республика кўригида биринчи ўринни олди. Унда мен Қўчқор образи учун «йилнинг энг яхши ижрочиси» деган мукофотга сазовор бўлдим. Сўнг «Наврўз-89»да шу спектаклимиз биринчи ўринни олди ва мен «энг яхши эркак роли ижрочиси» мукофотини олдим.

— Солижон ака, сизни ҳозир мукофотлар «ўраб олган» давр. Бугун биз танқли кулги устаси Ижроқўм бувани экранда кўргимиз келади. Марҳум Ҳамза Умаров, Лутфихоним Саримсоқова иштирок этган бирор спектакл ёзиб олинмаган. Демоқчиманки, ҳар бир санъаткорнинг ўз ўрни бор. Айниқса, фақат уларнинг ўзларига хос образларни авлодларга қолдирсак ёмон бўлмасди. Лекин...

— Ҳа, сиз айтган рўйхатни анча давом эттириш мумкин. Менимча, ҳар бир санъаткорга ҳурмат доимий бўлмоғи керак, сиз дунёга машҳур санъаткор ҳақида айтяпсиз... Лекин Фарғона, Қўқоннинг ўзида ҳам қандай артистлар дунёдан ўтиб кетишди. Ҳатто республикага ҳам танилмадилар. Лекин уларнинг ижросини биров ўйнай олмайди. Жумладан, Зуннун Мадалиевдек инсонни юртимизда кам киши билади. Агарда у киши Тошкентда ижод қилганларида... Афсуски, эътиборсизлик оқибатида кўп нарсаларни йўқотиб қўяпмиз.

— Сизнинг шогирдларингиз ҳам борми?

— Шогирд!.. (кулиб) ўзим ҳали шогирдман-ку!

— Оилангиз ҳам санъаткорми?

— Турмуш ўртоғим Саломатхон Тожибоева Тошкент Театр ва рассомлик санъати институтини тамомлаган, Тошлоқ район маданият уйининг директори. Вилоят, районларда ўтказилаётган анжуманларда қўшиқлар ижро этади ҳам ажойиб она. Уч фарзандим бор: Ферузахон, Санжарбек, Сарварбек.

— Театр ва томошабин муносабати ҳақида нима дея оласиз?

— Фарғона театри томошабинларга кўпроқ комедия жанрида асарлар тортиқ қиляпти. Халқ қизиқчилиги билан уларни театрга чақиряпмиз. Менимча, бугунги иқтисодий танглик пайтида драматик ва фожиали спектакллар билан томошабинни ушлаб туриш сал мушкулроқ. Албатта, бу жанрларни инкор этмоқчи эмасман. Фақатгина ҳозирги кунда улар бироз орқага сурилди. Чунки бугун биз томошабинларнинг чарчоғини ёзишимиз керак. Шунингдек, ҳақиқий ўзбек миллий театр мактабини яратишимиз лозим.

— Ҳозирги ўзбек театршунос, танқидчиларига муносабатингиз?

— Театр танқидчилиги мураккаб соҳа. Ўзбек танқидчиларимиз хафа бўлишмасину, очиғи, улар холисона баҳо беришда қийналадилар. Шунинг учун ҳам ўртамиёна спектакллар кўпайиб кетди. Ўртамиёна спектаклни «қўйманг» деганларида, аччиқ бўлса ҳам, тўғри бўларди. Танқидчилардан Қамариддин Ортиқовни ҳурмат қиламан. У ўз фикридан қайтмайди, актёр, спектакл ҳақида очиқ-ойдин гапира олади. Бундан ташқари, Нафиса Зоҳидова, Тоҳир Исломов ҳам, назаримда, тўғри ёзадилар. Лекин юзингизга «ундай», экран, радио орқали «бундай» деб айтадиган танқидчилар жуда сероб. Умуман, театр ва биз учун холис баҳо берадиган танқидчининг фикри жуда зарур. Уларнинг фикри, йўли бизнинг истиқболимизни оидинлаштиради. Мана, ўша танқидчиларимиздан 5-6 таси Фарғонага бориб, «Тошкентга саёҳат»ни кўриб, фикр алмашганимиздан сўнг шундай ютуққа эришдик. Айниқса, Қамариддин ака, Элдор Мухторов биз билан бирга ишлашди.

— Қўчқор ва Асомбой образларини бу қадар маҳорат билан яратганингиз сири нимада?

— Ҳар ким ўзи истаган, маъқул ролга ҳар хил тайёрланади. Менку Қўчқор, Асомбойларни, асарни ўқибоқ, маъқул бўлганидан «касал» бўлиб қолганман. Юриш-туришим шу ролларга бориб тақалади. Истайманми, истамайманми, барибир, улар ҳақида ўйлашга мажбурлик ҳисси пайдо бўлади. Қаҳрамонларимдаги характерли хусусиятларни кўчакўйдаги одамлардан оламан. Сулаймон қори, Охунжон Қизиқ, Юсуфжон қизиқнинг услубидан фойдаланаман. «Тошкентга саёҳат»даги «Борсам-у, у бўлмаса» сюжети ҳам Сулаймон қори билан Охун қизиқ ўртасидаги суҳбатдан олинган.

— Режиссёр билан актёр ўртасидаги муносабатлар қандай бўлиши керак?

— Баъзи режиссёрлар актёрларга айтганини, албатта, қилдиради. Ахир тобе бўлмаслиги керак. Чунки тобелик билан юксак санъат асари яратиб бўлмайди. Ўзимизнинг режиссёримиз Олимжон ака Салимов мисолида оладиган бўлсак, у киши актёрлар қалбини яхши тушунади.

Олим ака давригача Фарғона театрининг асосчиларидан бири Зуннун Мадалиев, шунингдек, Носир Отабоев, Маҳмуджон Ғуломов каби режиссёрлар тарбиясини олганман. Ахир, айтишган-ку «уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар», деб. Ҳамма гап ана шу устанинг биз, актёрларни қай томонга қараб «йўрғалатишида».

Албатта, актёр иқтидори қирраларининг қай тарзда намоён бўлиши режиссёрга кўп томондан боғлиқ. Лекин, барибир, режиссёр меҳнати ва актёр фаолияти шундай узвий жараёнки, бу жараёнда ҳар икки томоннинг ҳиссаси, бирдек салмоқли. Муҳаммадсоли Юсупов ана шу салмоқнинг бир томонини кўтаришга қодир санъаткорлардан эканини намоён қилди.

Суҳбатдош:
Мухтор СУЛАЙМОНОВ

СУРАТДА: Муҳаммадсоли Юсупов «Темир хотин» спектаклидаги Қўчқор ролида.

Маҳмуд НАМОЗОВ:

ҚОЯЛАР МЕНДАН ҚЎШИҚ СЎРАЙДИ

Маҳмуд Намозов — илк қўшиғи биланоқ мухлислар тилига тушган хонанда. Бу унинг Ботир Зокиров номидаги I жумҳурият ёш эстрада хонандалари кўрик-танловида ижро этган «Бахшиёна» қўшиғи эди. Хонанда кўрик-танловда 2-ўринни эгаллади. Унинг қўшиқ куйлаш услубидаги ўзига хослик, дашту далалар нафасини, ҳар бир сўзингиз минг бор такрорлайдиган тоғу тошлар акс-садосини, салобатини қўшиқчилигимизга олиб кирди. Унинг ишлар доирасида бахшичилик мактаби анъаналаридан тортиб замонавий рок мусиқаси унсурларини-да кўриш мумкин. Муҳими, унинг изланишлари беҳуда кетмаётир. Қўшиқлари мухлисларини топиб бормоқда.

Қуйидаги суҳбатимиз ана шу ҳақда.

— Маҳмуд ака, қўшиқларингизда бахшичилик мактаби таъсири сезилади. Оҳанглар ҳам, ижрочилик услуби ҳам бахшиларимизнинг дўмбира чертиб термалар куйлашини эслатади. Нега айнан шу йўлни танлагансиз?

— Сурхондарёдаги бахшичилик мактаби у ердаги санъатнинг барча турларига таъсир этиб келмоқда. Шу жумладан, адабиётга ҳам. Сурхондарёлик шоирлар шеърларидаги халқ оғзаки ижодига оҳангдошлик ҳам шундан. Масалан, шоир Усмон Азим қаламига мансуб «Вахшиёна» шеърлар туркумини олайлик. Бахшичилик халқ руҳиятига, тафаккурига энг яқин турадиган санъат тури. Шу маънода мен ҳам қўшиқчи сифатида бошқача ижрочилик услубини танлашим мумкин эмас эди.

— Унда нега қўшиқларингизда Ғарб мусиқа унсурлари бор? Одатда, дўмбира жўрлигида куйланган термаларга эстрада мусиқаси оғирлик қилмайдими?

— Ҳозирги қўшиқларимизни фақат миллий чолғу асбоблари жўрлигида ижро этиш керак, деган бир ёқлама фикрга қўшилмайман. Тўғри, миллий чолғу асбоблари жўрлигидагина ижро этилиши лозим бўлган қўшиқлар ҳам бўлиши зарурлигини ҳеч ким инкор этмайди. Бироқ мусиқа табиатан — байналмилал ҳодиса. Уни бир тилдан иккинчисига таржима қилиб бўлмайди. Шунинг учун ҳам, бир мусиқа асбобини бизники, қолганларини Европаники, деб ажратиб ўтириш ярамайди. Ҳамма гап мусиқа асбобларидан қандай фойдалана олишда. Миллий чолғу асбобларимиз инсон юрагидаги изтиробли кечинмаларни, руҳий тушкунликни ҳазин куй билан гина ифода этса, замонавий мусиқа асбоблари ёрдамида кўповозлиликка эришиш мумкин. Ғарб мусиқасида ана шундай тамойил кучли. Бу мусиқа оғирлик қилмайдими, деган саволингизга келсак, бунга бир мисол билан жавоб бермоқчиман. Яқинда дўстларим билан биргаликда шоир Яҳё Тоғанинг «Кетди» шеъри асосида ашула тайёрладик.

Қийқиришиб ўттиз-қирқта
бола кетди,
Қўшни қизни қон
йиғлатиб ола кетди.
Менинг мағрур, эгилмаган
бошларимни
Тегирмоннинг тошларига
сола кетди.

Замонавий мусиқа асбоблари ёрдамида севгилисидан ажраб қолган ошиқнинг юрагини ўртаб юбораётган тўй манзараси: ёр-ёр айтишлар, куёв-навкарларнинг қийқириқлари ҳамда карнай-сурнай садоларини қўшиққа олиб киришга ҳаракат қилдик. Бу ошиқнинг муқаррар айрилиқ олдидан туяётган ҳисларини тўлароқ ифодалашга ёрдам беради, деб ўйлайман. Чунки ҳаётнинг ўзи мусиқа. Ошиқ ҳолатини замонавий мусиқа асбобларининг табиат шовқинларини бера оладиган садолари билан ҳам ифода этиш мумкин.

— Кўповозлилик нима?

— Тасаввур қилинг, сизнинг суратингизни рассом фақат бир хил ранг билан чизса, бу якранглилик бўлади. Рангли сурат учун эса кўп ранглар керак. Мусиқада ҳам шундай. Инсон кечинмаларини, руҳий тўлғонишларини, юрак драмасини кўповозлилик асосида тўлароқ ифодалаш мумкин. Бизнинг жуда бой мусиқа меросимиз бор. Уларни ҳаммамиз севиб эшитамиз. Агар ўша меросимизни ҳам кўповозлилик асосида ижро этишни йўлга қўйсак, унинг мухлислари сони янада ортган бўлур эди. Боя айтганимдай, мусиқанинг миллати йўқ. Ҳамма гап уни барчага бирдай манзур қила олиш йўлларини излаб топа билишда.

— Қўшиқ матнини ўзингиз танлайсизми?

— Албатта. Бўш вақтларимда шеърий китобларни варақлашни ёқтираман. Бу менга фақат ашула учун шеър танлашга эмас, умуман, концертларга тайёргарлик кўришимга ҳам ёрдам беради. Ҳар бир ҳофиз бирор қўшиқни ижро этишдан олдин унга мухлисларни тайёрлаши керак. Халқ достонларини куйлаётган бахшилар тажрибаси бу борада қўл келади. Улар ҳар бир айтилажак қўшиғига даврани тайёрлаб борган. Бунга достонлар сюжети катта ёрдам беради. Мен қўшиқ куйлашдан олдин унинг руҳига мос тушадиган яхши бир шеър ўқиб беришни маъқул кўраман. Шунда қўшиқнинг таъсирчанлиги янада ошади.

— «Бахшиёна» қўшиғингиз қандай пайдо бўлган?

— Хабарингиз бор, Шерободда бахшичилик мактаби бўлган. Унинг анъаналари ҳозир ҳам давом этиб келмоқда. У ерда Шерна деган машҳур бахши ўтган. Унинг мактабини ўтаган шогирдлар эл олдига чиқишидан олдин имтиҳондан ўтишган. Бахшининг ўзи имтиҳон қилиб, саволларига жавоб бера олган шогирдларига оқ йўл тилаб, фотиҳа берган. «Бахшиёна» қўшиғи ҳам устоз-шогирднинг савол-жавобидан иборат:

Бир нарса бор осмон
бетда дўланган,
Бир нарса бор еру
кўкка эланган,
Бир нарса бор жерда
жотиб суланган,
Болам, шогирд бўлсанг,
шундан хабар бер менга.

Булут бўлар осмон бетда
дўланган,
Ёмғир бўлар еру кўкка
эланган,
Жилон бўлар жерда жотиб
суланган,
Бобом, шогирд бўлсам,
сизга жавоб шу бўлар...

Қизиғи шундаки, мен қўшиқ қилиб айтган «Бахшиёна»нинг айрим мисралари Махтумқулининг Дурди шоир билан айтишувида ҳам учрайди.

— «Бахшиёна», «Ҳай Гулдона, Гулдона» каби қўшиқларингиз Сурхондарё шевасида айтилади. Бунинг сабаби нима?

— Ҳар бир жойнинг ўзига хос колорити бор. Агар мен сиз айтган қўшиқларим матнини адабий тилга ўгирадиган бўлсам, улардаги жозиба, ўзига хослик йўқолади. Хоразмда ижро этиладиган халқ қўшиқлари ҳам шундай.

— Ўша кўрик-танловдан кейин нимагадир кўринмай кетдингиз. Аксарият қўшиқ ихлосмандлари сизни фақат ўша машҳур «Бахшиёна» ҳамда устоз Миртемир шеъри билан айтиладиган «Кулгичи» қўшиғи ижрочиси сифатида билишади. Кам ижод қиласизми ёки бунинг бошқа сабаби борми?

— Гапингизда жон бор. Мен ансамблимиз қўмагида кўпгина қўшиқлар ижро этганман. Бироқ қишлоғимизда ҳам, вилоятимизда ҳам овоз ёзиш студияси бўлмагани сабабли уларни ёзиб олишнинг имкони бўлмади. Ботир Зокиров номли I жумҳурият ёш эстрада хонандалари кўрик-танловида қатнашишдан олдин бир-иккита қўшиқларимни Душанба шаҳрида ёздирган эдим. Ўша вақтлари энг катта орзуим телевидение ёки радио орқали қўшиқ куйлаш эди. Кўрик-танловда 2-ўринни олиш у ёқда турсин, унда қатнашишни ҳам хаёлимга келтирмаган эдим. Бир куни дўстим Равшан Намозов унинг дарагини топиб келди. Ва мени унда қатнашишга даъват қилди. Бу кўрик-танловда иштирок этиш учун тайёргарликни бошлаб юборишимизга сабаб бўлди. Саволингизга келсак, қўшиқ ёздириш учун мен Тошкентга келганим билан ансамблимиз бошқа аъзоларининг бунга имкони бўлмас эди. Бу ҳам етмагандай, Тошкентга келиб, қўшиғимизни ёздирадиган студия излаб овора бўлар эдик. Шуларни ҳисобга олиб, Тошкентга кўчиб келдим. Энди имконият туғилиб қолар.

— Кўпгина қўшиқчилар оналар ҳақида қўшиқ куйлашни ёқтираман, дейишади. Сиз ҳам шуни истайсизми?

— Менинг онам вафот этганига бир-икки йил бўлиб қолди. Лекин шу вақтгача онам хотирасига бағишлаб қўшиқ айтолмадим. Бу қарздорлик ҳисси мени тинч қўймайди. Лекин қани ўша мен қўшиқ қилиб айтишим лозим бўлган шеър?! Оналарга бағишланган юзларча шеърларни ўқиганман. Бироқ қўшиқ бўладиганини, менинг кайфиятимга тўғри келадиганини тополмадим. Бобботоғнинг онам туғилиб ўсган Чагам қишлоғига борганимда юрагим орзиқиб кетади. Тоғ манзараси, ўркач-ўркач қояларга қараб қўшиқ куйлагим келади. Қоялар мендан қўшиқ сўрайди. Мен бу қўшиқни қачон айтаман?

— Қайси қўшиғингиз ўзингизга кўпроқ маъқул?

— «Бахшиёна» мени элюртга танитди. Бироқ бу қўшиғимни бошқа сабабга кўра кўпроқ қадрлайман. У мени ҳамиша янги имтиҳонларга тайёр туришга ундайди. Қолаверса, унда мен туғилиб ўсган юртнинг, тилим чиққан шеванинг руҳи бор. Айниқса, ундаги «Бир нарса бор осмон бетда дўланган...» сатри ўта жозибали. Бу сатр мени ҳамиша ўша осмонда дўланган нарсага тинимсиз интилишга ундайди. Интилишнинг нима билан тугаши эса мени қизиқтирмайди. Муҳими, интилиш.

— Ниятингиз ҳамроҳингиз бўлсин!

ФАХРИЁР суҳбатлашди

ҚАЙСИ ТИЛНИ ЎРГАНАМИЗ?

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МАДАНИЯТИ қадимий бой маданиятлардан биридир. Маданиятимиз ва тарихимизнинг буюк намояндалари Муҳаммад Хоразмий, Касир Фарғоний, Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Форобий, Улуғбек, Имом Бухорий, Абу Исо Термизий, Замахшарий, Ҳаким Термизий каби юзлаб ўзбек олимлари ўз тарихий ва диний асарларини ўша давр анъаналарига кўра араб ва қисман форс тилида ижод этдилар ва жаҳон фани, — маданияти хазинасини ўлмас асарлари билан бойитдилар. Буюк алломаларимиз Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб ўз асарларида Қуръон, ҳадис ва бошқа диний ривоятларга мурожаат қилдилар. Шунинг учун араб ва форс тилидан, фалсафий-тарихий ва диний адабиётдан бехабар киши юқорида номлари зикир қилинган алломалар асарларини, ҳатто шоирлар шеърларини қийин тушунади.

Инқилобгача бўлган мактаблар ва олий мадрасаларда араб, форс ва ўзбек тили мукаммал ўргатилган, уни битириб чиққанлар буюк олимлар асарлари ва шоирлар шеърларини қайси тилда бўлмасин бемалол ўқиганлар, таҳлил қилганлар, уларни тарғиб қилганлар, кундалик ҳаётда, ёшларни тарбиялашда бу дурдоналардан фойдаланганлар, бу асарларни китобат қилиб, кўп нусхаларда кўчириб, халқ орасида тарқатганлар. Шулар меҳнати туфайли биз буюк алломаларимиз яратган жаҳоншумул асарлардан қисман бўлса ҳам баҳраманд бўлиб турибмиз.

Октябр тўнтариши туфайли бой миллий маданиятимиз оёқости қилинди, уни билган, ўн йиллаб мадраса тупроғини ялаган, уч тилни мукаммал эгаллаган олимлар, зиёлилар қирғин ва қувғин қилинди. Минглаб қимматбаҳо қўлёзмалар, ғирт саводсиз амалдорлар томонидан йўқ қилиб юборилди. Тарихимиз ва маданиятимиз тарихидан бехабар совет мафкурабозлари бой тарихимиз, фанимиз ва адабиётимизнинг асосий дурдоналарини социалистик тузумга ёт деб аёвсиз танқид остига олдилар, халқ оммасини улардан маҳрум этдилар.

Бу ҳам камлик қилганидек 1929 йили лотин, 1939 йили рус кирилл алифбосига ўтиб кетилди. Мактабларда араб имлосини, араб ва форс тилларини ўқитиш тўхтатилди. Кейинги авлод қадимий ўзбек маданияти хазиналаридан фойдаланиш, уни ўрганиш имкониятидан бутунлай маҳрум этилди. Нафақат ўқувчи ёки талаба, балки академик, фан доктори, профессор, доцентлар ҳам буюк аллома ва шоирлар асарларини қийналиб ўқийдилар. Ўрта ва қисман олий мактабларнинг адабиёт ўқитувчилари қадимги шоирларимиз асарларини ўқиёлмаслиги, тушунмаслиги уят эмасми? Ҳар бир кўзга кўринган олим, у қайси фан соҳасида бўлмасин, ўз халқи тарихи ва маданиятидан тўла хабардор бўлиши керак.

Яна бир муҳим масала устида тўхтаб ўтмоқчимиз. 1917 йилдан кейин ўзбек мактабларида рус тилини ўқитиш кенг жорий қилинди ва бунга энг кўп соатлар ажратилди, рус тилини ўқитишни яхшилаш бир неча маротаба Ўзбекистон Компартияси МК бюросида кўриб чиқилди ва тегишли тадбир-чоралар қўлланди. Бу, албатта, давр тақозоси билан керак эди, рус тилини ўрганиш ҳозир ҳам зарур. Умуман, эндиликда мустақил давлатнинг ёшлари барча халқаро тилларни чуқур эгаллашлари ҳам қарз, ҳам фарз. Шу билан бирга эндиликда тарихимиз, маданиятимиз, тилимиз, динимиз ва бутун урф-одатларимиз билан чамбарчас боғланиб кетган араб, форс тилларини ўрганиш бой маданий бойлигимизни ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва ўзлаштиришга олиб боради.

Илгариги мафкурачилар араб тилини ўрганиш динни кучайтиришга олиб келади, одамлар диндор бўлиб кетади деб чўчирдилар. Мактабларда бу тилларни ўқитишга бутунлай қарши бўлдилар. Агар тил ўрганиш дин билан боғлиқ бўлса, Оврўпо тилларини ўрганиш христиан динининг кучайишига олиб келмади-ку. Масжидларга бориб ибодат қилиб юрган диндор ўзбеклар орасида араб ва форс тилларини билганлар кўп эмас-ку!

АРАБ ВА ФОРС ТИЛЛАРИНИ ўрганишнинг асосий аҳамияти қуйидагилардан иборат:

1. Шу тилларни ўқитишни яхши йўлга қўйсак, ўз тарихимиз ва маданиятимизнинг минг йиллар давомида яратилган бой, жаҳоншумул хазиналаридан фойдаланиш, уларни кенг халқ оммасига етказиб бориш имкониятига тўла эга бўламиз. Уни жаҳон миқёсига олиб чиқамиз. Тарихимиз, ўзлигимизни танийммиз.

Тил ва тараққиёт

2. Араб, форс тилларини ўрганиш орқали минг йиллар давомида тарихий, маданий, диний ва бошқа соҳаларда биз билан чамбарчас боғланиб кетган, бевосита қўшниларимиз ва бутун ислом дунёси халқлари тарихи, маданиятини, шу жумладан, бой бадиий адабиётини ўрганамиз ва бу биз учун энг зарурдир.

3. Ҳозиргача бизда манбаъшунослик ва матншунослик мутахассислари етишмаслиги туфайли булар энг оқсоқ соҳа бўлиб келмоқда. Араб ва форс тилларини пухта ўрганмай манбаъшунос ва матншунос бўлиш мумкин эмас. Ҳозирда У. Каримов, А. Қаюмов, Б. Аҳмедов, Ш. Шомуҳамедов, А. Рустамов, А. Ҳайитматов, А. Ўринбоев, Н. Иброҳимов, С. Ҳасанов, Б. Ҳасанов, С. Ғаниева каби кўзга кўринган манбаъшунос ва матншуносларнинг ҳаммаси ТошДУ Шарқ куллиётини тугатган араб ёки форс, баъзилари ҳар иккала тилни мукаммал билган йирик мутахассислардир. Шулар меҳнати туфайли буюк олим ва шоирларимиз Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Форобий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Бобур, Машраб кабиларнинг жаҳоншумул асарларидан халқимиз баҳраманд бўлиб келмоқда. Лекин бу буюк олим ва шоирлар асарларини танқидий матни тайёрланмаганлиги матншуносликдаги ўта қолоқлигимиз натижасидир.

Агар араб, форс тилларини ўрганишни тўла йўлга қўйсак, кўплаб манбаъшунос ва матншунослар тайёрлаш имкони туғилади. Бу билан фан ва адабиётимиз дурдоналарини тушуниш, таҳлил қилиш, кенг халқ оммасига етказиб бериш ва кундалик ҳаётда, ахлоқ-одоб ва ёшларни тарбиялашда улардан самарали фойдаланиш имконига эга бўламиз.

4. Араб, форс тилларини билиш ўзбек тилини чуқур ўрганиш ва билиш имконини яратиб беради. Чунки ўзбек тили луғат бойлигида кўпгина араб ва форсий тилдаги сўзлар, иборалар мавжуд.

5. Мусулмон давлатлари билан турли соҳаларда алоқаларимиз кундан-кун тараққий этиб бораётган ҳозирги кунда араб ва форс тилларини чуқур ўрганиш орқали диний адабиётдан фойдаланиш, исломни тўғри ўрганиш имконига эга бўламиз ва диний ниқобдаги жаҳолатдан қутуламиз. Марказий Осиё халқларининг ислом қонуншунослиги (фиқҳ), ҳадисшунослик, тафсиршунослик соҳасидаги улкан ишлари билан танишамиз ва бутун ислом оламини улардан баҳраманд қилиш имконига эга бўламиз. Бу жаҳон миқёсида Ўзбекистон мавқеини янада юқори поғонага кўтаради.

6. Йигирмага яқин давлатда араб тили, Эрон, Афғонистонда эса форс тили давлат тилидир. Бу давлатлар билан ҳозир савдо-сотиқ ва маданий алоқаларимиз кундан-кун ривожланиб бормоқда, қўшма корхоналар, фирма ва ширкатлар ташкил қилинмоқда. Буларда ва уларнинг хориждаги бўлимларида ишлаш учун тил билган мутахассислар керак.

7. Ва ниҳоят, мустақиллик туфайли эски ўзбек имлосига қизиқиш кучайди, мактабларда ва олий ўқув юртларида ҳозир эски ўзбек ёзувини ўргатиш дарслари ўтилмоқда. Лекин мутахассислар етишмаслиги туфайли бу дарслар кўп жойларда, айниқса туманларда ўқитилмаяпти, баъзан эса малакасиз, эски ёзувни чалачулпа ўрганиб олган ўқитувчилар дарс бераяпти. Агар мактаб ва олий ўқув юртларида араб ва форс тилларини ўқитиш жорий этилса, бу масала ўз-ўзидан ҳал бўлади.

8. Талабалар қадимий ўзбек ёзуви, араб ва форс тилларини билмаганлиги, ўқимаганлари учун адабиёт, тил ва тарих соҳасида мутахассислари тарихий манбалардан, классик тил ва шеъриятга оид асарлардан фойдаланиш, уларни таҳлил қилиб, ўқувчиларга етказиб бериш қобилиятига эга эмас, билим доиралари ниҳоятда чекланган.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, дунёнинг деярли ҳамма мамлакатларида мактаб ва олий ўқув юртларида битта чет тили ўқитилади (кўпинча инглиз тили) ва ёшлар шу тилни пухта эгаллаб оладилар. Махсус чет тиллар ва дипломатия институтларида бошқа тиллар ҳам ўргатилади, Россияда ҳам худди шундай. Бизда ҳам мактабларда битта чет тили (битта мактабда рус, бирида инглиз, бирида араб ва бирида форс, қисман мактабларда хитой, ҳинд, турк тиллари) ўқитишни жорий қилиш лозим. Махсус лицейларда ҳам шу тартибда ўқитиш керак. Лекин ҳамма ўрта мактабларда эски ўзбек ёзуви албатта ўргатилиши зарур.

Олий мактабларда эса Оврўпо тиллари махсус чет тиллар институтлари, университетлар қошидаги чет тиллар куллиётлари ва аниқ фанлар (математика, физика, кимё, биология, табобат каби) куллиётларида ўқитилса етарли. Шулар тайёрлаб берган мутахассислар жумҳуриятимизнинг Оврўпо ва жаҳон тилларига бўлган ҳозирги талабини тўла қондиради. Хорижий давлатларда ҳам мутахассислар чет тилларни ўрганиб келмоқдалар. Лекин аниқ фанлар куллиётларида ҳам эски ўзбек ёзуви ўргатилиши шарт.

Олий мактабларнинг ижтимоий фанлар куллиётларида (тил, адабиёт, тарих, фалсафа, ҳуқуқ, иқтисодиёт каби) араб ёки форс тили ўқитишни жорий қилиш керак.

Агар шу биз айтган таклифлар амалга ошса, кейинги авлод мутахассислари ўзбек тилини билган, қадимий бой ўзбек маданияти, тарихи ва адабиётидан хабардор, ҳақиқий ўзбек зиёлиси бўлиб етишадилар.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ВА ХАЛҚ таълими вазирликлари ўз ўқув режаларини қайта кўриб чиқишлари, ушбу муҳим масалани кўпчилик муҳокамасидан ўтказишлари мақсадга мувофиқдир.

Исматуллоҳ АБДУЛЛОҲ,
Наманган давлат дорулфунуни Шарқ тиллари кафедраси мудири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби,

Одилжон НОСИРОВ,
НамДД адабиёт кафедраси профессори, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси

СИЗ БУЛАРНИ ТАНИЙСИЗМИ?

Асримиз бошларида Қўқон шаҳрида янги усул мактаблари очилиб, бир қатор маърифатпарвар кишилар орасида бу мактабларга Мулло Абдул Ваҳҳоб қори Ибодуллоҳ ўғли ҳам раҳбарлик қилган.

Қўқонликлар орасида бу фидойи одам Ибодий домла тахаллуси билан танилганди. Мактабларда Ибодий домла қўллаган педагогикага оид усуллар ҳатто Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийда ҳам катта қизиқиш уйғотиб, у доно муаллимнинг кўп тажрибаларидан фойдалана бошлайди.

Абдул Ваҳҳоб Ибодийнинг қўлларида кейинчалик номлари кенг танилиб машҳур бўлган олим ва ижодкорлар таҳсил олишган. Булар орасида академик Мамажон Ўразбоев, Мамажон Қориев, Абдулла Қаҳҳор, Усмон Носир, Жавдат Абдулла, Амин Умарий, Иброҳим Назир, Темур Фаттоҳ, Собир Абдулла, Шокир Сулаймон, Чархий ва бошқалар бор эди.

Бу суратда Ибодий домла ўз ўқувчилари орасида тасвирга тушган эканлар. Лекин бу воқеа қайси кун, нечанчи йилда содир бўлганлиги ноаниқ.

Газета муҳарририяти газетхонлардан Қўқондаги «Дорулшафақа» деб аталган 3-интернатда олинган бу суратда ё ўзларини, ё бирон бир қариндошларини ёки дўсту биродарларини таниб, муҳарририятга хабар келиши мумкинлигини ўйлаб шу ҳужжатни чоп этишга қарор қилди.

Абдулҳаким Шаръий ЖУЗЖОНИЙ

ТАРИХИЙ РОМАНЛАР МУАЛЛИФИ

Мустақиллик шарофати билан чет мамлакатларда ўзбек адабиёти ва маданиятига қизиқиш ортмоқда. Афғонистонда ҳам ўзбек адабиётининг самимий мухлислари кўп. Улар ўзбек адиблари асарларини алоҳида меҳр билан кутиб оладилар. Афғонистонда ўзбек тилида чиқадиган «Юлдуз» газетасининг 1992 йил май ойининг 13-сонида Пиримқул Қодиров ва унинг «Юлдузли тунлар» романи ҳақида муҳаббат билан ёзилган бир мақола босилди. Ўшандан бери бирмунча вақт ўтди ва мақола муаллифининг ўзи ҳам ҳозир Ўзбекистонда яшаб, маданий-маърифий воқелигимизда фаол иштирок этмоқда. Ўзбек адабиёти намуналари хорижда қандай қабул қилинаётганига биз албатта бефарқ эмасмиз. Мақола шу томони билан ҳам эътиборли.

Ўзбек насри турли тарихий даврларни бошдан ўтказгандан кейин жаҳон адабиёти, айниқса ғарб адабиётига ошно бўлиши билан катта муваффақиятларга эришди. Жумладан, романчилик соҳасида ўзига хос ўрин тутди. Бу ютуқларни қўлга келтиришда, ўзбек буюк романчиларининг хизмати унутилмас аҳамият касб этади.

Абдулла Қодирий «Ўтган кунлар» ва «Меҳробдан чаён» номли тарихий асарлари билан ўзбек романчилигига асос солган бўлса, Ойбек ўз ижоди билан бу йўлни кенгайтириб, барҳаёт ёдгорликлар яратди. Ойбекнинг «Навоий» номли тарихий романи ўзбек романчилигида бир бурилиш нуқта ҳисобланади.

Ҳозирги ёзувчилар қаторида ўзбек адиби П. Қодиров тарихий романлари билан мушаххас бир мавқеъ эгаллайди ва ўзига хос бўлган адабий услуби билан ажралиб туради. У яратган асарлар воқеликдан келиб чиқиб ҳаётга чамбарчас боғлиқ бўлгани учун муштарийлар томонидан ҳарорат билан истиқбол бўлиб, қўлга тегмайди. П. Қодиров ўз халқининг адабиётига, тарихига ва тарихий такомул соҳасида ўзидан қолдирган изларига кўп қизиқади, жаҳон маданиятига унутилмас ҳисса қўшган бу халқнинг тарихий ифтихорларини тиклаш ва уларни авлодларга танитиш йўлида чин кўнгилдан хизмат қилмоқда. У ажойиб асарлари — «Юлдузли тунлар», «Авлодлар довони» таълифи билан бу йўлда олға қадамлар ташлади ва кўп муштарийлар диққатини ўзига тортиб шуҳрат қозонди.

П. Қодиров «Юлдузли тунлар»да темурийлар даврининг иккинчи босқичи бўлган бобурийлар империяси асосчиси, ўзбек халқининг буюк шоири, сиёсат арбоби Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ва фаолиятини бадиий маҳорат билан тасвирлайди, унинг кўп қиррали шахсиятини ёритиб беради. Муаллиф бу романда Бобурнинг ёшлигидан бошлаб ҳаётининг охиригача юз берган ҳодисаларни бирбирига улаштириб, тирик бир тарихий давр яратади, муштарийлар фикрини неча юз йил мозийга қайтариб фожиали воқеалар ҳамда ишқий можаролар ичидан ўтказади. Китоб икки қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисм «Аросат» унвони остида 9 фаслни ўз ичига олади. Иккинчи қисм «Фалакнинг гардиши» сарлавҳаси остида 7 фаслдан иборат бўлиб, хотима билан якунланади.

496 бетни ўз ичига олган бу ажойиб асарнинг биринчи қисми Туркистон шаҳар ва қишлоқлари, айниқса, Қува, Андижон, Самарқанд, Тошкентда содир бўлган воқеалар баёнидан иборат бўлса, унинг иккинчи қисми Афғонистон ва Ҳиндистон шаҳарлари, жумладан, Қундуз, Кобул, Лоҳур ва Аграда юз берган тарихий ҳодисаларни ифодалайди. Китобнинг равон услуби, ибораларнинг мустаҳкам таркиби, гўзал мажозий маъноларда юритилган калималар, ўхшатишлар орқали берилган тасвир ва ифодалар лаззатли бир жозиба билан ўқувчини ўзига тортади, асарни охиригача ўқиб бориш учун ташвиқ этади. Романнинг асосий қаҳрамони Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳодисаларнинг марказида ҳаракат қилади, уларнинг йўналиш томонларини белгилайди. Муаллиф роман саҳналарини тасвирлашда реалистик воқеаларга таяниб, «Бобурнома»нинг асл нусхасидан кенг фойдаланган.

Муаллиф Бобур сиймосини унинг ёшлигидан бошлаб ҳаётининг охиригача воқебинлик ва бадиий маҳорат билан тасвирлайди. Ундаги олий инсоний фазилатларни турли можаролар жараёнида кўрсатиб ўтади. Биз романда Бобурни фақатгина ҳарбий стратегист, буюк давлат арбоби, кенг империя асосчиси сифатида эмас, балки айни ҳолда бир адабиётшунос, муаррих, мунаққид, филолог, жуғрофийдон, йирик лирик шоир ўрнида кўрамиз ва унинг илм, санъат, адабиётга бўлган ишқу-алоқасини сезамиз.

Муаллиф қалам сеҳри билан Бобурнинг инсоний сиймосини мужассамлаштиришда катта муваффақиятга эришиб, ундаги ҳар ким сеза олмайдиган нозик ва дақиқ хусусиятларни ҳам маҳорат билан кўрсатади, руҳий хусусиятларини ёритиб беради. Китоб биринчи марта 1979 йил Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан 60000 нусхада босилган бўлса ҳам, ҳозир уни бозордан топиш қийин.

«Юлдузли тунлар» романининг таржимаси Ҳиндистонда нашр қилинди. Ўзбекистон киночилари ушбу роман асосида видеосериал яратиб томошачиларга тақдим этди. Ўн қисмдан иборат бўлган ушбу сериални томошачилар қизиқиш билан кўрмоқдалар.

Мен романни бундан неча йил муқаддам бир неча марта ўқиб уни дарий тилига таржима қилмоқчи эдим, аммо баъзи сабабларга кўра улгуролмадим. Неча ой илгари «Эл» — Ўзбеклар халқаро уюшмаси — даъватига биноан Тошкентга борганимда китоб муаллифи Пиримқул ака билан мулоқотда бўлдим. У киши илтимосимга биноан ёзган таржимаи ҳолини менинг ихтиёримда қўйди... Мен ўша таржимаи ҳолни бу мақола заминида ҳурматли ўқувчиларга тақдим этмоқчиман... менинг фикримча, уни ўқиш барча учун фойдали бўлиб, айниқса, ёш ёзувчиларимиз учун автобиография ёзишда ўрнак бўла олади. Биографияда келган баъзибир маъмус бўлмаган сўзлар қавс ичида муодил сўзлар билан тавзих қилиниб, ё уларнинг маънолари қавсда берилди.

Таржимаи ҳолдан сўнг роман иккинчи қисмининг учинчи фаслидан биринчи бўлим матнини ҳурматли ўқувчилар эътиборига ҳавола қиламиз.

«ЁЗНИНГ ТУҒИЛГАН КУНИ»

доимий ҳамроҳ

Шеър ҳақида шоирлар
Зўр гапларни ёзишган.
Шеър изтироб, шеър — юрак,
Шеър — ҳайрат, шеър — кўзлардир.
Пойлаб-пойлаб тутганим
Менинг ушбудир букун;
Шеър дегани, болалар,
ҚЎЛГА ТУШГАН сўзлардир.

Уринчоқ, куюнчак болалар шоири, Усмон Носир мукофоти лауреати Абдураҳмон Акбар кўп сўзларни қўлга туширган ижодкордир. Унинг «Кичкинтой ва пахтаой», «Сўзловчи ёмғир», «Эҳтиёткор тошбақа» деб номланган китобчалари ўқувчилар томонидан яхши кутиб олинган. Айниқса, Абдураҳмоннинг жумбоқли, жажжи қувноқ шеърлари, «Бир дафтар савол», «Хато шеърлар», «Рақамли шеърлар», «Топишмоқли алифбе» туркумлари болажонларга жуда маъқул тушган. Шоирнинг энг яхши митти шеърлари содда, шеърхонга бир ўқишдаёқ ёд бўлиб кетади. Мана, «Чақалоқ» деб сарлавҳа қўйилган шеър:

Ойим келса
Эшикдан,
Жилмаяди
Бешикдан.

Абдураҳмон Акбарнинг янги китоби — «Ёзнинг туғилган куни» мажмуасидан эса унинг сўнгги йилларда ёзган шеърлари ва таржималари жой олган. Тўплам «Осмоннинг кўзи», «Шоир дадам ҳақида шеърий ҳикоялар», «Иккинчи учрашув» деб аталган бўлимлардан иборат. «Уйғоқ булоқлар» қисмидан Фозил Ҳусни Доғларжа, Штефан Тудор, Уолтер де Ла Мер, Григорий Виеру, Нодар Думбадзе, Николай Ламм, Григорий Остер сингари хорижий болалар шоирларининг ижодиётидан намуналарнинг таржималари ўрин олган.

«Ёзнинг туғилган куни» «Чўлпон» нашриётида 1992 йили босилган. Муҳаррир — Ҳамза Имонбердиев; тақризчи — Турсунбой Адашбоев. Китобни мусаввир У. Солиҳов безаган. Мажмуа 10 минг нусхада нашр этилган.

ШУМ БОЛА ҚИРҒИЗЧА ҚАЛПОҚ КИЙДИ

Устоз Ғафур Ғуломнинг машҳур асарига тақлидан яратилган кўп серияли, қисқа метражли телефилмнинг дастлабки уч қисми томошабинларга тортиқ қилинди. Шу куннинг воқеалари мазкур филмга асос қилиб олинган.

«УшТВ» тижорат корхонаси директори Ҳалилжон Худойбердиев бошчилик қилаётган жамоа режиссёр Умаржон Олимжонов, бастакор Маъмуржон Шокировлар томонидан ҳамкорликда яратилган «Ўшлик шумбола» филмининг дастлабки сериялари жамоатчилик кўригидан муваффақиятли ўтди.

Шу кунларда ижодий коллектив «Қирғизистон» акционерлик жамияти ҳомийлигида филмнинг янги сериялари устида қизғин иш олиб бормоқда. «Шумбола» ролини ижро этиш таниқли бастакор Зиёмиддин Шокировнинг энг кенжа набирасига насиб этди.

Х. ЮСУПОВ
Ўш шаҳри

БИЛДИРИШ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Ҳ. Олимжон номидаги Адабиётчилар уйида (Ж. Неру кўчаси, 1-уй) 1993 йил 6 август куни соат 15 да Ислом Каримовнинг «Янги уйни қурмай туриб эскисини бузмаслик керак» китобининг муҳокамаси бўлади.

Муҳокамага ёзувчилар, барча адабиёт ихлосмандларини таклиф этамиз.

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ КОТИБИЯТИ

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ва Адабиёт жамғармаси Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, шоира Гулчеҳра Жўраевага отаси

Содиқ ЖЎРАЕВ

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этади.

— Ура, енгдик!..

АДАБИЙ АЛОҚАЛАР КУЧАЙМОҚДА

Тарих 1993, 23 июль куни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида атоқли ўзбек адиблари Абдулла Қодирий, Одил Ёқубов ва Шукруллонинг китоблари Туркияда нашр этилганлиги муносабати билан тақдима маросими ўтказилди.

Ёзувчилар уюшмасининг Ҳамид Олимжон номидаги Адабиётчилар уйида ёзувчилар, теле ва радио ходимлари, журналистлар ва адабиёт ихлосмандлари йиғилдилар.

— Туркия ва Ўзбекистон ўртасидаги маданий алоқалар, жумҳуриятимиз мустақилликка эришгандан кейин, кундан кунга юқори поғоналарга кўтарилиб бормоқда. Ўзбекистонда «Овроосиё» ТВ кўрсатувлари йўлга қўйилди, «ЗАМАН» газетаси чиқа бошлади, рассомлар, ёзувчилар, артистлар, журналистлар, ишбилармонлар икки томонлама борди-келди қилиб турибдилар. Мана энди Туркиянинг АРТ нашриёти холис ният ва ташаббус билан адабий алоқаларни юксалтиришга киришибди. Бу нашриёт ўзбек адабиётининг тўрт улуғ асари — Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар», Одил Ёқубовнинг «Улуғбек хазинаси», «Кўҳна дунё» ва Шукруллонинг «Кафансиз кўмилганлар» романларини босмадан чиқариб турк халқига тақдим этди. Биз нашриёт соҳиби Яшар Дуру ва таржимон Аҳсан Ботур (Эҳсон Ботир)га бу улкан хизматлари учун миннатдорчилик билдирамиз. Айни чоқда Туркия ҳукуматига алоҳида ташаккуримизни изҳор этамиз. Биз таржимон Аҳсан Ботурнинг олти ой ичида тўрт романни таржима қилиб нашр эттиришга эришганини асл меҳнаткашлик намунаси, қаҳрамонлик деб биламиз, — деди уюшма бошлиғи Жамол Камол.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг директори Бобохон Шариф ўз сўзида, салондаги меҳмонларнинг умумий фикрини ифодалаб, шундай деди:

— Биз яқин-яқинғача инглиз, француз, немис, испан, қўйингчи Япониядан тортиб Жанубий Америкагача бўлган адабиёт намояндалари ва уларнинг асарлари ҳақида соатлаб гапиришимиз мумкин эди-ю шундоқ ён қўшнимиз — жон қўшнимиз, қондош-қардош турк адабиётига келганда дамимиз ичимизга тушиб кетарди. Нозим Ҳикмат, Рашод Нури Гунтекин, Азиз Несин каби беш-ўн турк шоири-ю носирини санашдан нарига ўтолмасдик. Туркияда ҳам аҳвол шунга яқин эди: Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Маҳмуд Кошғарий каби беш-олти нафар боболаримизни билишар, билмагани шундан ҳам бехабар эди.

Бобохон Шариф турк-ўзбек ноширлари ўртасида конкрет битишувлар бошлангани, юқорида зикр этилган нашрлар шу алоқаларнинг самараси эканлиги, АРТ нашриёти яқин бир-икки йил ичида «Ўзбек адабиётидан сайланмалар» сериясини давом эттириб, ўзбек насрини 25 жилд ҳолда нашр қилиш ниятида эканлигини маълум қилди. «Ҳозир Пиримқул Қодир ўғлининг «Бобур» романи нашр арафасида. Бизнинг нашриётимиз ҳам имкон даражасида турк адабиёти намуналарини нашр қилиб туради. Чунончи яқин йил ичида Баҳоаддин Ўгалнинг «Турк асотирлари» («Турк митоложиси») китобини; «Турк халқ эртаклари»ни ва бошқа муаллифларнинг асарларини нашр қиламиз», деди Б. Шариф ўз сўзининг охирида. Сўнгра Аҳсан Ботур таржималарини республикамизнинг Навоий номидаги мукофотига тавсия этиш таклифини киритди.

Анжуманда Туркия ҳукуматининг Ўзбекистондаги Буюк Элчиси Вулқон Чўтур сўзлади. У Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасига тақдима маросимига таклиф қилгани учун ташаккур билдириб, Туркия томони Ўзбекистон билан маданий-адабий алоқаларни янада юксалтиражаги ва Ўзбекистонни бу соҳада ҳам ҳар доим қўллаб-қўлтиқлаяжаги, доимий ҳамкорликка тайёрлигини баён этди.

Абдулла Қодирийнинг ўғли Масъуд Қодирий АРТ нашриётига миннатдорчилик билдираркан, энди отасининг «Меҳробдан чаён», «Обид кетмон» ва бошқа асарлари ҳам нашр этиладиган бўлса, ўзи ҳам, невараларидан Шеркон ва Хондамир ҳам ҳар қандай ёрдамга тайёрликларини изҳор этди.

АРТ нашриёти соҳибларидан бири Яшар Дуру «25 жилдлик «Ўзбек адабиётидан сайланма» сериясини сизлар ва таржимон билан бамаслаҳат амалга оширамиз», деди. Яшар Дуру йиғилганларнинг саволларига ҳам жавоб берди. Жумладан, ўзбек драматик асарларини ҳам нашр қилиш масаласини ойдинлаштириб, бу иш Маданият Вазирликлари билан биргаликда амалга оширилса, яхши самара бережагини баён этди.

Ўзбекистон халқ шоири Шукрулло таржимон Аҳсан Ботурнинг малака савиясини, тилбилгичлигини (6—7 тилни яхши билишини), таъабчанлигини таърифлади ва айни чоғда Навоий мукофтига АРТ нашриётини ҳам тавсия этди.

Шундан кейин Ўзбекистон халқ ёзувчиси Мирмуҳсин, адабиётшунос олимлар Аҳмад Алиев, Матёқуб Қўшжонов, Наим Каримов туркиялик ватандошимиз Собир Сайхон ва бошқалар сўзга чиқдилар. Улар таржимон Аҳсан Ботурни Навоий мукофотига тавсия этиш таклифини маъқуллаш билан бирга турк-ўзбек нашри алоқаларини янада мустаҳкамлашга оид фикрларини ҳам билдирдилар. Чўлпон, Фитрат, Беҳбудий асарларини таъриф ва тавсиф этдилар.

Миразиз АЪЗАМ

Азиз АБДУРАЗЗОҚ

ҚИЙҚИМ ҲАНГОМАЛАР

ИШДАН ЧИҚҚАНЛАР

Бир куни кечки пайт устод Ғафур Ғулом Олмазор кўчаси бўйлаб Арпапоя томонга кетаётсалар, рўпарадан бир тўда таниш ишчи йигитлар келишаётган экан. Улар шоирга салом беришибди. Ғафур ака алик олиб, сўрабдилар:

— Ҳа, йигитлар, қаёқдан қаёққа?

Улардан бири жавоб қилибди:

— Ишдан чиқдик, уйга кетаяпмиз.

Устод табассум билан қочирим қилибдилар:

— Ия, мен шунча ёшга кириб ҳали ишдан чиққаним йўғу сизлар дарров ишдан чиқиб қолдингларми?

БОЛАЛАР ШОИРИНИНГ ОҒАЛАРЧА БАДИҲАСИ

Болалар шеъриятининг оқсоқоли Қуддус Муҳаммадий акамиз ёшлигида Ислом шоир Назар ўғлидан таълим олиб, ҳозиржавобликни анча-мунча ўрганиб олган эканлар. Бир куни ўша ҳозиржавоблик жуда қўл келибди. Ўта даражада бўянган сатанг бир аёл оқсоқолга рўпара келиб, нозланибди:

— Менга атаб бир шеър ёзмайсизми, шоир ака?

— Шеър тайёр, — дебдилар шоир оғамиз. — Мана эшитинг:

Замазка, краска юзингнинг бари,
Ювиб ташласанг, бўласан
бувингдан қари.

ШОШИЙ ҲАҚИДА ЗАРРА МАЪЛУМОТ

Фахри Расул деган танқидчи бор эди (Оллоҳ у кишидан рози бўлсин). Кўп идрокли, ҳозиржавоб, лекин ҳеч ким билан келишолмайдиган тажанг одам эди. Тажанглигидан ҳамма билан ўчакишавериб танқидчиликни ташлаб юборди. У киши менга Камий Шоший ҳақидаги бир гапни айтиб берган эди:

Бир ўспирин йигитча шеърлар, ғазаллар машқ қилиб юрар экан. Камий Шошийни устоз билиб, ҳузурига қатнар экан. Шоир унга раҳнамолик қилишдан ташқари унинг саломатлиги ҳақида ҳам бош қотирибди. Чунки ҳаваскор шоир касалманд, нимжонгина экан. Камбағалнинг боласи эканда. Унинг саломатлигини бироз жойига келтириш мақсадида тоғ сайрига чиқиб, қимизхўрлик қилиш ҳақида маслаҳат берибди. Ота-онаси рози бўлса, тоққа олиб чиқмоқчи бўлибди. Шогирд рози бўлибди. Отаси қаёққадир кетган экан, фақат онасининг ризолиги билан жўнаб кетаверибди. Содда онайизор отангга ўзим тушунтириб қўяман деган бўлса керак-да.

Эртаси отаси хабар топиб, ўғлининг изидан тоққа борибди. Қараса, устоз ва шогирд ўтовда қимиз ичиб, мушоара қилиб ўтиришган экан. Жоҳил ота салом йўқ, алик йўқ ўғлини калтаклаб, қўлидан судраб олиб чиқиб кетибди. Шунда калтак еб турган бола йиғлаб:

— Мен нима гуноҳ қилдим? — деб отасига илтижо билан боққанида Камий Шоший бир байт айтган экан:

Кўрдингки, жаҳон шод ила
ғавғо аралаш,
Гоҳи хафалик, гоҳи томошо
аралаш.

Бу байтга Фахри Расул мана бундай қўшимча қилган эди:

Демакки, вафоси йўқдир сенга
дунёнинг,
Чунки унда мард ила хунасо
аралаш.

САНЪАТКОР ВА ЎҒРИ

Шариф Қаюмов ниҳоятда истеъдодли санъаткор эди. Кўпчилик ижодкорлар сингари дарвешнамо киши эди. Оз-моз отиб тургувчи эди. Бир куни, уруш даври экан, ҳам ишнинг оғирлигидан чарчаб, ҳам очиқиб, Ҳамза театрининг рўпарасидаги баландликда жойлашган ошхонага кирибди. Овқатланиб жўнабдию уйига бориб қараса, киссалари бўм-бўш эмиш. Қандайдир бир қилвир киссавур чип-чиннидай қилиб тозалаб кетган экан. На ҳужжатлар бор, на пул. Пул каттагина бўлса ҳам, Шариф ака учун қимматлиси ҳужжатлари, айниқса, «урушга олинмасин» деган мазмундаги брон экан. Ўша сабил брон бўлмаса, кўчада ҳам ушлаб, тўғри урушга жўнатиб юборишлари ҳеч гап эмас. Бунақа воқеалар жуда кўп бўлган. Масалан, бир одам тўсатдан йўқолиб қолади. Оила аъзолари унинг қаердалигини билмай қон йиғлаб ўтиришадию бир неча кундан кейин йўлдан хат келади.

Шариф ака ҳам ҳаяжонланиб, бир ҳафта давомида диққат бўлиб, ишга келишдаям, кетишдаям паст-қам кўчалардан қатнаб юрган. Бир ҳафтадан кейин яна ўша ошхонага чиқиб борган. Бориб бўш ўриндиққа чўккан ҳамоно чиройли кийинган, истараси иссиққина бир йигит Шариф аканинг олдига келиб икки қўлини кўксига қўйганча салом берган-да, газетага ўралган алланимани миз устига қўйган.

— Мана, Шариф ака, ҳужжатларингиз, пулларингиз, — деган жилмайганча. — Кечиринг, буларни мен ўғирлаб қўйган эдим...

— Ўтир! — дебди Шариф ака.

Ўғри йигит ўтирибди. Шариф ака газета тугунни очиб, ичидан пул чиқарибди-да, ўғри йигитга узатибди.

— Бор, яримта олиб кел! — дебди.

Йигит ўрнидан турибдию пулни олмабди. Ўз пулига бир шиша олиб келибди. Уни икковлари майдалашибди. Шунда Шариф ака сўрабди:

— Хўш, мени нега шилдингу, нега олган нарсаларингни яна қайтариб бердинг?

— Сизни танимай олган эканман, — дебди ўғри йигит. — Ҳужжатларингизни ўқиб кўрсам, сиз артист экансиз. Артистни қақшатиш гуноҳ бўлади.

— Нега гуноҳ бўлади?

— Сиз ҳам, мен ҳам кўпинча кечаси ишлаймиз...

РАССОМНИНГ «ОЛИМ»ГА ЖАВОБИ

Бир куни Алишер Мирзаев ўз устахонасида ижод билан банд экан, эшик тақиллабди.

— Марҳамат, — дебди мусаввир.

Эшик очилиб, остонада басавлат, лекин бадқовоқ бир одам кўринибди.

— Рассом Викони кўрмадингизми? — деб сўрабди савлатдор одам.

— Ассалому алайкум! — дебди мезбон. — Қани, ичкарига марҳамат қилинг.

Меҳмон ичкари кирибдию саломга алик олиш ўрнига:

— Мени танийсизми? — дебди.

— Йўқ, танимайман.

— Профессорман. Эртага «Правда Востока» газетасини олинг. Ўшанда менинг тўғримда мақола чиқади. Ўқисангиз, кимлигимни билиб оласиз.

— Сиз ҳам эртага «Совет Ўзбекистони»ни олиб ўқинг, — дебди рассом. — Унда мен ҳақимда мақола чиқади. Сиз ҳам менинг кимлигимни билиб оласиз.

РАССОМНИНГ ШИФОКОРГА ЖАВОБИ

Бир вақт Алишер Мирзаев ёзувчиларнинг Дўрмондаги Ижод боғида яшаб турганида тоби қочиб қолди. «Тез ёрдам»ни чақирдик. Шифокор аёл келиб, беморни кўздан кечирди. Қўлтиғига иситма ўлчагични қўйиб, суҳбатлашиб ўтирди. Мусаввир ётган хонада у ижод қилган бир неча расмлар кўргазмага қўйилгандек терилиб турган бўлса ҳам шифокор хоним уларга эътибор бермай, Алишерни ёзувчи деб ўйлабди.

— Сизга қийин, — деди у беморга. — Ҳатто кечалари ҳам уйқудан қолиб китоб ёзсангиз керак-а?

— Китоб ёзиш бир гап бўлару, — деди Алишер. — Мен ҳатто расм ҳам чизаман.

КЕЛИННОМА

ШИНГИЛ ҲАНГОМАЛАР

ШАҲАРЛИК КЕЛИН

Тушганига сал кун ўтмай уй-рўзғор ишларини ўз қўлига ола бошлаган келинчак молхона томон ўтиб бораётган қайнонасининг қўлидан челакни олиб:

— Ойижон, энди бу ишни ҳам менга топширинг! — деди меҳрибонлик билан.

— Айланай сиздан! Илоё умрингиздан барака топинг! — деди она ўзида йўқ хурсанд бўлиб, челакни келинига узатиб.

Орадан чорак соатлар чамаси кўпроқ ўтгач, келини ҳаяллаб қолганидан хавотирга тушиб оғилхона томон борди.

— Рисолатхон! Соғиб бўлдингизми? — сўради қайнона.

— Йўқ, ойижон! — деди келин овоз бериб. — Маруска менга сут бермаяптику!

— Нега сут бермасакан?! — деди қайнона ҳайрон бўлиб.

У оғилхонага кириб кўрсаки, челак сигирнинг тагида турибди. Келинчак говмишни пешонасидан силаб-силаб ялинаяпти:

— Жо-он Маруса, мени уялтирмагин!

Қайнона пиқирлаб кулиб юборди.

— Вой мени шаҳарлик ширинимі — деб, кулиб-кулиб, унга сигир соғишни ҳам ўргатиб қўйди.

«КИШТИНГ!»

Тўйдан олдинроқ онаси қизига:

— Борган хонадонингдагиларни ҳаммаларини сизлаб гапириб,ҳурмат қилгин! — деб уқтирди.

Тўйдан кейин келинчак ҳозиргина супуриб тозалаган ҳовлисини ивирситиб юрган товуқни қувиб солди:

— Киштинг! Киштинг!!

ОТАСИНИНГ БОЛАСИ

Эрининг хуррагидан тоқати тоқ бўлган келинчак айвонга чиқиб хомуш ўтирса, қайнонаси келиб уни юпатаётганмиш:

— Чиданг, болам! Чидасангиз мендай ували-жували, пирибадавлат бўласиз!

СЕРЗАВҚ КЕЛИН

Елғиз ўзи уйига кириб олиб, магнитофон қўйиб, «Чиннури»га рақс тушаётган серзавқ келинни кўриб қайнона ялинди:

— Жон болам, ҳеч бўлмаса қорнингиздаги гўдакка раҳмингиз келсин! Айланай сиздан!

«НАСИҲАТ»

Қайнота билан қайнона таманно келинларини йўлга солиш учун ҳийла ишлатишди. Тонгда кўпдан бери супурилмаган ҳовлига чиқиб олиб супурги талашишди.

— Отаси, эркак кишисиз, уят бўлади! Менга беринг, ўзим супураман!

— Йўқ, мен супураман! — дерди чол, супургини бермай қайсарлик қилиб.

Ичкари уйдан кўзларини ишқалаб айвонга чиқиб келган келин уларни келиштирмоқчи бўлди:

— Ойи, дада! Келишинглар! — деди у насиҳатомуз. — Бир кун биттангиз, яна бир кун иккинчингиз — галма-галдан супуринглар!

УСТОМОНЛИК

Паловни шавла қилиб қўйган келин таомни дастурхонга қўяётиб қайнонасига деди:

— Ота-боболаримизнинг руҳларига бир тиловат қилиб юборинг, ойижон!

ЧУЧВАРА ЕЙИШДАН МАҚСАД...

Чучвара тугишни уддасидан чиқолмаган келинчак дастурхонга сергўшт шилпилдоқ сузилган лаганни келтириб қўйди.

Нафсини чучварага тархлаб ўтирган қайнонасининг қоши сал чимирилиб:

— Чучвара қилинг демабмидим, ўргилай?! — деди.

Келин уялиб ерга қаради. Шунда уни хижолатдан зийрак қайнота қутқарди.

— Чучвара ейишдан мақсад — гўшт ейиш! — деди у жилмайиб. — Фарқи нима? Қани, олинглар! Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Раҳим ДАРВИШЕВ

ЖАҲОН КУЛАДИ

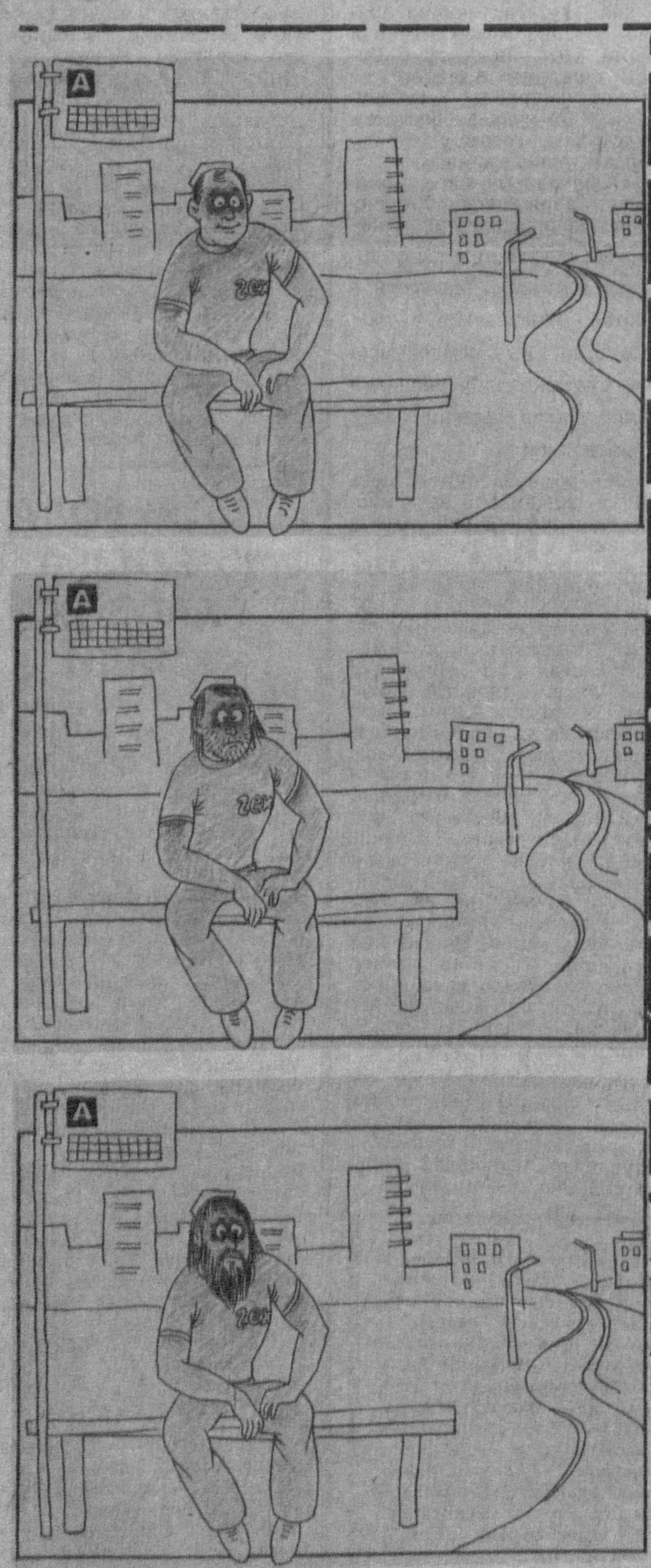

Рассом О. ВОСИХОНОВ

ЛАТИФАЛАР

Асрлон тўтидан сўради:

— Онаси билан отасини еган сенми?

— Мен.

— Бувиси билан бобосини еган-чи?

— Уям мен.

— Биласанми, сен кимсан?

— Етимчаман.

✦

Тарих муаллими ўқувчилардан сўради:

— Бастилияни ким олди?

— Билмаймиз... Биз олмаганмиз...

✦

Рус билан поляк қимматбаҳо буюмлар солинган сандиқ топиб олдилар. Рус хурсанд бўлиб: «Ҳозир қардошлик одатига кўра, буларни бўлиб оламиз», деди. Поляк қаршилик қилди: «Йўқ, яхшиси, теппа-тенг бўламиз».

✦

30-йиллар. Пушкин ҳайкалини яратиш учун конкурс ўтказилди. Учинчи мукофот — Сталин китобини кўтарган Пушкин ҳайкали учун. Иккинчи мукофот — Пушкин китобини ушлаган Сталин ҳайкали учун. Биринчи мукофот — Сталин китобини қўлида тутиб турган Сталин ҳайкали учун.

✦

Уруш тугагач, Черчилл ўлжа тушган бутун немис флотини чўктириб юборишни таклиф этди. Сталин бармоғини кўтариб, деди: «Флотни иттифоқчилар ўртасида бўлиб олишни таклиф қиламан, Британия эса, ўзига теккан кемаларни чўктириши мумкин».

✦

Хрушчёв гадойга садақа бераркан, деди:

— Ишлаш керак!

— Ахир мен ишдан кейин садақа сўраяман-ку!..

✦

«Бу бухгалтернинг касрига қолиб ҳали бутун Европа қон йиғлайди», — деди Маркс ҳақида Бисмарк.

✦

Ленинграддаги охирги яҳудий — Аврора Крейсери.

✦

Рус японадан сўради: «Биз қачон сизларни қувиб етамиз?». Япон жавоб берди: «Ҳечқачон — ҳатто биз сизларга қараб югурганимизда ҳам».

✦

Сталин газетани кўздан кечираётиб, Эронда оппозиция етакчиларидан бирининг заҳарланганлиги тўғрисида ўқиди. «Кўраяпсанми, — деди у Ворошиловга, — улар оппозиция масаласини қандай ҳал қиладилар».

✦

Сталин «Отелло» спектаклини томоша қилди. Театр раҳбарлари ундан фикрини сўради. У ўйлаб туриб, шундай деди: «Анави ким эди? Ҳа, Яго — ёмон ташкилотчи эмас экан».

✦

Чапаевнинг сафдошлари ва қариндош-уруғлари «Чапаев» филмида у ўзига ўхшамаслигини таъкидладилар. Улар фикрларини айтиб, филмни Сталинга кўрсатдилар. Трубкасини оғзидан олар экан, Сталин деди: «Худди кўрган одамга ўхшаб ёлғон гапирадилар-а».

✦

1937 йили Ока Городовиков Будённийга деди:

— Семён, энди нима бўлади? Ҳаммани ёппасига олиб кетадими!

Будённий уни хотиржам қилди:

— Ҳаммани ҳам эмас, фақат ақллиларни олиб кетади!

М. ХОЛИҚУЛОВ тайёрлаган

ЎҒРИ

АБДУЛЛА ҚАҲҲОРНИНГ «ЎҒРИ» ҲИКОЯСИГА УХШАТМА

Тожи холанинг пулини ўғирлаб кетишди. Оз эмас, кўп эмас, нақд етмиш минг рубл. Куни кечагина бир йилдан бери боқиб юрган танасини бозорга элтиб, сотган эди. Харидор йигит анча бели бақувват йигитлардан экан шекилли, яхлит-яхлит беш мингталикларнинг ўн тўрттасини қўлига санаб берди. Кампир ҳам пулини шундайгина опкелдию, меҳмон-пеҳмон келганидагина эшиги очиладиган нимқоронғи хона тўридаги тахлоғлиқ кўрпа қатига тиқиб беркитди. Етмиш минг, ҳазил эмас.

...Пулнинг жойида турган-турмаганлигини билиш учун кўрпа қатига қўл тиққан кампирнинг юраги орқасига тортиб кетди. Пул йўқ эди. Кампир бир чеккадан кўрпа қатларига қўл суқиб чиқа бошлади. Пул йўқ эди. Кўрпаларни бир чеккадан олиб, гилам устига ташлай бошлади. Икки-уч сичқон кавакка қочди. Кўрпаларни силталаб, уйнинг бошқа тарафига тахлаб чиқди. Баъзи духоба кўрпаларни кўтаришга ҳоли келмай, ўтириб қолди ҳам — пул йўқ. Кампир уйдан бир аҳволда чиқди. Келини қайнонасининг ўликдек қиёфасини кўриб, қўрқиб кетди.

— Пул йўқ... — Тожи кампир супадаги кўрпачага аранг етиб улгурди.

— Қанақа пул? — деди келини, асли қанақа пул ҳақида гап кетаётганлигини пайқаб турган бўлса-да.

— Танасининг пули, — деди кампир умид билан келинига қараб. Шу келини яхши чиқди, ўзиям. Ерга атайлаб пул ташлаб қўйсанг ҳам олмайди, олса ҳам қўлига беради. Ўзингни бил, ўзгани қўй деган хилидан. Кампир ҳозир келини шу пулини кўрпанинг қатидан олгану, бошқа маҳкамроқ жойга яшириб қўйган чиқишини, «Ойижон, мана пулингиз, мен уни яшириб қўювдим» дейишини истарди.

— Яхшилаб қарамадингизми? — деди келини ҳаяжон ичида титраб.

— Қайдам, — кампир келинига термулди. — Ё ўзинг яхшилаб қараб чиқасанми?

Келини боягина кампир шалвираб чиққан эшикдан шахдам кириб кетди. Кампирга ҳам жон кириб, келинининг ортидан уйга шошилди. Аммо пул барибир топилмади.

— Энди қайтамиз? — деди кампир остонага чўнқайиб.

— Фолбинга боринг, — деди келини. — Жарқўрғонда зўри бор.

— Бўлмаса, — деди кампир товушини пасайтириб. — Пул йўқолгани ҳақида ҳеч кимга, ҳатто эринггаям индама. Мен кечгача Жарқўрғонга ўтиб келаман.

Тожи кампир Жарқўрғонга бир амаллаб етиб олди. Йўл ҳақи шундоғ ошиб кетибдики... Ҳайдовчи бир чақирим жойга юз сўм олди. Фолбиннинг уйини кўрсатворган болакайга сақич олиш учун йигирма сўм беришга тўғри келди. Фолбин уйида ўн чоғли катта-кичик одам навбат кутиб турган экан. Кампир ўн биринчи бўлиб «очирит» олди. Кампирдан олдинда турган жувон янги ҳамсуҳбат топилганидан суюнганча, кампирга ўгирилди ва ҳасратини тўка кетди:

— Опажон, икки ҳафтадан бери уйқумда ҳаловат йўқ. Бир жуфт олтин узугимни йўқотдим. Икки марта фол очирдим. Кўп гаплари тўғри келяптию, узукларим топилмаяпти-да, нима қилай. Бу фолбинни дарагини эшитиб нақ Ўшдан келдим-а.

Кампир оғзини ҳар очганда тилла тишлари ярақлаб кетадиган бу жувоннинг гапларини оғзи очилганча тинглади. Охири юрак ютиб сўради:

— Сийним, фолчини қандай рози қиляпсиз?

Жувон атрофдагилар, ҳатто ичкарида ўтирган фолчи ҳам эшитадиган даражада шанғиллаб жавоб берди:

— Топиш-тутишимиз яхши, холажоним. Биринчи сапар мингталик ташловдим. Иккинчисида уч минг кетди. Бугунги фол кутганимдай чиқса, беш минг сўм ташлайман.

— Кутганингиз қанақа тағин? — ҳайрон бўлди. Тожи кампир.

— Келинимни қўли эгри. Икки мартадан бери фол ё қўшниларга, ё ўзимга қарашли одамларга чиқяпти. Келинимни ўз фолчилари бор. Унинг дамини бу фолчилар кесолмаяпти, шекилли-да. Агар гумоним тўғри чиқса, у мегажинни боплардим-а.

Жувоннинг фолбинга ваъда қилаётган мингталикларини эшитиб кампирнинг кўз олди қоронғилашиб кетди. Бор-йўғи беш юз сўм билан чиқиб келаверибди. Ўғрилардан қолгани шу эди-да, ахир. Юз сўм автобусга кетди. Қайтишига юз сўм олиб қўйса. Фолбинга икки юз эллик сўм берса ҳам бўлар...

— Холажон, айтганим тўғри чиқди, — кампирнинг хаёлларини ҳозиргина фолбиннинг қабулидан чиққан тилла тишли жувоннинг товуши тумтарақай қилди. — Яш-шамагур келиним олган бўлиб чиқди.

Кампир қўлида фолбинга атаган пулларни ғижимлаганча «бисмилло» деб ичкарилади. Хонада ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги йигитдан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

— Йўқотган пулингиз қанча эди? — сўради фолбин йигит кампир яхшилаб жойига ўрнашиб, фотиҳа ўқилгандан сўнг.

Кампир айтди.

— Йўқолмасдан олдин бормиди, ўзи? — йигит бу гапни ҳазиллашиб айтдими, жиддийми, билиб бўлмасди.

— Вой, алдаб нима, — кампирнинг хўрлиги келди. — Бир йилдан бери боқиб юрган танасини сотувдим. Шуни пули эди.

— Так, так. Келинингиздан гумонингиз йўқ. Жуда фариштали келинга ёлчибсиз. — Фолбин яна ўз гумонларига берилди. Орадан бир-икки дақиқа жимлик ўтди.

— Худо хоҳласа, топилади, — кампирнинг қулоғи динг бўлди. — Бир уй наридаги қўшнингизнинг қизи олган бўлиб чиқаяпти.

Кампир йигитни дуо қилиб, кафтида намиққан пулларни дастурхон четига тиққанча ўрнидан турди.

Кечаси билан келини иккиси қайси қўшниларининг қизи пулни олган бўлиши мумкинлиги устида роса бош қотиришди. Бировга айтиш уят. Аммо уйдаги гап кўчада ётмас экан. Қўни-қўшнилар ўғирланган пул, очилган фол ҳақида секин-аста ҳамма гапни билиб олишди. Авалига бу масалада гап очилса, мавзуни бошқа ёққа буриб юборишга ҳаракат қиладиган кампир бора-бора сўрашмаса ҳам биринчи бўлиб ўзи бу ҳақда гап очадиган бўлиб қолди. Бир уй наридаги қўшниларининг қизи пул ўғрлаганлиги исботланмаса-да, ўзларини «бир уй нарилиқ қўшни» ҳисоблайдиганлар кампирнинг олдида ўзларини ноқулай сезадиган бўлиб қолишди, қизларини сиқувга олганлар ҳам бўлди.

Кампир буларни сезар, сезгани учун қўшнилар олдида баттар ўйғайсизланарди. Охири бўлмади. Гурпак деган қишлоқда дами ўткир фолбин борлигини эшитиб, энди тухумга кирган товуғини бир ярим мингга сотиб, пулини рўмолчага тукканча йўлга тушди.

Бу фолбин уларникига келадиган келиннинг дугоналаридан бирига фол кўрди. Ҳақиқатан, ўша кеча келини гап берган эди. Келин кампир топиб келган гапни индамай эшитди, индамай ҳазм қилди, индамай чиқиб кетди. Бу индамаслик бир ҳафтага чўзилгач, кампир бошқа фолбинга отланиб қолди. Пули йўқлигидан келгусида топиладиган пул ҳисобидан ўн минг сўм қарз кўтарди. Бу галги фолбин анча йироқдаги шаҳарда бўлганлигидан ёнига ўнинчи синфда ўқийдиган невараси ни қўшиб олди.

Фолбин анча замонавий усулда фол кўрар экан. У ишлаётган компютер дисплейи ўғрининг башарасини яратар ва ундан беш-олти нусха чиқариб ҳам бераркан.

Кампир қўлига тутқазилган тасвирдаги башарани кўриб: «Вой, неварачамни сурати-ку», деб юборди.

— Ўғри мана шу бўлади, — деди фолбин шикоятга ўрин қолдирмайдиган тарзда. — Мана, сизга ҳисоб чеки. Беш минг етти юз ўн тўрт сўму йигирма саккиз тийин тўланг.

Кампир невараси билан қишлоққа етиб келгунча расм тўғрисида ҳеч нарса демади.

Навбатдаги тахмин ва суратдан огоҳ бўлгач, индамас келининг тилидаги тилсим ечилди.

«Хайрият-эй, — деди ичида суюнган кампир. — Гўр пули бўлсин. Шундай тилло келиним билан юзкўрмас бўлиб кетардим...»

Аммо ишкал бошқа ёқдан чиқди. Неваранинг компютерда чиққан сурати ҳақида хабар топган катта қизи келиб, кампирни ғазабга олди. Гапира-гапира чарчагач, кампирга янги таклифни айтди.

— Мен фолбиннинг зўрини топдим. Экстрасенс. Ўшанга борамиз. Пул керак бўлса, мана, мен бераман. Ўзим сиз билан бораман, сердсамни кўрсатаман. Сиз ҳам фол очтирасиз, ҳам даволаниб келасиз.

КАМПИР БУ ЯНГИЛИКНИ дарров қўшниларга айтди. Уларнинг бир қанчаси ҳам кампирга қўшилиб, экстрасенс-фолбинга боришадиган бўлишди.

Яқин кунларда улар колхоздан автобус ёллаб, Тошкентга боришмоқчи...

ОЛ[illegible]Р

Бекобод

САККИЗ САВОЛ

▲ Нега кўзинг ярми оқ, ярми қора?

▲ Нега бировнинг қўли узун, бировники калта?

▲ Қадами кичик кўп юрадими, қадами катта?

▲ Нега тирноқнинг орасига кир йиғилади?

▲ Нега аёллар орасида тепакал йўқ?

▲ Лабнинг вазифаси фақат ўпишми?

▲ Нима учун тилнинг суяги йўқ?

▲ Нега товондан тук чиқмайди?

Абдураззоқ ОБРУЙ

МУАССИС: «ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ» ҲАФТАЛИГИ ИЖОДИЙ ЖАМОАСИ

НОШИР: Ўзбекистон Республикаси «ШАРҚ» нашриёт-матбаа концерни

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

Манзилгоҳимиз: Тошкент-700083, Матбуотчилар кўчаси, 32.
Телефонлар: қабулхона — 33-52-91, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 32-54-56
Навбатчи муҳаррир — Маҳмуд САЪДИЙ.
Босмахонага топшириш вақти — 21.00. Топширилди — 20.00.

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Таҳрир ҳайъати: Мурод АБДУЛЛАЕВ (ижтимоий ҳаёт бўлими мудири), Одил ЁҚУБОВ, Аппурали ЖЎРАЕВ (санъат бўлими мудири), Насиба ИБРОҲИМОВА, Камол МАТЁҚУБОВ (наср ва назм бўлими мудири), Маҳмуд САЪДИЙ (адабиётшунослик ва танқид бўлими мудири), Озод ШАРАФИДДИНОВ, Иброҳим ҒАФУРОВ (бош муҳаррир ўринбосари), Беккул ЭГАМҚУЛОВ (масъул котиб)

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ:
Рустам АБДУЛЛАЕВ, Аҳмадали АСҚАРОВ, Тошпўлат АҲМЕДОВ, Эркин ВОҲИДОВ, Дадахон ЁҚУБОВ, Баҳодир ЖАЛОЛОВ, Хайрулла ЖЎРАЕВ, Пўлат ЗОҲИДОВ, Баҳодир ЙЎЛДОШЕВ, Жамол КАМОЛ, Мирзо КЕНЖАБЕК, Абдулла ОРИПОВ, Йўлдош СУЛАЙМОН, Тошпўлат ТУРСУНОВ, Иброҳим ЮСУПОВ.

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН
■
ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларига қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Рўйхатдан ўтиш тартиб № 000215. Буюртма Г-332. 96211. нусхада босилди, ҳажми — 4 босма табоқ. Офсет усулида босилган, қоғоз бичими А—2. Индекс 64593.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Маҳкамасининг Ишлар бошқармаси ҳузуридаги «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй. 1 2 3 4 5 6